

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Mezinárodní teritoriální studia

Katedra ruských a východoevropských studií

Diplomová práce

2024

Bc. Roman Jordán

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Mezinárodní teritoriální studia

Katedra ruských a východoevropských studií

**Komparativní analýza režimů Adnana Menderese a
Recepa Tayyipa Erdoğan a dopadů vojenských
převratů na jejich vládu**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Roman Jordán

Studijní program: Balkánská, euroasijská a středoevropská studia

Vedoucí práce: doc. Adrian Brisku, Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15.06.2024

Bc. Roman Jordán

Bibliografický záznam

JORDÁN, Roman. *Komparativní analýza režimů Adnana Menderese a Recepta Tayyipa Erdoğana a dopadů vojenských převratů na jejich vládu*. Praha, 2024. 132 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních teritoriálních studií, Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce doc. Adrian Brisku, Ph.D.

Rozsah práce: 270 006 znaků

Abstrakt

Recep Tayyip Erdoğan se v několika veřejných vystoupeních přihlásil k odkazu Adnana Menderese, jehož označil za mučedníka demokracie, jenž se jako první postavil kemalistické nadvládě v zemi a zavázal se dokončit jeho poslání. Cílem této práce je ověřit, na kolik legitimní je toto Erdoğanovo přirovnání se k prvnímu svobodně zvolenému ministerskému předsedovi moderního Turecka, Menderesovi, za pomoci komparativní analýzy obou na první pohled odlišných režimů. Zároveň oba tyto režimy čelily vojenským převratům, legitimně zvolená vláda DP padla a Menderes byl popraven, zatímco režim Tayyipa Erdoğana pokus o puč ustál a ještě více konsolidoval svoji moc nad zemí. Sekundárním cílem práce je tak porovnat příčiny těchto dvou vojenských převratů, jaké faktory rozhodly o odlišném osudu obou politiků a krátce zhodnotit jejich důsledky. Tato diachronní komparace přináší možné poznatky pro pochopení preferencí tureckého elektorátu a specifických dynamik tamní politiky.

V úvodní části je vymezen teoretický rámec práce, v němž jsou představeny klíčové koncepty, jichž bude v následné komparativní analýze využíváno. V případě populismu, demokracie a teorie autoritativních a hybridních režimů jsou tyto koncepty nejprve představeny obecně a následně je přiblížen jejich vztah k Turecku. Další představené koncepty jsou především specifickým tureckým fenoménem, konkrétně se jedná o ideologii kemalismu a s ním spojeným vojenským „opatrovnictvím“ tureckých ozbrojených sil a laicismem, posledním představným konceptem je politický islám a ideologie Millî Görüş. Další teoretické koncepty, ku příkladu erdoğanismus, jsou představeny až v příslušných kapitolách samotné komparace.

Komparace obou režimů začíná popisem formativních roků života obou politiků a nástupem jejich vlád k moci sloužící ke kontextualizaci tématu. Srovnávání již konsolidovaných režimů vychází z předestřené teze, že oba politici využívali populistických agend kontrastních vůči kemalistické ideologii, v jednotlivých kapitolách jsou porovnány v úvodu vymezené koncepty ve vztahu ke sledovaným režimům, jmenovitě pravicový populismus v politice a ekonomice, zhodnocení úrovně a přístupu k demokracii a zařazení obou vlád do typologie autoritativních či hybridních režimů. Následuje vztah komparovaných režimů s kemalismem a přidruženými koncepty tureckého laicismu a jejich postoj k islámu a jeho politizaci. V poslední kapitole jsou pak komparovány oba vojenské převraty a jakým způsobem se režimy vypořádaly s vlivem armády.

Abstract

In several public appearances, Recep Tayyip Erdoğan has claimed the legacy of Adnan Menderes, describing him as a martyr of democracy who was the first to oppose Kemalist rule in the country and vowed to complete his mission. The aim of this work is to verify how legitimate is this comparison of Erdoğan to the first freely elected prime minister of modern Turkey, Menderes, by means of a comparative analysis of both seemingly different regimes. At the same time, both regimes faced military coups, the legitimately elected DP government fell, and Menderes was executed, while Tayyip Erdoğan's regime fended off a coup attempt and further consolidated its power over the country. The secondary goal is to compare the causes of these military coups, what factors decided the different fate of the two politicians and to briefly evaluate the consequences. This diachronic comparison provides possible insights for understanding the preferences of the Turkish electorate and the specific dynamics of politics there.

In the introductory part, the theoretical framework is defined, in which key concepts are presented, which will be used in the subsequent comparative analysis. In the case of populism, democracy and the theory of authoritarian and hybrid regimes, these concepts are first introduced in general and then their relationship to Turkey is brought closer. The other presented concepts are primarily a specific Turkish phenomenon, specifically the ideology of Kemalism and the associated military "tutelage" of the Turkish armed forces and laicism, the last imagined concept is political Islam and the ideology of Millî Görüş. Other theoretical concepts, for example Erdoğanism, are introduced only in the relevant chapters of the comparison itself.

The comparison of the two regimes begins with a description of the formative years of the life of both politicians and the rise of their governments to power, serving to contextualize the topic. The comparison of already consolidated regimes is based on the premise that both politicians used populist agendas in contrast to the Kemalist ideology, in the individual chapters the concepts defined in the introduction in relation to the observed regimes are compared, namely right-wing populism in politics and economics, evaluation of the level and approach to democracy and inclusion of both governments in the typology of authoritarian or hybrid regimes. What follows is the relationship of the compared regimes with Kemalism and associated concepts of Turkish laicism and their attitude towards Islam and its politicization. In the last chapter, both military coups are compared and how the regimes dealt with the influence of the army.

Klíčová slova

Turecko, Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti, Adnan Menderes, Demokrat Parti

Keywords

Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, AK Parti, Adnan Menderes, Demokrat Parti

Title

Comparative analysis of the regimes of Adnan Menderes and Recep Tayyip Erdoğan and the impacts of the military coups on their reign

Poděkování

Na tomto místě bych rád srdečně poděkoval doc. Adrianu Brisku, Ph.D., vedoucímu diplomové práce, doc. PhDr. Tomáši Nigrinovi, Ph.D., vedoucímu diplomového semináře, Şevket Cihat Özerovi, Ph.D., drahému příteli a Ahmet Furkan Özyakarovi, Ph.D., za jejich odbornou pomoc a podporu.

Obsah

Úvod.....	9
1 Teoretický rámec.....	14
1.1 Koncept populismu a jeho turecký model	14
1.2 Teorie demokracie	21
1.3 Typologie autoritativních režimů	25
1.4 Kemalismus	30
1.5 Turecký laicismus.....	33
1.6 Vojenské „opatrovnictví“	36
1.7 Politický islám a ideologie Millî Görüş.....	38
2 Komparace režimů Adnana Menderese a Recepta Tayyipa Erdoğanova	40
2.1 Formativní roky obou politiků.....	40
2.2 Nástup k moci.....	44
2.3 Vláda konsolidovaných režimů	58
2.3.1 Pravicový populismus DP a AKP.....	59
2.3.2 Ekonomický populismus DP a AKP.....	67
2.3.3 Majoritní demokracie DP a kompetitivní autoritářství AKP	76
2.3.4 Vztah režimů DP a AKP s islámem a laicismem.....	92
2.4 Vyrovnání se s vojenským opatrovnictvím kemalismu	98
Závěr.....	110
Summary	112
Použitá literatura.....	114
Závěrečné teze magisterské práce NMTS	123
Seznam zkratk.....	125
Seznam příloh.....	126

Úvod

Politické smýšlení v Turecku je ze středoevropského pohledu poměrně specifické, Turci se spíše než na politická uskupení upínají na silné osobnosti, jež politické strany do určité míry personalizují se svou osobou. Prezidentské volby roku 2023 v Turecku sledovala řada lidí, včetně mě, jakožto naději na změnu, šanci dát prostor nové tváři, poté co zemi, nedávno zasaženou masivním zemětřesením, vedl od roku 2002 jeden muž, Recep Tayyip Erdoğan. Ačkoliv volby konané v květnu minulého roku Tayyip Erdoğan opět vyhrál a zajistil si vládu nad zemí minimálně na dalších pět let, skepse části turecké společnosti s jeho vládou byla patrná v nečekaném úspěchu opozičního předáka Kemala Kılıçdaroğlu, o němž se v jeho 75 letech rozhodně nedá hovořit jako o nové tváři turecké politiky, kterou těžce zkoušená země potřebuje, kdy Kılıçdaroğlu prohrál jen těsně ve druhém kole. Erdoğan, jenž využívá značné polarizace turecké společnosti, a nejenom to, svými výstupy tuto polarizaci ještě více prohlubuje, se tehdy mohl spolehnout na stabilní podporu již tradiční části konzervativního anatolského elektorátu, jenž jej opět udržel u moci. Podobně jako nyní Erdoğan, tak i předchozí osobnosti moderní turecké politiky, jako Adnan Menderes, Süleyman Demirel nebo Turgut Özal legitimizovali svoji vládu díky podpoře této konzervativní voličské základny.

Erdoğan v roce 2010 při pietní akci k uctění památky Adnana Menderese prohlásil, že pochodeň demokracie, kterou Menderes a jeho přátelé zapálili, byla předávána z ruky do ruky po generace, až se dostala do rukou AK Parti. Při stejné události v roce 2023 prohlásil, že se bude na Menderese a jeho dobré skutky vzpomínat s modlitbami dokud se svět nezastaví, připomněl také památku Turguta Özala, jenž prý čelil obdobnému osudu.¹ Adnan Menderes byl prvním skutečně svobodně zvoleným ministerským předsedou Turecka, dodnes je v zemi v obecném povědomí považován za mučedníka demokracie, za jehož vlády se země těšila ekonomickému a sociálnímu rozvoji, výrazně se modernizovala a mechanizovala, Turecko se za jeho vlády stalo pevnou součástí NATO, zároveň však jeho éra skončila nešťastně, když byl vojenským převratem sesazen a následně oběšen.

¹ Cumhurbaşkanlığı Erdoğan, Adnan Menderes'in anıt mezarını ziyaret etti. In: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı* [online]. 2023 [cit. 2024-01-11]. Dostupné z: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/147311/cumhurbaskani-erdogan-adnan-menderes-in-anit-mezarini-ziyaret-etti>.

Samotný Tayyip Erdoğan, jenž se k odkazu Adnana Menderese často hlásí, nyní více méně neomezeně vládne Turecku, akademickou obcí, médií – především zahraničními - i opozicí je označován za autokrata, novodobého sultána, jenž po vzoru osmanských pádišáhů vystavil v Istanbulu impozantní mešitu Çamlıca, teprve třetí mešita se šesti minarety v Turecku, jež je viditelná téměř ze všech istanbulských výhledů.² Turecká ekonomika je nyní v tristní kondici, sužována astronomickou inflací a vysokými strukturálními deficity.

Jak relevantní je přirovnání Recepta Tayyipa Erdoğana a jeho strany k éře Adnana Menderese, do jaké míry se tyto režimy reálně podobaly a čím se naopak lišily? Na první pohled lze jen stěží předpokládat, že by se éry těchto dvou politiků, jež od sebe dělí půl století, mohly v určitých aspektech protínat, výzkumným problémem této diachronní komparace je tedy detailní srovnání režimů obou politiků a jejich politických stran, konkrétně tedy období vlády Adnana Menderese a strany Demokrat Parti mezi lety 1950 – 1960 a Recepta Tayyipa Erdoğan a strany Adalet ve Kalkınma Partisi od roku 2002, vzhledem k tomu, že je jeho režim stále u moci, bude jeho vláda zkoumána primárně do roku 2016, kdy proti ní proběhl pokus o vojenský převrat. Oba režimy čelily vojenské intervenci snažící se o sesazení jejich vlády, v případě Adnana Menderese úspěšně, Erdoğan pokus o puč ustál a v následujících událostech dovršil bezprecedentní konsolidaci své moci. Budu chtít ověřit, zdali politika obou režimů byla v rozporu s demokratickými zásadami, jak moc se vláda obou politiků přiblížila definici autoritářských režimů, případně jakému autoritativnímu režimu konkrétně, a nakolik byla jejich politika populistická, respektive jak moc se Menderes a Erdoğan snažili formovat svoji agendu dle zájmů anatolské konzervativní společnosti, zejména v oblasti ekonomiky a islámu. Přidruženým výzkumným problémem je pak také porovnat vztah obou režimů s kemalismem a armádou, srovnat příčiny, průběh a důsledky těchto konkrétních vojenských převratů a rozkrýt tak důvody jejich rozdílných osudů. Přínos takové komparace netkví pouze v ověření, na kolik legitimní je přirovnávání současného tureckého prezidenta k Adnanu Menderesovi, předpokládám, že výsledky tohoto srovnání mohou přinést obecně aplikovatelné poznatky na politickou kulturu a chování turecké společnosti, jaký je vztah Turků k demokracii, či nakolik je tamní společnost náchylná k populistické strategii a majoritativnímu pojetí vlády.

² YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021, 1 online resource (377 pages). ISBN 1-4744-8327-5, s. 109.

Budu pracovat s tezí, že oba režimy využívaly populistický diskurs, k získání podpory většinové konzervativní anatolské společnosti, následně díky vysokým volebním úspěchům získali oba politici potřebnou legitimizaci k proti demokratickým krokům, své režimy posunuli citelně blíže autoritativní formě vlády a mimo jiné v důsledku toho čelili pokusům armády o jejich sesazení. Budu tedy chtít dokázat, že se v klíčových aspektech oba režimy podobaly, využívaly obdobné populistické strategie cílící na konzervativní turecký elektorát, jehož hlas byl předchozí politickou elitou opomíjen, zároveň oba režimy lavírovaly na hranici mezi demokracií a autoritarismem, nebo tuto hranici dokonce překročily a konsolidovaly se jako režimy autoritářské či hybridní. V souladu s touto hypotézou budou diachronně komparovány jednak, v rámci kontextualizace, formativní roky obou politiků a nástup k moci DP a AKP. Následně dojde k srovnání vztahů Menderese a Erdoğanů k populismu, demokracii, autoritarismu, k islámu a laicismu, a také jejich ekonomické strategie. Zahraniční politika obou režimů není primární součástí komparace, zahraničně politických vztahů se budu dotýkat pouze okrajově, jelikož je výzkum zaměřen výhradně na domácí jevy. Práce je rozdělena do dvou hlavních kapitol, kdy samotné srovnávání režimů bude námětem druhé kapitoly s názvem *Komparace režimů Adnana Menderese a Recep Tayyipa Erdoğanů*. Oba režimy zde budou na základě analýzy dostupných zdrojů v rámci výše předestřených oblastí rozdělených do jednotlivých podkapitol představeny a současně zkoumány a zhodnoceny podobnosti srovnávaných období.

V rámci komparace využité teoretické koncepty populismu, demokracie, autoritářských a hybridních režimů, včetně jejich vztahu k Turecku, jsou námětem první kapitoly *Teoretický rámec*, jenž je úvodní částí práce, v níž jsou přiblíženy i další pro Turecko specifické koncepty kemalismu, laicismu, vojenského opatrovnictví, politického islámu, včetně ideologie Millî Görüş. Tento teoretický rámec práce těží a přibližuje současný stav akademické diskuse a poznání ve vybraných oblastech. Co se týče populismu, využívá diplomová práce poznatky děl předních autorů zkoumajících teorii tohoto konceptu, jmenovitě se jedná o Cas Mudde, Rovira Kaltwassera, Andrew Kirk Hawkinse, Paul Taggart či Jan Werner Müllera, nechybí ani díla zkoumající populismus jakožto čistě turecký fenomén od tureckých autorů Ezgi Elçiho, Selima Erdema Aytace nebo Yüksela Taşkına. Demokracie je v této práci představena dle klasické teorie Roberta A. Dahla a Iana Shapira v díle „*On Democracy*“, obohacená o turecký pohled autorů Ekrema Karakoçe a Kerema Öktema. Jelikož se práce snaží dokázat, že se oba srovnávané

režimy přibližovaly k teorii autoritářských režimů, čerpá práce z již klasické teorie autoritativních režimů Juana Linze a Alfreda Stepana, jejichž teorii doplňuje poměrně nedávný koncept hybridních režimů Stevena Levitskeho, jehož typ konkurenčního autoritářského režimu, by mohl nejlépe odpovídat zkoumaným režimům Menderese a Erdoğanů.

Erdoğan, AK Parti a změny v současném Turecku, jsou námětem celé řady publikací, včetně těch, věnujících se studiu autoritativních režimů a jejich srovnávání napříč světovými regiony, jedná se tak o poměrně dobře probádaný fenoménem, oproti tomu éra Adnana Menderese je podstatně méně zkoumaným jevem, období přitahuje primárně domácí badatele, a to spíše pro svůj nešťastný osud či pozitivní aspekty politiky Adnana Menderese, než pro studium jeho autoritativního charakteru. Komparace s jinými režimy zcela chybí, a až na jeden článek stručně srovnávající populistické aspekty vlád Menderese, Özala a Erdoğanů od Kürşata Çınara *The historical roots of right-wing populism in Turkey: a spatial examination of the DP, ANAP, and AKP governments*, se výhradně komparaci režimů Menderese a Erdoğanů do dnešního data nevěnuje žádná akademická práce, pouze o jistých analogiích těchto režimů se dílčím způsobem zmiňují práce věnující se tureckému populismu. Přihlédnou-li k faktu, že rétorika soudobých politiků AK Parti a prezidenta Erdoğanů se inspiruje nebo přímo čerpá z politického odkazu Adnana Menderese a jeho Demokrat Parti,³ je až zarážející, že dodnes chybí v akademické prostředí práce provádějící vnitřní komparaci zmíněných režimů, přesto, že takové srovnání může přinést hodnotné poznatky, tato diplomová práce se tak pokouší zaplnit mezeru v akademické diskusi vztahující se ke studiu moderních tureckých dějin a tamní politické scény.

Práce vychází především z informací zpracovaných odbornou literaturou - převážně se jedná o díla tureckých akademiků, pracujících v zahraničních i domácích institucích - k oběma sledovaným obdobím, až na několik výjimek, především ve vztahu k vládě Menderese, se tyto práce dotýkají zkoumaného období pouze rámcově. Tato diplomová práce tedy těží ze současného stavu bádání. Vzhledem k časové mezeře mezi oběma režimy, rozdílné úrovni technologií i významu Turecka v rámci jeho geopolitického postavení, je celkově k období Erdoğanů k dispozici více zdrojů. V rámci Menderesova

³ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. London: I. B. Tauris, 2017, 1 online resource (184 pages). ISBN 1-83860-059-0, s. 41.

režimu jsou klíčovými pracemi již klasické dílo Erika Zürchera „*Turkey: a modern history*“ a sborník „*Türkiye'nin 1950'li Yillari*“ editovaný Mete Kaan Kaynarem. Erdoğanovi a vládě AKP se věnuje zevrubná paleta děl a autorů, mezi ty pro mě stěžejní patří díla M. Hakana Yavuze a Sonera Çağaptaye, z nichž nejvíce cituji „*Erdoğan: the making of an autocrat*“ a „*The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*“, další stěžejní knihou je loňská práce Dimitara Becheva „*Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*“. V rámci dílčích kapitol byly také hojně využity sborníky, příkladem „*The Oxford handbook of Turkish politics*“ či „*The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*“. Využity byly také články v periodickém tisku, a to jak těch zahraničních, tak i domácích. Mezi primární zdroje lze zařadit ústavy Turecké republiky z roku 1961 a 1988, volební reporty neziskové organizace Oy ve Ötesi, a oficiální volební statistiky z Türkiye İstatistik Kurumu a T.C. Yüksek Seçim Kurulu. Deficitem práce je nedostatek primárních zdrojů, přes časově omezenou badatelskou činnost přímo v Turecku za pomoci tureckých akademiků z univerzit v Konyii, Nevşehiru či Erzurumu, nebylo bádání po primárních zdrojích úspěšné, naprostá většina relevantních archiválií k tématu se nachází v prezidentském archivu v Ankaře, jenž jsem pro časovou tíseň nestihnul navštívit, online zdroje jsou v tomto ohledu irelevantní nebo k nim v případě oficiálních dokumentů AKP nemám vzdálený online přístup, navíc je pro mě přístup na webové stránky strany blokován.

1 Teoretický rámec

1.1 Koncept populismu a jeho turecký model

Populismus se jako koncept či teoretický rámec pro studium využívá stále častěji, jedná se však o koncept poměrně nedávný, raná akademická díla věnující se tomuto jevu pocházejí z pozdních šedesátých let minulého století.⁴ Populismus je termín, jenž je hojně používaný i mimo akademickou obec, v obou případech, převážně ovšem na poli médií či politického kolbiště, je tento koncept zneužíván, často tak jako populisté bývají označováni politici, ve snaze takové veřejné činitele zdiskreditovat. Populismus se stále častěji objevuje jako pejorativní označení pro politické reprezentanty nespokojeného elektorátu, a to napříč světem, kteří stavějí svoji strategii na boji proti zaběhnutému establishmentu tradičních elit a na příslibu demokratizace a zavedení skutečné vlády lidu. Podle tohoto narativu tak nejznámějšími populistickými subjekty byly strany zasazující se za Brexit, Donald Trump, Viktor Orbán, španělský Podemos nebo Národní sdružení, dříve Národní fronta, Marine Le Pen. Ačkoliv rozdílů v politickém směřování či programech, sdílí tyto subjekty obdobnou argumentační linii, a sice, že demokracie je zkorumpována politickým a ekonomickým establishmentem a je tedy na čase, aby se kontroly nad politikou opět zmocnil lid.⁵

Konsenzus nepanuje ani mezi akademiky na samotné definici toho, co populismus vůbec znamená a jaké politické subjekty bychom měli označovat jako populistické.⁶ Většina renomovaných akademiků věnujících se populismu se ovšem shodne na tom, že spíše než ucelenou ideologií, tak jako je například liberalismus nebo komunismus, je populismus souborem idejí, jehož jádrem je antagonismus dvou táborů, a sice, tak jak poukazuje Mudde, že na jedné straně stojí utlačovatelé a vykořisťovatelé, neboli zástupci elity, establishmentu – značně zkorumpovaného, jemuž je osud plebsu lhostejný - a na druhé straně obyčejný lid, jenž je stavěn do role obětí a nositelů kladných morálních vlastností. Populismus pak není ústřední ideologií nebo orientací režimu, nýbrž součástí

⁴ PAPPAS, Takis S. *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2019. ISBN 9780198837886, s. 14.

⁵ HAWKINS, Kirk Andrew. *The ideational approach to populism: concept, theory, and analysis*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2019. ISBN 1-315-19692-1, s. 1.

⁶ MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, 2012. ISBN 1-139-41176-4, s. 1.

preferovaného konceptu, typicky pak může být populistická vláda socialistická, liberální nebo krajně pravicová. Paul Taggart tento jev označuje příhodně jako schopnost populistů měnit barvy jako chameleon, a zároveň zmiňuje jejich flexibilitu, populistická ideologie není nutně ohraničená opakujícími se formativními faktory, nýbrž se mění a přizpůsobuje, tak jak to vyžaduje kontext dané země.⁷ Politická strategie populistů je pak jakýmsi soubojem dobra a zla, do jehož čela se jako reprezentanti morálních hodnot staví, aby se jali postavit se sebestřednému zkorumpovanému establishmentu a dostat do popředí zájmy majoritní populace, lidu.⁸ Müller poukazuje na to, že ačkoliv se populisté reprezentují jako zástupci dobra a hájí zájmy obyčejného lidu, samotné preference lidu jsou na vedlejší koleji, podstatné pro ně je ztotožňování se s lidem a důraz na příslušnost k němu.⁹

Ovšem, jakmile se populisté odvolávají na lid, jedná se vždy o selektovanou část obyvatel, zpravidla taková část elektorátu, jež aktuálně zapadá do kontextu probíhajícího diskursu, proměnné v tomto případě mohou být ekonomického, sociálního, národnostního nebo náboženského charakteru. V případě zkoumaných režimů Erdoğana a Menderese budu pracovat s hypotézou, že cílovou skupinou jejich populistické politiky byly výhradně konzervativní věřící anatólské Turci. Do popředí jsou tedy vyzdvihnuty zájmy populisty selektované většiny, naopak jako rozdělující jsou do protipólu stavěny nároky skupin, jež nesou vinu za strasti oné selektované většiny, běžně prominentní část vykořisťovatelů či politický establishment, ovšem s tím, jak se jednotlivé vnitropolitické a mezinárodní krize liší a vyvíjejí, demonizované skupiny zahrnují taktéž národnostní etnické menšiny, migranty, disidenty a další odpůrce etablovaného populistického režimu. Hawkins souhlasí a taktéž hodnotí populismus jako morální diskurs, jenž vyzdvihuje majoritní zájmy a politickou kompetici provozuje jako boj dobra – lidu - proti zlu - establishmentu, zároveň upozorňuje, že za populistu lze označit pouze takového politika, jenž zastává všechny zmíněné aspekty populismu. Dále uvádí, že populisté kvetou ve společnosti, v níž mohou využívat emocí strachu a hněvu, zneužívají negativních emocí, aby si získali sympatie lidí

⁷ TAGGART, Paul. Populism and 'unpolitics'. In: *Populism and 'unpolitics'*. 1. Routledge, 2019, s. 79-87. ISBN 1138091367, s. 80.

⁸ MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?*, s. 8.

⁹ MÜLLER, Jan-Werner. *What Is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. ISBN 0-8122-9378-9, s. 57.

a mobilizovali je proti elitám.¹⁰ Silně polarizované Turecko je v tomto směru ideálním prostředím pro rozvoj populistických hnutí.

Pro potřeby mé studie a vymezení pojmu připojím ještě Müllerovy teze vnášející přehled některých dalších populistických atributů. Müller argumentuje, že jsou populisté nejenom představitelé anti-establishmentu, samotný odpor vůči elitám ovšem není dostatečným parametrem, ale staví se také na odpor vůči pluralismu v politice, což je pro potřeby mé práce podstatné, jelikož se budu snažit poukázat jak nejenom Erdoğan - jeho systematická likvidace odpůrců je dobře známa - ale i Menderes – zejména pod tlakem opozice ve své pozdní fázi vlády - nebyl plně ztotožněn s politickým pluralismem. Podle této teorie se populisté považují za jediné legitimní politické subjekty, jelikož reprezentují zájmy lidu, političtí oponenti jsou z tohoto důvodu nelegitimní, voliče takových stran nepovažují populisté za součást lidu, protože jdou proti lidu. Dalším často využívaným nástrojem Erdoğanova jsou referenda, Müller tvrdí že ačkoliv populisté referenda často prosazují, nejedná se o snahu přenést rozhodnutí na občany a vyjádřit tak vůli lidu, populisté v referendu sledují možnost své vlastní legitimizace, utvrzení, že jsou skutečně zástupci lidu, populismus tak rozhodně nevede k vyšší participaci elektorátu ve věcech veřejných.¹¹ To je přesně to, co Erdoğan udělal ku příkladu v roce 2007, když chtěl prosadit Güla tureckým prezidentem, vyhlásil předčasné volby a po jejich vítězství uspořádal ústavní referendum, vítězství mu dodalo potřebnou legitimitu proti kemalistické elitě.

Další Müllerovy teze taktéž zapadají do konceptu populismu v mnou sledovaném období. Jak se budu snažit komparací obou režimů dokázat, populisté vládnou v souladu se svým údajným posláním hájit zájmy lidu, toho využívají jakožto legitimizaci postupného prorůstání všemi vrstvami státu, ovládnutí státního aparátu, a následně v jejich poslání bojovat proti klientelismu a korupci establishmentu, se sami stanou korupčníky, Erdoğan opět poslouží jako ideální příklad, začínal s kampaní proti korupci, sám se však on a jeho strana staly značně klientelistickými a na veřejnost se dostala řada závažných korupčních skandálů. Müller zmiňuje také pokusy populistů měnit ústavní pořádky ve jménu liberalizace a prosazování pouhé vůle lidu, konečným záměrem ústavních změn je však udržení se u moci jak nejdéle to jde. Nicméně, ačkoliv populismus rozhodně není nápravou

¹⁰ HAWKINS, Kirk Andrew. *The ideational approach to populism: concept, theory, and analysis*, s. 3 a 9.

¹¹ MÜLLER, Jan-Werner. *What Is populism?*, s. 57.

liberální demokracie ani nepřenáší vládu na lid, měl by sloužit jako upozornění pro demokratické režimy a důvod k zamyšlení nad možnými přešlapy politické reprezentace, jelikož populisté opravdu přednášejí požadavky nevyslyšené a nezastoupené části společnosti.¹² Konstantní opomíjení a nevyslyšení zájmů části obyvatel dává právě prostor populistické politice, a jak upozorňuje Taggart populismus vyvstává a zpočátku pracuje v rámci parametrů demokratického zřízení, jakmile se však z těchto parametrů vychýlí, transformuje demokratický režim na autoritářský, a zároveň ztratí svoji populistickou identitu.¹³

Populismus se tak objevuje především v negativních konotacích, zatímco demokracie je vnímána ve skrze pozitivně, populismus je tak často oprávněně označován za hrozbu demokracie, jelikož podkopává její základní principy a pod legitimizací boje za lid přibližuje danou zemi ke konsolidaci autoritářského zřízení.¹⁴ Připojím zde ještě dvě myšlenky k populismu, jež se váží na komparované režimy. Jakmile jsou populisté u moci a dostatečně oslabí demokratické instituce v zemi, projeví se další charakteristika populismu, a sice v rámci poslání jednoty lidu a jejich zájmů, se postupně vytrácí již zmíněná pluralita, ale taktéž tolerance, a to zejména vůči etnickým menšinám, jejichž práva bývají na úkor většiny potlačována, příkladem budiž opět Erdoğan a jeho rétorika v roce 2011, kdy při veřejných projevech neustále zdůrazňoval, že opoziční předák CHP Kemal Kılıçdaroğlu je alevita, tedy zástupce menšiny a naznačoval, že je to něco výstředního a překážkou proto, aby uspěl ve volbách.¹⁵ Opomenout nelze ani události roku 1955 v Istanbulu, kdy Menderesův režim reagoval vlně proti krvavým etnicko-náboženským násilnostem, existují dokonce obvinění, že tento pogrom vláda DP dokonce sama iniciovala.

Poslední myšlenkou, jenž bude dalším srovnávacím parametrem obou režimů je přístup populistů k hospodářství. Podle řady autorů populisté kladou důraz na takové ekonomické reformy, jež se soustřeďují na růst hospodářství a zvyšování životní úrovně

¹² MÜLLER, Jan-Werner. *What Is populism?*, s. 58.

¹³ TAGGART, Paul. Populism and 'unpolitics'. In: *Populism and 'unpolitics'*. 1. Routledge, 2019, s. 79-87. ISBN 1138091367, s. 81.

¹⁴ MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?*, s. 16.

¹⁵ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 179.

lidí, zároveň však příliš nezohledňují riziko inflace a vysokých strukturálních deficitů, jinými slovy si populisté kupují hlasy svých voličů, zatímco poškozují ekonomické zájmy majoritní části populace, v krátkodobém měřítku přinášejí positiva, v dlouhodobějším měřítku jsou však neudržitelné. Hawkins argumentuje, že je tento pohled nedostatečný a zohledňuje především levicově zaměřené populisty, uvádí, že pravicové verze populismu provozují ekonomické reformy daleko častěji v duchu neoliberalismu, tedy zaměření se především na volný trh, rozvoj soukromého sektoru či privatizaci.¹⁶

Mezi autory panuje shoda, že populismus nemá ve všech zemích obdobnou startovací linii a možnost rozvoje, jelikož ne v každém regionu panuje nálada, že vládnoucí establishment vykořisťuje lid a nedostatečně jej reprezentuje. Proto se nyní zaměřím na Turecko, o němž jsem výše zmínil, že bylo a je ideálním prostředím pro vzkvétání populismu, nyní detailněji rozeberu, proč tomu tak v zemi, kde byl populismus v ústavě z roku 1937 uveden jako jeden ze zakládajících pilířů republiky a kemalismu, je.¹⁷ Hawkins uvedl, že populismus má největší příležitosti k rozvoji v zemi, kde je ve společnosti přítomný strach, hněv a negativní emoce, na nichž se populisté přiživí, Mudde zase argumentuje, že základním předpokladem je polarizovaná společnost, v níž bují konflikt mezi zkorumpovanou elitou a utlačovaným plebsem, na jejichž zájmech můžou populisté vybudovat svoji identitu.

Podíváme-li se na text turecké hymny *İstiklal Marşı*, která je hymnou od samotného vzniku Turecka, úplně prvním slovem hymny je zvolání „Korkma!“, tedy „neboj se!“. Strach a celkově negativní emoce jsou jedním z oněch faktorů, jenž prostupují historií formování moderního tureckého národa pod tíhou úzkostlivého nacionalismu, a za nímž si lze vysvětlit kroky mladoturků již v dobách Osmanské říše, ale i Atatürka, kemalistů a vlastně i samotného Erdoğan. Negativní emoce zakořeněné hluboko v tureckém národě umocňovaly, především v pozdním období osmanské vlády a při vzniku Turecka, a svým způsobem i dnes umocňují čelní představitelé národa v představě nutnosti utvořit národnostně a nábožensky homogenní stát – jako tomu bylo při vzniku turecké republiky, kdy byl každý muslim automaticky zařazen jako příslušník tureckého národa - ruku v ruce

¹⁶ HAWKINS, Kirk Andrew. *The ideational approach to populism: concept, theory, and analysis*, s. 6.

¹⁷ ELÇI, Ezgi. The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis. Online. *Journal of southeast European and Black Sea studies*. 2019, roč. 19, č. 3, s. 387-408. ISSN 1468-3857. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1656875>. [cit. 2023-10-24], s. 391.

s potlačením etnických, náboženských a politických menšin. Důkazem a příkladem budiž nespočet genocid a exodu vůči jiným etnikům – genocida Arménů, vyhánění Řeků v Izmiru, dodnes trvající konflikt s Kurdy, diskriminace Alevitů a dalších minorit, ale také nepřeborné množství vojenských převratů, konflikt Erdoğana s kemalisty, s FETÖ, PKK či jinými politickými odpůrci.¹⁸

Onen zmíněný úzkostný nacionalismus je výsledkem staletí úpadku nemocného muže na Bosporu, ponižujících vojenských porážek ze strany Ruska a západu, z toho plynoucí územní ztráty, ona přirovnání Turků k barbarům či polo civilizované společnosti a nakonec samotný pád Osmanské říše. Generace Turků a jejich elit vyrůstaly pod tíhou negativních emocí, plynoucích z výše uvedeného, frustrace, nejistota, strach, zoufalost spolu s řadou traumat. Tyto negativní emoce jsou hluboko zakořeněny v tureckém národu a v rámci kolektivní paměti předávány mezi generacemi, jako nechtěné a trpké dědictví.¹⁹ Hawkinsův předpoklad je tedy v tureckém případě splněn.

Dalším aspektem o němž mluvil Mudde je polarizovaná společnost, kde proti sobě stojí dva protipóly elita a plebs, v případě Turecka se jedná o další dědictví Osmanské říše, kdy se po založení Turecké republiky přesunula identita vládnoucí elity v podobě sultána a jeho úzkého okolí na modernitou vytvořené byrokratické centrum zahrnující především armádu, justici a další klíčové státní instituce, vlivné businessmany, představitele intelektuální komunity a akademickou obec – pro potřeby této práce budou souhrnně označováni jako kemalistický establishment. Periferii společnosti, běžný lid, pak tvořila a dodnes tvoří především anatolská konzervativní silně věřící a tradicionalistická populace země, jež byla zpravidla systematicky udržována mimo možnost ovlivňovat veřejné dění – z toho pochází onen narativ, že je tato skupina utlačována kemalistickým establishmentem, minimálně do doby konsolidace moci AK Parti.²⁰ Takové rozdělení společnosti nutně napomáhalo rozkvětu populismu v zemi.

¹⁸ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2021, 1 online resource (328 pages). ISBN 1-108-96316-1. s. 2 - 3.

¹⁹ Ibidem, s. 2 - 3.

²⁰ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*. Cham: Springer International Publishing, 2019, s. 89-108. ISBN 978-3-319-96757-8.

V Turecku existuje jakýsi polarizační narativ bílých a černých Turků, jenž budu v práci využívat, a tak bych jej rád uvedl na pravou míru a předně zdůraznil že se nejedná o termín spojený s rasismem. Bílí a černí Turci jsou polarizující označení turecké společnosti objevující se spolu s nacionalismem a modernitou, bílý Turek je zástupce sociálně silnější až elitářské vrstvy obyvatel, standardně pro něj nejsou islám a víra příliš důležité, pije alkohol a užívá si západní styl života – typicky se takto označují obyvatelé větších měst a přímořských oblastí Egejského a Středozemního pobřeží – jinými slovy kemalisté či voliči opozice - elita. Černý Turek, mazlum či mağdur je pak ten onen utlačovaný a vykořisťovaný anatolský chudý rolník, konzervativní, tradicionalistický a silně pobožný. Toto neetické „nálepkování“ je často používané tureckými politiky, převážně pak těch z řad AK Parti.²¹

Tento specifický turecký rozkol, jak chci ostatně v komparaci dokázat, je napříč celou společností citelný a známý, turečtí populisté – v Turecku se jedná především o pravicový fenomén - jej tedy dobře znají a notně jej také zneužívají ke konsolidaci své vlastní moci a polarizovanou společnost tak ještě více rozdělují.²² Samotná čísla hovoří za vše, studie zaměřená na atraktivitu populismu v rámci tureckého elektorátu uvádí, že více než dvě třetiny Turků souhlasí s tvrzením, že elity vykořisťují zemi a brání ji v rozvoji.²³ Taggart uvedl, že ačkoliv populismus vyvstává a operuje v rámci demokracie, postupem času a především s konsolidací moci populisty se mění na autoritarismus. Vztah demokracie a populismu byl a stále je v Turecku značně problematický, budu se snažit dokázat, že oba srovnávané režimy byly populistické, zároveň pracuji a souhlasím s tezí, že největší překážkou turecké demokracie byl její domnělý ochránce v podobě kemalistické armády a justice, paradoxem zůstává, že odstranění této složky bdící nad ideály Atatürka umožnilo populistům de-demokratizovat Turecko dosud nevídaným tempem a rozsahem.²⁴

²¹ ARAT-KOÇ, Sedef. Culturalizing politics, hyper-politicizing 'culture': 'White' vs. 'Black Turks' and the making of authoritarian populism in Turkey. Online. *Dialectical anthropology*. 2018, roč. 42, č. 4, s. 391-408. ISSN 0304-4092. [cit. 2023-10-01], s. 392.

²² ÇINAR, Kürşat. The historical roots of right-wing populism in Turkey: a spatial examination of the DP, ANAP, and AKP governments. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2023, 1 - 23. ISSN 1743-9639, s. 1 – 2.

²³ AYTAC, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 103.

²⁴ TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş.

1.2 Teorie demokracie

Jelikož budu s konceptem demokracie pracovat, je potřeba jej teoreticky vymezit, představit primární znaky, přiblížit specifický vztah Turků k demokracii a věnovat pár myšlenek k vzájemnému vztahu demokracie a populismu. S takto stanoveným teoretickým rámcem bude snazší posoudit, v samotné komparaci, v jakém stavu byla turecká demokracie v rámci kontextu nástupu Demokrat Parti Adnana Menderese a AK Parti Recep Tayyipa Erdoğan, a naplní-li se teze, že oba zkoumané režimy byly nedemokratické a populistické, zhodnotit také jakým způsobem jejich populistické agendy před samotnou konsolidací na demokracii působily. Demokracie je značně probádaným konceptem, zaměřím se tedy především na teorii Roberta Dahla – jež je široce uznávaná - a jelikož se budu následně věnovat autoritativním režimům mimo jiné z pohledu Juana Linze a Alfreda Stepana, použiju jejich teorie také na představení znaků demokracie. Jednotlivým demokratickým režimům se věnovat nebudu, pro tuto práci to není stěžejní, jedním z cílů je posoudit jak moc nedemokratické byly oba srovnávané režimy, zároveň pracuji s hypotézou, že plně demokratické nebyly, tudíž je nebudu v rámci demokratických režimů zařazovat. Současně se ztotožňuji s tezí Linze a Stepana, že ačkoliv demokracie obsahuje širokou paletu variací, stále se jedná o demokracii a nikoliv o jiný režim.²⁵

Ideální demokracie by měla podle Dahla zahrnovat efektivní participaci, kdy by měl mít každý občan rovnou a efektivní možnost vyjádřit se k navrhované legislativě a zároveň by měl mít k dispozici relevantní čas prostudovat si danou legislativu, možné alternativy a jejich dopady. Dále volby, kdy by měl mít každý občan rovnocenný hlas. Občan by měl mít dále možnost předložit dle svých preferencí agendu, jenž by rád zařadil do projednání a účinnosti, a zároveň mít právo navrhnout vyřazení již platné legislativy. Posledním bodem ideální demokracie je rovné občanství pro každého dospělého v zemi, jež zahrnuje výše zmíněná práva. Všechna tato kritéria jsou podle Dahla potřebná pro to, abychom mohli označit stát či společnost za skutečně demokratické, již absence jednoho z kritérií znamená

The Oxford handbook of Turkish politics. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 276.

²⁵ LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, USA: Johns Hopkins University Press, 1996. ISBN 0-8018-5158-0, s. 40.

politickou nerovnost.²⁶ Jelikož ustanovení takové společnosti na úrovni státní politiky je prakticky nemožné, demokracie se dá také vysvětlit jako soubor institucí, složených z lidem volených představitelů, pracujících na politických rozhodnutích, jež usilují o obecné blaho a naplnění potřeb lidu.²⁷

Jaká demokratická ustanovení by měl režim obsahovat, abychom jej mohli označit jako demokratický? Předně by se podle Dahla měly v zemi konat pravidelně, v nikterak vzdálených intervalech, svobodné a rovné volby. Z takových voleb by měli vzejít volení zástupci lidu, kteří budou reprezentovat a vykonávat vůli elektorátu. Nutností je ustanovená svoboda slova a projevu, kdy by měl mít každý občan právo vyjádření svých myšlenek a kritiky vůči představitelům moci či vládní ideologii, aniž by jim hrozil postih ze strany státu. Musí existovat pluralita nejenom názorů, ale také informací, a sice alternativních nezávislých informací k vládním prohlášením ze strany médií, odborníků, akademiků a dalších zdrojů bez politické příslušnosti, tyto informace by neměly podléhat cenzuře a měly by být veřejně dostupné. Občané by měli dále mít právo zakládat nezávislé organizace, sdružení či nové politické strany, aby tak mohli dosáhnout svých zájmů a cílů. Samozřejmostí je pak právo každé dospělé osoby pobývající v zemi, a dodržující místní zákony, volit ve svobodných volbách a současně ji nemůžou být upřená žádná z výše jmenovaných demokratických ustanovení.²⁸ Takto institucionalizovaný demokratický stát zahrnuje většinu charakterů zmíněné ideální demokracie.

Linz a Stepan nabízejí vysvětlení konsolidované moderní demokracie, jako režimu, jenž sestává z pěti arén, jež se navzájem ovlivňují. První arénou je občanská společnost, ta zahrnuje základní občanská práva jako je volební právo, svoboda projevu či shromažďování a aktivismus. V rámci této arény by měl existovat právní stát, jenž důsledně dohlíží na dodržování občanských práv, a pokud jsou tyto porušovány, měl by odpovídající státní aparát dohlédnout na uplatnění práva občanů shromažďovat se. Politika by se měla odvíjet od zájmu a hodnot občanů, zároveň občané dohlíží na důslednost státního aparátu. Pestrá ekonomická společnost vytváří podmínky pro soběstačnost a

²⁶ DAHL, Robert A. a SHAPIRO, Ian. *On democracy*. Second edition. New Haven: Yale University Press, 2015. ISBN 0-300-23332-9, s. 38.

²⁷ MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?*, s. 11.

²⁸ DAHL, Robert A. a SHAPIRO, Ian. *On democracy*, s. 86.

spokojenost občanské společnosti. Druhou arénou je politická společnost, ta musí být legitimní v očích občanů, tedy řádně zvolená a dodržující ústavu. Politická společnost utváří ústavu a zákony, řídí nestranný státní aparát, který dohlíží nad právním státem a tvoří regulační rámec pro ekonomickou společnost.²⁹

Třetí arénou je právní stát určující normy pro ostatní arény, jenž je založený na ústavnosti, měl by být respektován politiky a státním aparátem a zakořeněn v občanské společnosti. Čtvrtou arénou je státní aparát, jenž prosazuje demokraticky ustanovené zákony politickou společností nad ostatními arénami. Měl by podporovat občany v zajištění jejich práv. Financován je politiky přerozdělenými financemi vyprodukovaných ekonomickou společností, jež je poslední pátou arénou. Ekonomická společnost je jednoduše řečeno trh, jenž je regulován, skrze státní aparát, vládou a respektován občany. Produkuje statky potřebné pro spolehlivé fungování státu a občanské společnosti.³⁰

Dahl argumentuje, že na teorii založený demokratický režim ve skutečnosti neexistuje, nejbližší k takovému ideálu má liberální demokracie, v jeho teorii zvaná polyarchie, jež zahrnuje ústavnost, spravedlivé a svobodné volby, pluralitu názorů, ochranu menšin a demokratická občanská práva důsledně vymáhané nezávislým státním aparátem.³¹ Když jsem se věnoval populismu, uvedl jsem, že je oproti demokracii obecně považován za negativní jev, který ji nahlodává a v důsledku vede k tranzici na autoritativní režim. Mudde upozorňuje, že populismus může mít jak negativní – pomocí centralizace moci a utišení opozice - tak i pozitivní vliv na demokratické zřízení – zejména inkluzí vyloučené části občanské společnosti - u konsolidované demokracie může způsobit jak její erozi, tak ale i hlubší liberalizaci, u nekonsolidované demokracie pak může způsobit úplný rozklad nebo ji může konsolidovat. Závislost na tom, zdali populismus působí pozitivně či negativně na demokracii závisí na jejím stavu a na pozici populistů v politické společnosti. Mudde předkládá hypotézu, že pokud jsou populisté v opozici, přináší pro demokracii mírný pozitivní efekt, u konsolidované i nekonsolidované verze, zatímco když jsou populisté u moci ovlivňují obě verze negativně, u nekonsolidované slabé demokracie se

²⁹ LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, s. 35.

³⁰ *Ibidem*, s. 35.

³¹ DAHL, Robert A. a SHAPIRO, Ian. *On democracy*, s. 101.

může stát dokonce hrozbou.³²

Demokracie musí být jediným hráčem ve městě, jak popisuje Linz konsolidovanou demokracii.³³ Zaměřím-li se na vztah Turků k demokracii, většina studií na jejich politickou kulturu hodnotí vztah spíše pesimisticky, Turci, a to z obou táborů – elity a plebsu, sekularistů a islamistů – nelze dle Ekrema Karakoçe považovat za stoupence demokracie ve svých teoretických základech. Podpora demokracie v silně polarizovaném prostředí závisí často na tom, čí tábor je zrovna u moci, a jaký se cítí být aktuální politickou reprezentací utlačovaný. Aplikujeme-li na Turecko Linzovu podmínku demokracie jako jediného hráče na politickém poli, nestalo se nikdy skutečně konsolidovanou demokracií. Turecká demokracie od svého počátku čelila přísnému dohledu kemalistické armády v paktu s justicí a dalšími složkami státního aparátu, v akademických kruzích je toto označováno jako armádní opatrovnictví. Jakmile se některá zvolená vláda, ku příkladu ta Adnana Menderese, odvážila vzdálit specifickým sekulárním ideálům, kemalisté zasáhli a to buď skrze armádu nebo justici, turecká demokracie tak získala v akademických kruzích řadu adjektiv, označována je jako pretoriánská, opatrovnická, poručnická nebo neliberální.³⁴ Osobně se nedomnívám, že by byly hodnoty demokracie Turkům cizí, přihlédneme-li minimálně k prvnímu volebnímu období AK Parti, jedním z klíčových tehdejších témat byl přístup země k EU, zároveň je třeba připomenout konstantní vysoké volební účasti v Turecku. Nemyslím si ani, že by demokratické konsolidaci v zemi měla bránit nedostatečná zkušenost s demokracií, podívám-li se na země střední Evropy či Pobaltí, přistupující do EU v roce 2004, jejich zkušenost s demokracií Turecko nikterak nepřevyšuje, přesto se jedná až na výjimky o fungující konsolidované demokratické země.

Přesto, že se Turecko nikdy skutečně konsolidovanou demokracií nestalo, obecným předpokladem legitimacy vládnoucích stran v Turecku je vítězství ve svobodných a rovných volbách – to je jedním z klíčových aspektů politické společnosti v Linzově

³² MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?*, s. 25.

³³ LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, s. 6.

³⁴ KARAKOÇ, Ekrem. Democratization Theories and Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 30.

teorii.³⁵ Jednou s tezí mé komparace je dokázat snahu obou srovnávaných režimů zaujmout konzervativní anatolskou muslimskou populaci, zajímavý pohled na jejich obecný diskurs o demokracii přináší Soner Çağaptay, hlavní hodnotu podle něj spatřují anatólští Turci v možnosti volit, volby, potažmo demokracie, jsou viděny jako možnost odporu vůči minoritní elitě, čímž se opět vracím k základnímu stavebnímu kameni turecké společnosti, a sice k její nezměrné polarizaci. Původ tohoto diskursu, jenž formuje tureckou politiku dodnes, budu rozebírat později, v souvislosti s Menderesovo Demokrat Parti, jež má lví podíl na tom, že si obyčejní Turci demokracii takto stylizují.³⁶

V rámci konceptualizace demokracie se zastavím ještě u jednoho pojmu, a sice u tureckého konzervatismu a z něho vycházející konzervativní demokracie, budu se snažit prokázat, že se do jisté míry oba srovnávané režimy – především pak ale ten Erdoğanův - k hodnotám konzervatismu hlásily a svoji politiku označovaly jako konzervativní demokracii nebo byla alespoň s tímto konceptem v souladu. Konzervatismus v Turecku je, spíše než politickým směrem, sociálním postojem tvořeným třemi diskursy, a sice hodnotami tradiční patriarchální rodiny, ve které je muž v dominantním postavení. Dále nacionalismus, především pak vlastenecké cítění k osmanské či seldžucké historii Turecka, naprostá idealizace tohoto období jako zlatého věku Turků skrze územní rozmach, moc a vojenské úspěchy. V neposlední řadě je to víra, islám, kdy zbožnost je zdrojem morálky a ctnosti. Konzervativní demokracie poukazuje spíše než na charakter politické strany na vlastnosti svých podporovatelů, jedná se o koncept vytvořený na míru potřebám a identity konzervativní anatolské společnosti o jejíž hlasy se oba režimy ucházely.³⁷

1.3 Typologie autoritativních režimů

Pokud se naplní hypotéza, že oba zkoumané režimy nebyly demokratické, rád bych je přesněji identifikoval k jednomu z typů nedemokratických režimů – což může vyvodit pojící či odlišující charakteristiku obou srovnávaných období. V rámci teorie nedemokratických režimů se zaměřím na ty autoritativní - definovaných Linzem, jelikož se

³⁵ ÖKTEM, Kerem. Ruling Ideologies in Modern Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 62.

³⁶ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. London: I. B. Tauris, 2017, 1 online resource (184 pages). ISBN 1-83860-059-0, s. 26.

³⁷ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-71732-8, s. 94.

jedná o klasika v rámci studia autoritativních režimů - a hybridní, pohybující se mezi demokracií a autoritářstvím, jelikož v případě jak Menderese, tak i Erdoğan, nemůže být řeč v případě Linzovy teorie ani o totalitním, post-totalitním nebo sultanistickém režimu - ačkoliv je Erdoğan někdy přirovnáván k sultánovi a je průkopníkem neosmanismu, Linz upozorňuje, že koncept sultanismu neodkazuje na politizování náboženství, tituly sultána a chalífy byly v dobách Osmanské říše jasně definovány a tento koncept odkazuje na první z těchto funkcí.³⁸ V případě, že bych nemohl bezpečně ani jeden z režimů zařadit mezi autoritativní – podle Linzovy teorie - předpokládám, že se budou oba režimy pohybovat někde na pomyslné přímce mezi demokracií a autoritarismem, současně proto představím teorii hybridního, kompetitivního autoritářského režimu, Stevena Levitskyho.

Komparativní diachronní metoda kterou ve své práci využiji vychází do jisté míry z díla právě Juana Linze a Alfreda Stepana *Problems of democratic transition and consolidation : Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, kde vedle sebe staví regionální příklady autoritativních režimů, porovnávají je a přibližují jejich cestu k demokratické konsolidaci a vytvářejí tak obecné poznatky demokratické tranzice v daných regionech. Užitá komparativní metoda dále vychází z práce Guillermo O'Donnella, jenž konkrétně v *Transitions from authoritarian rule. Comparative perspectives* obdobně komparuje latinsko-americké režimy a vyvozuje zde teorii místní politické tranzice. V této diplomové práci vedle sebe postavím dva různé turecké politické režimy a pomocí aplikace obecné teorie autoritativních a hybridních režimů, budu naopak dokazovat tranzici opačným směrem, od relativní demokracie k autoritarismu, mechanismus komparace však zůstane neměnný.

Hodnotící kritéria, jež aplikuji na posuzované režimy, vycházejí z Linzovy obecné charakteristiky autoritativních režimů, proto jejich typologii představím jako první. Prvním kritériem bude názorový pluralismus, Linz argumentuje, že klíčovým atributem autoritativních režimů je limitovaný pluralismus, jenž je oproti demokracii citelně ovlivněný vládnoucím establishmentem – jeden člověk nebo strana, s častým využitím kooptace členů - ale přesto přítomný, podmínkou pluralismu je loajálnost subjektů vůči režimu, opozice ačkoliv bezvýznamná existuje, režim se nesnaží ovlivňovat veškeré aspekty života, pluralismus je patrný především v ekonomické společnosti, autoritářské

³⁸ LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, s. 52.

režimy mohou podporovat například soukromé vlastnictví, podnikání nebo pod jejich vládou nedochází k perzekuci církve. S tím se váže další atribut, totalitní režimy často provází vládní ideologie, jež dodává legitimitu takovému zřízení skrze mobilizaci mas, u autoritativních režimů není přítomna utvořená ideologie ovlivňující veškeré aspekty života, svoji legitimitu autoritativní režim zakládá na mentalitě, kterou Linz vysvětluje jako, oproti ideologii, bez formy, proměnlivou, jež se vyvíjí na základě nálad ve společnosti a obecného postoje k základním hodnotám jako je nacionalismus, víra či tradice. Při absenci ústřední celospolečenské ideologie se obecně autoritativní režimy neuchylují k masové mobilizaci občanů ani neusilují o masovou politickou základnu skrze členství ve vládnoucí straně, nicméně v určitých fázích své vlády masovou mobilizaci občanské společnosti využívají také a je to jedním z rozlišovacích parametrů mezi autoritativními režimy.³⁹

Autoritativní režimy tedy Linz definoval ve třech základních principech, a sice omezený pluralismus, chybějící ústřední ideologie, nahrazená mentalitou a nízké míry politické mobilizace společnosti. Rozlišení jednotlivých typů autoritativních režimů spočívá v míře odchýlení od základní definice, ku příkladu jak se jednotlivé typy liší v míře limitace pluralismu nebo využití masové mobilizace. Dle tohoto hodnocení Linz definoval následující typy autoritativních režimů. Nejčastějším typem jsou byrokraticko-militaristické autoritativní režimy, jež se vyznačují, jak samotný název napovídá, dominantním postavením byrokratického aparátu ve spojení s armádou – vůdce často pochází z jejich řad - chybí zde ústřední ideologie, režim je značně pragmatický a dokáže se adaptovat, většinou je vytvořena vládnoucí strana, jež nevyžaduje politickou aktivitu občanů, spíše naopak depolitizuje a vylučuje občanskou společnost z podílu na moci, příkladem může být Frankův režim ve Španělsku či jihoamerické režimy Pinocheta a Peróna.⁴⁰

Organicko-etatistické režimy se od přechozího typu značně odlišují, individualismus typicky přítomný u polyarchií je zde upozaděn, stát se snaží prostupovat do všech vrstev života a institucionalizovat aspekty moderní společnosti. Oproti ostatním autoritativním režimům je zdatelně ideologický a skrze organizaci veřejného života také mobilizuje masy, jako příklad je uvedeno Salazarovo Portugalsko. Mobilizační autoritativní režimy v

³⁹ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. ISBN 1-55587-890-3, s. 159.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 188.

postdemokratických společnostech vstupují na scénu tam, kde demokratické vlády nebyly schopné vyřešit tíživé sociální krize a byly nahrazeny autoritativním režimem slibujícím vyšší participaci mas na výkonu moci. Ve skutečnosti se tyto režimy, příkladem budiž fašismus, vyznačovaly extrémě ve všech třech Linzových kritériích, jelikož značně limitovaly pluralismus, byly do značné míry založené na ideologii a mobilizaci občanské společnosti, skrze které přizívovaly svoji legitimitu, svojí charakteristikou se značně blíží totalitarismu. Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy mohu vynechat, jelikož jak již název napovídá vznikaly v nově nezávislých zemích na koloniální moci, což se Turecka netýká. Jako etnické demokracie Linz označuje země, jež se svými kritérii blíží demokracii, nicméně v ní chybí základní pravidlo, a sice inkluze všech dospělých jedinců do demokratických procesů, příkladem byl režim v Jihoafrické republice, kdy menšinové etnikum těšící se demokracii, vyloučilo většinové obyvatelstvo z těchto procesů a bylo limitováno na svých právech. Zpochybňování takového režimu ze strany vyloučené komunity vede ke konfliktům.⁴¹

Defektní a pretotalitní autoritativní režimy jsou na pomezí autoritativních a totalitních režimů, kdy úplnému naplnění totalitní charakteristiky stále chybí naplnění některého z kritérií – ku příkladu může již chybět i limitovaný pluralismus, dochází k masové mobilizaci společnosti, ale stále není dotvořena ústřední ideologie nebo se jedná o situaci, kdy je strana snažící se konsolidovat totalitarismus prozatím součástí vládnoucí koalice a na své „partnery“ vyvíjí celospolečenský tlak. Většinou se jedná o přechodnou fázi před ustanovením totalitního režimu, příkladem může být Československo po druhé světové válce do komunistického převratu. Posledním typem jsou posttotalitní autoritativní režimy, ty dlouho stály samostatně jako posttotalitní nicméně, po revizi Linzovy teorie byly zařazeny do autoritativních režimů od nichž se liší svojí totalitní minulostí. Dosud jedinými příklady v historii byly státy východního socialistického bloku – možnost aplikace tohoto typu na Turecko proto taktéž vylučuji - jakmile došlo k částečnému uvolnění místních poměrů – především v období destalinizace.⁴²

Podmínkám moderních, tedy současných, nedemokratických režimů vyhovuje více teorie Levitskyho, proto jeho koncept autoritativního kompetitivního režimu nyní přiblížím. Levitsky argumentuje, že ačkoliv konec studené války znamenal pád velké části

⁴¹ LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*, s. 209 – 233.

⁴² *Ibidem*, s. 240 – 253.

nedemokratických režimů, tranzice ne vždy vedla k demokratické konsolidaci, tak jak ji popsal Linz se Stepanem. Na místo toho začaly vznikat hybridní autoritativní kompetitivní režimy, kde skutečně docházelo k soupeření vlády a opozice o moc za využití demokratických institucí, proto to pojmenování konkurenční, nicméně tento politický souboj nebyl spravedlivý, jelikož postrádal základní demokratické atributy popsané v předchozí kapitole, především pak zahrnoval manipulace s volbami a z nich vzešlých výsledků, zneužívání státních zdrojů, různé formy zastrašování či násilí a v neposlední řadě ovlivňování mediálního obrazu, a to vše ve prospěch vládnoucí strany, Levitsky upozorňuje, že na takové režimy bylo často nesprávně pohlíženo demokratickou konceptualizací, jako na přechodné demokracie, třebaže tyto režimy k demokratické konsolidaci nesměřovaly, a pokud ano, tak většina z nich ji nikdy nedosáhla.⁴³

Kompetitivní autoritativní režim je tedy takový, kde formálně existují pro demokracii typické instituce a jsou obecně vnímány jako prostředek pro konsolidaci moci a legitimizaci vládnutí, typicky volby a politická klání, kampaně, nicméně v takovém režimu vládnoucí strana zneužívá státního aparátu k zvýhodňování své pozice oproti svým odpůrcům, tento faktor činí existující politický pluralismus značně nespravedlivým. Tento režim tak užívá autoritativní praktiky v demokratickém prostředí, proto je na pomezí obou konceptů čili jakýmsi hybridním režimem. Levitsky podotýká, že ačkoliv i v liberální demokracii dochází ke klientelismu, korupci a zvýhodňování vládních politiků a jejich příznivců, nedochází tak jako v případě kompetitivního autoritativního režimu k masivní a jednostrannému zneužívání státních institucí v neprospěch opozice a politické soutěže, tudíž jedné ze základních podmínek demokracie, a sice rovné podmínky pro politickou kompetici, zde není dosaženo. Levitsky dále upozorňuje, že tyto režimy mohou být nedemokratické, aniž by na první pohled výrazně vybočovaly z demokratických standardů. Jako příklad udává, že pokud režim manipuluje s volbami nebo provádí cenzuru novin nebo přímo zakazuje některá média, jedná se rozhodně o nedemokratický proces, nicméně, pokud vláda skrze své podnikatelské kruhy skoupí místní prominentní mediální společnosti či si zajistí oproti opozici značný přístup k financím, může těmito kroky, jenž jsou zcela v souladu s demokracií, ovládnout politický prostor, opozici zdiskreditovat, oslabit v rámci

⁴³ LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0-521-70915-6, s. 3 a 4.

nerovného souboje a skrze svoji legitimizaci ve volbách vládnout.⁴⁴

Na příkladu Linzovy teorie lze autoritativní režim identifikovat jako zřízení, v němž opozice, pokud vůbec existuje a není zahrnuta do ústraní, ilegality či exilu, nemá legální přístup k souboji s vládou, demokratické instituce často vůbec nejsou přítomny, a pokud ano, jedná se pouze o jakési loutkové instituce. Volby, zdali se vůbec konají, bývají bezvýznamné nebo podléhají značným restrikcím, opoziční předáci zpravidla končí ve vězeních, exilu nebo čelí perzekuci. Na Levitskyho příkladu kompetitivního autoritativního režimu lze tedy rozpoznat klíčové rozdíly, a sice, že demokratické instituce jsou přítomny, opozice není nikterak primárně omezována - zřídka dochází k perzekuci opozičních politiků - ta může pořádat volební kampaně, najímat členy či soupeřit s vládou, nicméně, a to je základním problémem, tento souboj je značně nerovný. Volby jsou zpravidla relativně svobodné, konají se často a politické strany se jich mohou účastnit bez omezení. Hlavní rozdíly tohoto režimu, jež jej následně oddělují od demokracie, jsou ne vždy plně svobodné volby, nedostatečná či nedůsledná ochrana občanských práv a především pak nerovný politický souboj mezi vládou a opozicí.⁴⁵

1.4 Kemalismus

Při bližším zkoumání vládnoucích ideologií v moderních dějinách Turecka, všechny spojuje jeden průvodní jev, a sice turecký nacionalismus. Ten shodně prostupuje ideologickými koncepty turecké společnosti, kde národní stát stojí vždy před jeho lidem – jedná se až o kolektivistické pojetí společnosti, kdy svobody jedince jsou tolerovány pouze do té doby, dokud nejsou v rozporu se státním zájmem. Polarizačním faktorem je postavení náboženství v dané ideologii a s tím spojené vnímání odkazu Osmanské říše, navíc ačkoliv jednotlivé ideologie stavějí na nacionalismu, rozcházejí se v tom, co národ vlastně zahrnuje.⁴⁶ Jelikož se budu snažit dokázat, že se oba zkoumané režimy postavily na odpor ideologii kemalismu, Menderes byl v tomto dokonce průkopníkem, dovoluji si ho zde krátce představit a věnovat tomuto přednímu a zakládajícímu ideologickému konceptu Turecka několik myšlenek – samotný termín kemalismus se hojně rozšířil až v období po

⁴⁴ LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*, s. 6.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 7.

⁴⁶ ÖKTEM, Kerem. Ruling Ideologies in Modern Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 53 a 55.

vojenském puči roku 1980 a to především mezi jeho odpůrci, dříve se tato ideologie, známá jako Atatürkismus, těšila pozitivním referencím.⁴⁷ Ještě než se začnu věnovat samotnému kemalismu, upřesním, že předpokládaný odpor Erdoğan a Menderese proti této ideologii není nutně opozicí proti Atatürkovi, zakladatel republiky je chován v hluboké úctě napříč názorovými tábory a bývá si jimi přisvojován, proti kemalistický diskurs například vyzdvihuje jeho kariéru jako osmanského důstojníka, jako protiklad k jeho obrazu vytvořeném kemalisty.⁴⁸

Již jsem se zmínil o tom, že si turecký národ napříč generacemi v rámci kolektivní paměti předává jako tíživé dědictví negativní emoce, ku příkladu strach – viz. ono první zvolání v turecké hymně „Korkma!“ tedy „Neboj se!“. „Ne mutlu Türk'üm diyene“ aneb „Jak šťastný je ten, kdo se nazývá Turkem“, nejednou jsem tato slova Mustafy Kemala Atatürka slyšel s příběhem, že být Turkem v dobách Osmanské říše, znamenalo být méně cenným, chudým venkovanem z Anatólie, v zemi ovládané především ekonomicky silnějšími Armény a Řeky, pro západní společnost byl pak Turek barborem. Pokud měla identifikace jedince s tureckou národností pejorativní význam, tak jedině s nástupem nacionalismu v pozdním období Osmanské říše, do té doby dominovala náboženská příslušnost.

Mustafa Kemal tomuto negativnímu narativu vyhlásil pomyslnou křížovou výpravu, proto kemalismus klade takový důraz na hrdost na příslušnost k tureckému národu, jazyku, kultuře, v extrémním pojetí se jedná až o rasově založený šovinistický nacionalismus – šovinismus ostatně sdílí všechny ryze turecké ideologie. Mustafa Kemal vybudoval Turecko v souladu s vizí národnostně hegemonního státu – ve snaze eliminovat národnostní a náboženské konflikty - jako opaku mnohonárodnostní Osmanské říši, s občanskou legitimitou založenou na privilegovaném postavení sunnitských Turků – v takovém nastavení se Alevitům, Kurdům a dalším národnostním menšinám příliš nedařilo, charakteristická byla již tehdy četná povstání v jihovýchodní části země. Po vytvoření turecké národní hrdosti a národnostně homogenního státu, byla dalším, ještě ambicióznějším plánem Mustafy Kemala, tranzice života obyčejných Turků, kdy pomocí

⁴⁷ HEPER, Metin. Kemalism/Atatürkism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 139 - 149. ISBN 978-0-203-11839-9, s. 139.

⁴⁸ ÇAKMAK, Alper. *History, discourse, and policy in modern Turkey*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2021, 1 online resource (212 pages). ISBN 90-272-5847-3, s. 58.

nátlakových reforem měl být upraven vztah státu a náboženství – víra v islám je dodnes pro mnoho Turků klíčovou hodnotou. Motivace byla ve snaze Turky westernizovat, přinutit je opustit staré osmanské pořádky a přiblížit se moderní evropské společnosti – přijetí latinky, nové počítání času, gregoriánský kalendář, zákaz tradičních oděvů, například fezy nahrazené klobouky, významným byl pak konec osmanského chalífátu.⁴⁹ Ve skrze bylo záměrem Mustafy Kemala zevrubně transformovat celou tehdejší tureckou společnost a to nejenom na venek, cílem kemalismu byla také změna kognitivního myšlení – v tomto ohledu lze hovořit o jakémsi pozdním osvícenství, Atatürk chtěl náboženské uvažování Turků nahradit logikou a vědou – radikální pojetí kemalismu si kladlo za cíl úplně vymýtit přítomnost a praktiky islámu na veřejnosti.⁵⁰

Jednalo se o bezprecedentní zásah do tradic a životů tehdejších Turků, jenž zemi nepochybně modernizoval a vzdálil svému osmanskému dědictví, ale také polarizoval a vytvořil chronické problémy turecké společnosti. Kemalistská elita, ovlivněna jakobinismem, pocházela do značné míry z Balkánu a anatolské poměry ji byly cizí, zejména postavení islámu pro tamní Turky, což s sebou pochopitelně přineslo řadu problémů a nepochopení kemalistické ideologie anatolskými Turky. Právě z této nucené tranzice, kulturní revoluce tureckého života, vyvstává konflikt živící turecký populismus stavějící proti sobě dva tábory, elitářské kemalisty a obyčejné Turky. Přesto kemalismus setrvává dodnes jako oficiální státní ideologie zakotvená v ústavě,⁵¹ tím se kemalismus stal zároveň „referenční“ ideologií - ačkoliv Erdoğan toto do jisté míry zmírnil – kdy všechny politické a ideologické konstrukty musejí z kemalismu vycházet nebo na něj odkazovat. Principy kemalismu jsou obecně známé, jedná se o republikanismus, populismus, nacionalismus, laicismus, etatismus a reformismus, není podstatné co tyto jednotlivé termíny znamenají, ale co společně institucionalizují, v tomto ohledu se snaží kemalismus postavit národ proti islámu, jako zdroji suverenity, nejvyšší moci ve státě. Atatürk chtěl přiblížit Turecko k Evropě a modernitě, moderní turecká historie je tak protkána soubojem dvou světů, a sice toho sekulárního kemalistického a islamistického, což do značné míry

⁴⁹ ÖKTEM, Kerem. Ruling Ideologies in Modern Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 54 – 55 a 64

⁵⁰ HEPER, Metin. Kemalism/Atatürkism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, s. 140 – 141.

⁵¹ TURECKO. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI. In: 17863. 1982, ročník 1982, číslo 2709, s. 74 – na kemalismus se odkazuje v preambuli, ve druhém článku, a dále v člancích č. 42, č. 58, č. 81 a č. 103.

pochopitelně ovlivňuje oba srovnávané režimy, být moderním znamenalo být sekulárním, na islámu založená společnost byla podle této vize konzervativní a zaostalá.⁵²

Přesto Atatürk nebyl rozhodně nikterak vyhraněný vůči islámu – negativně vnímal především bigotní pojetí víry - naopak měl islám a věřící v úctě, sám nechal na náklady státu přeložit korán do turečtiny a desítky tisíc výtisků bezplatně distribuoval mezi turecký lid, ačkoliv nešlo, ku příkladu u povinnosti ezanu či kázání imámů v turečtině o pozitivně přijatá opatření, snažil se těmito kroky přiblížit víru obyčejnému tureckému lidu, neznalého arabštiny, aby měli i tito občané možnost porozumět lépe islámu.⁵³ Současně jelikož záměrem kemalismu bylo přivést Turecko mezi západní vyspělou společnost, jejíž součástí byla demokracie, je tak základním teoretickým parametrem této ideologie právě demokracie nikoliv autoritarismus. Nicméně ke konsolidaci demokracie mělo dojít až po celospolečenské tranzici, jež zahrnovalo upozadění dominantního postavení islámu v Turecku.⁵⁴ Turecko tak poznalo do značné míry pouze kemalismus relativně autoritativní, represivní vůči disentu, etatistický a polarizující. Nikoliv samotné myšlenky kemalismu, ale především jeho autoritativní implementace stojí na počátku řady konfliktů sužující moderní Turecko.⁵⁵

1.5 Turecký laicismus

Obecně je sekularismus považován za pozitivní faktor, jenž především v Evropě pomohl v rozvoji a progresivitě tehdejší společnosti tím, že se náboženství striktně oddělilo od státních a politických záležitostí, jež tak byly nezávislé na vlivu církve – celý proces lze zastřešit slovem separace a to recipročně, sekularismus může někdy naopak chránit církve před státním vlivem. Podle Stepana západoevropské demokracie dosáhly bodu oboustranné tolerance, žádná z těchto demokracií v zásadě neimplementovala sekularismus jakožto

⁵² AKAN, Murat. Capturing Secularism in Turkey: The Ease of Comparison. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 119.

⁵³ ÖZDİL, Yılmaz. *Mustafa Kemal*. 1. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018. ISBN 978-605-298-369-0, s. 444 a 446.

⁵⁴ HEPER, Metin. Kemalism/Atatürkism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*, s. 146.

⁵⁵ YAVUZ, M. Hakan a Ahmet Erdi ÖZTÜRK. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2019, 19(1), 1 - 9. ISSN 1743-9639, s. 5.

striktní oddělení dvou zneprátených entit, spíše se tyto dvě instituce, stát a církve, naučily vzájemné koheze a tolerance, respektu a autonomie ve svých oddělených sférách, stát nezasahuje do náboženství, církve zase neovlivňuje státní záležitosti.⁵⁶

Atatürkova cesta k modernitě se inspirovala ve francouzské verzi sekularismu, laicismu – laïcité, kemalismus implementoval laicismus v Turecku především z obavy, že by se v rámci islamistických kruhů mohla vytvořit dostatečně silná opozice, jež by mohla ohrozit budování moderní turecké republiky. Cílem tak bylo přetvořit a kontrolovat islám tak, aby byl v souladu s kemalismem a jeho ideály, a to skrze státem vycvičené a placené kněží a další církevní instituce – turecká verze tak nebyla separací, nýbrž kontrolou – nutno podotknout, že o státní kontrolu islámu a využít víru k sjednocení mnohonárodnostní Osmanské říše se v jejím pozdním období pokusil již sultán Abdulhamid II.⁵⁷ Turecký sekularismus – laicismus tak není myšlen jako striktní oddělení státních a církevních záležitostí, islám a sekularismus jsou v tomto případě dva navzájem se ovlivňující koncepty. Laicismus se stal nástrojem pro kontrolu a redefinici islámu tak, aby víra odpovídala požadavkům a potřebám státu – kemalisté často zdůrazňovali, že laicismus neznamená bezbožnost, zároveň jelikož pro kemalismus byl stát a národ totéž, islám byl sesazen do role prostředku pro uspokojení potřeb státu a tedy i národa.⁵⁸ A skutečně se stal islám prostředkem, jehož využívali kemalisté a turecké vládnoucí elity pro své potřeby, zejména pro mobilizaci opozice proti levici, především v období studené války byla víra jakýmsi štítem proti šíření komunismu. Tento argument potvrzuje skutečnost, že ze všech náboženství nacházejících se v Turecku a podléhajících tamní legislativě, je pouze sunnitský islám pod dohledem speciálního úřadu Diyanet, jenž spravuje náboženské záležitosti – zejména publikace náboženského obsahu a správa tureckých mešit.⁵⁹

Stepanova teorie sekularismu jako vzájemné tolerance státu a náboženství není v Turecku uplatnitelná – nebo alespoň do konsolidace moci Erdoğanem nebyla - zejména

⁵⁶ STEPAN, Alfred C. *Arguing comparative politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-829997-4, s. 213 – 253.

⁵⁷ YAVUZ, M. Hakan a Ahmet Erdi ÖZTÜRK. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan, s. 1.

⁵⁸ AKAN, Murat. Capturing Secularism in Turkey: The Ease of Comparison. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 122.

⁵⁹ RABASA, Angel. a LARABEE, F. Stephen. *The rise of political Islam in Turkey*. Santa Monica, CA: RAND, c2008. ISBN 1-281-73662-7, s. 12.

pro otevřený odpor státní ideologie, kemalismu, proti islámu – svoji roli na tom nepochybně hraje historie islámu a jeho vliv na politiku a společnost Osmanské říše – islám byl viděn jako důvod pro hospodářské a společenské nedostatky země a pro její celkovou zaostalost, jakési zkrocení a ovládnutí víry pro své účely, tak bylo základním cílem tureckého laicismu. Další faktor zamezující vzájemné toleranci církve a státu, jako dvou na sobě nezávislých entit, byl kemalisty naordinovaný alternativní moderní evropský způsob života, v němž měla být role islámu ve společnosti marginalizována až stigmatizována. Nepochybně vliv na uchopení sekularismu v Turecku měl fakt, že sekularismus vznikl jako evropský koncept, navíc islám není institucionalizován, tak jako třeba křesťanství.⁶⁰

Turecko prošlo během minulého století a zejména pak v posledních dvaceti letech značným rozvojem, transformací a tranzicí, symbolizované například demokratizací turecké společnosti – výhradně v prvním desetiletí 21. století - a růstem střední třídy, a to především během první poloviny období vlády AK Parti – paradoxně demokratizace se stala klíčovým nástrojem pro postupnou islamizaci Turecka. V současném Turecku se tak mohou objevit tři rozdílné konceptualizace sekularismu. Kemalisté prosazují laicismus, jenž prošel jistou tranzicí, jenž se dá vyjádřit jako odpor, až nesnášenlivost vůči islámu, podle této konceptualizace islám a osmanské dědictví nemá v turecké společnosti a její identifikaci místo a jsou v rozporu s ideály Atatürka. Druhým táborem jsou věřící muslimové, pro něž je naopak sekularismus nástrojem pro odluku státních restrikcí a zásahů od islámu, zejména pak možnost pro svobodné praktikování víry. Poslední, liberální koncepce sekularismu spočívá a nejvíce se blíží jeho evropskému pojetí, a sice je jeho stoupenci chápána jako oddělení islámu od politiky, zejména pak zamezení vlivu politického islámu.⁶¹ Ze všech ideálů kemalismu, se stal sekularismus hlavním konceptem definující moderní Turecko, a také nejvíce referovaným s ohledem na obranu kemalistického zřízení země.⁶²

⁶⁰ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-71732-8, s. 148 - 152.

⁶¹ Ibidem, s. 153.

⁶² ÖZDALGA, Elisabeth. Secularism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 205 - 217. ISBN 978-0-203-11839-9, s. 205.

1.6 Vojenské „opatrovnictví“

Ozbrojené síly, Türk Silahlı Kuvvetleri - TSK, představovaly po dlouhou dobu moderní turecké historie autonomního významného politického hráče, jenž měl značný vliv na vládu nad zemí, turecká armáda byla jednou z hlavních překážek pro konsolidaci demokracie v zemi, ačkoliv po většinu této doby veřejností poměrně uznávaná a podporovaná – vlivná pozice armády a její zásahy do věcí veřejných byly dalším negativním dědictvím Osmanské říše.⁶³ Postavení TSK bylo do značné míry analogické k jihoamerickým režimům, Stepan v souvislosti s tím rozvinul teorii, že zvyšující se vliv armády na věci veřejné a její politizace probíhá ruku v ruce s vývojem rozvojových zemích ohroženého vnitrostátními konflikty, respektive nebezpečí ze strany skutečných či domnělých vnitřních nepřátel poskytuje legitimizaci zvyšování moci armádních činitelů. Na místo toho, aby armáda, jak je v konsolidovaných demokraciích zvykem, adoptovala profesionální postavení a sloužila státu v případě vnějšího ohrožení, dochází v rozvojových zemích k politizaci armády a její mobilizaci vůči vnitřním nepřátelům, především v podobě etnických, ideologických či náboženských institutů – armáda je pak často v očích veřejností hodnocena jako nejschopnější a nejspolehlivější institucí, proto se těší značné podpoře.⁶⁴

Podobně TSK využívaly vnitřních hrozeb – především kurdský separatismus, komunismus, nebo politický islám – ohrožujících zakládající principy Atatürka pro ospravedlnování své politiky a vlivu uplatňovaných téměř po celou historii Turecké republiky, kdy se TSK stavělo do role ochránce republiky a demokracie, tento vztah je v akademickém prostředí přezdíván jako „vojenské opatrovnictví“.⁶⁵ Turecko v rámci vojenského opatrovnictví zažilo čtyři úspěšné vojenské intervence a jeden neúspěšný puč mající značné celospolečenské dopady, a to vše údajně ve jménu kemalismu.⁶⁶

⁶³ KARAOSMANOĞLU, Ali L. Civil-military relations. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 149 - 160. ISBN 978-0-203-11839-9, s. 149 a 156.

⁶⁴ STEPAN, Alfred. *Rethinking military politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton: Princeton University Press, c1988. ISBN 0-691-02274-7, s. 44.

⁶⁵ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2020. ISBN 90-04-43556-5, s. 15.

⁶⁶ HEPER, Metin. Kemalism/Atatürkism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of*

Toto vojenské opatrovnictví se dělí na dvě období, do značné míry provázaných se srovnávanými režimy. První období, označované jako symbolické, je ohraničené od vzniku Turecké republiky po vojenský puč v roce 1960, jenž v důsledku svrhnul demokraticky zvolený režim Adnana Menderese, pretorianismus získával na síle již od roku 1946, po konci vlády jedné strany, CHP, kdy byl připuštěn vícestranný politický systém – armáda chtěla zasáhnout již v roce 1950, kdy Menderes vyhrál v prvních svobodných volbách. Druhé období, asertivní, se datuje od prvního puče roku 1960 do nástupu AK Parti a Recepta Tayyipa Erdoğan k moci v roce 2002, kdy docházelo k demokratizaci Turecka, jež si kladla za cíl nahradit vojenské opatrovnictví skutečnou vládou občanské společnosti – v tomto období především do roku 2002 byla armáda hlídacím psem, konstantně intervenující v politických záležitostech skrze vojenské převraty nebo memoranda. Samotný vznik Turecké republiky poskytoval ideální prostředí pro vznik armádního dohledu nad věcmi veřejnými, dvě nejvýznamnější osobnosti raného období Mustafa Kemal a İsmet İnönü byli bývalými vysokými důstojníky a hrdiny z Války o nezávislost, a tak není divu, že byly TSK implementovány do oficiální role strážce republiky a jejich principů – Atatürk vytvořil turecký národ ve smyslu jednoty a homogenity, turecký stát jako racionálně byrokratický, oproštěný od islámské ideologie - proti nepřítelům – v té době kurdští rebelové či tradicionalisté a lojalisté, představitelé starých, osmanských pořádků.⁶⁷

Stepanovu teorii v případě Turecka utvrzuje i fakt, že vnitřní, ale i vnější nepřátelé byly ve skrze po roce 1960 výhradně definovány TSK, nikoliv politickou mocí – v Turecku dokonce dříve ukotveno v ústavě po vojenském převratu v roce 1960 skrze Milli Güvenlik Kurulu – Národní bezpečnostní radu, oficiálně poradní orgán asistující v politických rozhodnutích souvisejících s národní bezpečností.⁶⁸ V kemalismem nastoleném prostředí republiky, referované jako zemí Turků, byl logickým nepřítelem číslo jedna jakýkoliv etnický separatismus symbolizovaný především Kurdy, dodnes trvající konflikt, jenž značně eskaloval v osmdesátých letech, ne náhodou po jednom z nejtvrděších

Modern Turkey, s. 139.

⁶⁷ SATANA, Nil S. a ÖZPEK, Burak Bilgehan. Civil–Military Relations and the Demise of Turkish Democracy. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 101 – 102.

⁶⁸ TURECKO. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI. In: 10859. 1961, ročník 1961, číslo 334, s. 48, s. 30, článek 111.

vojenských převratů v zemi. Hrozba kurdského separatismu a s ním spojeného násilí značně zpopularizovala politickou roli TSK, v očích turecké veřejnosti byla armáda a vojenské řešení jediným spolehlivým, pro zdárné ukončení tohoto problému, oproti nekompetentní civilní moci. Ve stejném duchu byla islamizace skrze politický islám definována jako další nepřítel státu a odkazu Atatürka, armáda tak prosazovala řadu proti náboženských opatření – nošení hidžabu na univerzitách a státních institucích – především pak ale konstantě oponovala islamistickým hnutím Necmettina Erbakana, zapříčinila i pád jeho vlády v roce 1997.⁶⁹

1.7 Politický islám a ideologie Millî Görüş

Než začnu komparací obou režimů, věnuji ještě prostor pro přiblížení poměrně novodobého konceptu politického islámu, jenž se přes několik desetiletí kemalismem prosazované modernizaci, westernizaci a sekularizaci stal jednou z hlavních politických ideologií v Turecku.⁷⁰ Politický islám je ideologie zastupující především v islamistických stranách a hnutích, jejichž program je zaměřen na politizaci náboženství a v důsledku tak islamizovat společnost, jedná se o kontrastní ideologii k sekularismu. Koncept politického islámu, nebo islamismu, je pro tuto komparaci nutné zahrnout, z důvodu propojení s jednou z klíčových tezí, a sice pokud předpokládám, že oba režimy cílily na stejné zastoupení tureckého elektorátu – konzervativní tradicionalistické věřící anatolské společnosti – tak nutně nemohla být jejich politika, pokud ne přívětivá, tak minimálně vůči islámu antagonistická. Islamismus nabíral na síle konstantně od implementace více stranického systému, následně politizace islámu akcelerovala díky jeho využití pro boj s levicovým radikalismem, až v 70. letech začaly vznikat samostatná islamistická hnutí a politické strany, jež pod Erbakanem, i přes tvrdý odpor kemalistů, dosáhly v 90. letech účasti ve vládě.⁷¹

Islamismus v Turecku je úzce spojen s nostalgií k odkazu Osmanské říše, ta je v teorii politického islámu glorifikována jako zlatý věk muslimů - turecký národ se vyvíjel a dosahoval vrcholu i bez přítomnosti západu. Islamisté argumentují, že její pád byl

⁶⁹ SATANA, Nil S. a ÖZPEK, Burak Bilgehan. *Civil–Military Relations and the Demise of Turkish Democracy*, s. 103 – 104.

⁷⁰ DELIBAS, Kayhan. *The rise of political Islam in Turkey: urban poverty, grassroots activism and Islamic fundamentalism*. London: I.B. Tauris & Co., 2015. ISBN 0-85773-800-3, s. 2.

⁷¹ RABASA, Angel. a LARABEE, F. Stephen. *The rise of political Islam in Turkey*, s. 31 – 32.

způsoben erozí víry, islámských tradic a kultury, společným činitelem těchto změn jsou označovány sekularismus a westernizace. Turecký politický islám v rámci Erbakanovy ideologie Millî Görüş, jenž prostupovala všemi jím vytvořenými hnutí a stranami, tak byl silně protizápadní, de facto zástupce okcidentalismu, západ a s ním spojený kemalismus byl viděn jako omezující faktor pro rozvoj muslimského světa, zároveň byli islamisté značně antisemitističtí, jelikož sionismus byl odsuzován společně se západem za křivdy na muslimech.⁷² Islamisté přiřizovali polarizaci turecké společnosti, své stoupence vyhledávali v řadách věřících konzervativních obyvatel, zároveň je poštvávali proti západním spojencům Turecka, političtí oponenti – vládnoucí elity – byli pak považováni za jejich poskoky. Sám Erbakan, po němž Erdoğan mimochodem pojmenoval svého druhého syna, nepovažoval své nevoliče za muslimy, jelikož se stavěl do role reprezentanta islámu v boji jeho pravdy proti západním lžím.⁷³

⁷² ORTEGA, Rafael a Frank, PETER. *Islamic movements of Europe: public religion and Islamophobia in the modern world*. London: I.B. Tauris, 2014. ISBN 0-85772-464-9, s. 14.

⁷³ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 110.

2 Komparace režimů Adnana Menderese a Recepta Tayyipa Erdoğanova

2.1 Formativní roky obou politiků

Prvnímu srovnání podrobím formativní roky života obou vůdčích politiků zkoumaných režimů, považuji za důležité zaměřit se na rané životní zkušenosti, vliv rodiny – společenský původ - výchovy, vzdělání či politických začátků na konstrukci jejich budoucího politického přesvědčení, vlastních postojů, strategií a hodnot. Společnou předpokládanou tezí, jak pro Menderese, tak i Erdoğanova, je určitá podobnost jejich formativního období života, ačkoliv oba pochopitelně vyrůstali v odlišném čase a rozdílném politickém a historickém prostředí, předpokládám, že oba politici pocházeli ze sociální vrstvy blízké konzervativní anatolské společnosti, o jejíž přízeň se jejich politika následně ucházela. V následujícím vyličení životních osudů obou politiků tak budu sledovat, jaké faktory je ovlivnily natolik, aby jejich politika byla zaměřená převážně na uspokojení potřeb konzervativního věřícího tureckého elektorátu a jistému antagonismu k ideálům kemalismu.

Adnan Menderes se narodil v roce 1899 na pobřeží Egejského moře v provincii Aydın nedaleko İzmiru, jeho otec byl vzdělaným mužem, vystudoval práva v Istanbulu a pracoval jako státní úředník. Po matce zdědil původ krymského Tatařa, jeho děd byl pašou, mocným mužem, jenž měl blízko k sultánovi, vlastníkem farmy a velkých pozemků v okolí města Tire. Oba rodiče a sestra zemřeli krátce po jeho narození na tuberkulózu, proto Menderese vychovávala jeho babička – sám přiznal, že na něj měla babiččina výchova a trauma z dětství značný vliv.⁷⁴ Základní vzdělání absolvoval doma z rukou soukromých lektorů, střední školu v İzmiru nedokončil a přešel rovnou na vysokoškolské studium v roce 1910 na soukromé americké univerzitě – během studií se seznámil s Celâlem Bayarem, budoucím prezidentem v období Menderesovy vlády - nicméně jej z důvodu Velké války nedokončil, v roce 1916 vstoupil z vlastní vůle do osmanského vojska a stal se důstojníkem, do bojů však příliš nezasáhl, většinu času strávil v týlu. Po demobilizaci přebral dědictví po svém dědovi a odebral se na farmu, nicméně přišla řecká invaze, nejprve se skupinou přátel vedl partyzánskou válku, v roce 1920 se ovšem opět

⁷⁴ SERTKAYA, İbrahim. *Adnan Menderes*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2010. ISBN 978-9-756128-091, s. 11 - 13.

ocitnul v armádě jako důstojník jízdy, do konce války se vypracoval až do vedení divize.⁷⁵

Po válce o nezávislost se vrátil zpět na farmu a stal se velkostatkářem – především se orientoval na pěstování bavlny - vzal si ženu z vlivné izmirské rodiny, jako vlastník půdy – vlastnil více než 5 tisíc hektarů půdy, pro představu téměř veškerá půda v držení soukromých vlastníků, 99 procent, v tehdejší Turecku patřila drobným sedlákům, jejichž pozemek se rozprostíral do velikosti 50 hektarů -⁷⁶ se těšil, v tehdejší převážně agrární společnosti, prominentnímu sociálnímu postavení. I díky tomuto postavení se brzy stal provinčním předsedou Serbest Cumhuriyet Fırkası, SCF, což byla pouze několik měsíců trvající opoziční strana vytvořena na vyžádání Atatürka jako konkurence vládnoucí CHP.⁷⁷

Když se v roce 1931 stal poslancem za kemalistickou CHP – do jejíž řad vstoupil po naléhání Bayara, byl tak v parlamentu jako agrárník jedním z mála, jehož původ nebyl z byrokratického nebo vojenského aparátu. Menderes se o post poslance neucházel, jeho jméno bylo navrženo stranou bez jeho přičinění – údajně se o jeho jmenování zasadil sám Mustafa Kemal.⁷⁸ Již jako poslanec Velkého národního shromáždění vystudoval, stejně jako jeho otec, právnickou fakultu.⁷⁹ Právě jeho původ a zkušenost vlastníka půdy – měl možnost na vlastní kůži poznat těžkosti života a chudobu obyčejných Turků pracujících v zemědělství, většina z nich obdělávala pozemky, jež je jen stěží užívaly - byly pravděpodobně klíčovými faktory, jež jej předurčily jako politika, vnášejícího do národní politiky širokou škálu agend týkajících se zájmů anatolského venkovského obyvatelstva, jež zároveň předurčily politické směřování jeho režimu, antagonistického vůči elitářské a sekularistické agendě tehdejšího kemalistického establishmentu.

Recep Tayyip Erdoğan se narodil v Istanbulu v roce 1954 do Turecka Adnana Menderese, do chudé konzervativní muslimské rodiny, původem z malého městečka

⁷⁵ ÖZDEMİR, Hakan a Cevdet COŞKUN. Investigation of Adnan Menderes from the elite theory perspective. *KAUJEASF*. 2021, **24**(12). ISSN 1079-1107, s. 1090 - 1091.

⁷⁶ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*. Third edition. London: I. B. Tauris, 2017. ISBN 1-78673-183-5, s. 210.

⁷⁷ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 40.

⁷⁸ SERTKAYA, İbrahim. *Adnan Menderes*, s. 24.

⁷⁹ BORA, Tanil. Adnan Menderes. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 273 - 285. ISBN 978-975-05-3195-8, s. 273.

Güneysu v černomořské provincii Rize.⁸⁰ Jeho otec pracoval jako námořník, konkrétně byl kapitánem trajektu. Otec byl věřícím konzervativním muslimem, jeho výchova byla tvrdá, často mladého Erdoğanu týral i za ty nejmenší prohřešky – příkladem jej nechal viset za ruce, jelikož nadával své sousedce. Erdoğanova rodina se z finančních důvodů usadila trvale v Istanbulu, přesněji ve čtvrti Kasımpaşa, kde se Erdoğan narodil, stejnojmenný fotbalový klub hraje nejvyšší tureckou fotbalovou soutěž na stadionu, který nese jméno právě po Erdoğanovi a ne náhodou. Erdoğan za tento klub odehrál šestnáct let na nejvyšší úrovni, mimo jiné jeho sportovní aktivity držel v tajnosti před otcem.⁸¹ Dospívání Erdoğanu v této tehdy jedné z nejchudších istanbulských čtvrti mělo značný vliv na to, kým se stal v dospělosti, navíc měl vliv do běžného života Turků na okraji společnosti. Kasımpaşa nebyla zrovna nejvybranější čtvrtí, obývaly ji především pracující nižších společenských vrstev, de facto se tehdy jednalo o slum, byla plná pouličního zločinu, pravý opak sousední čtvrti Nişantaşı plné obchodů a barů, ve kterých si život užívali zástupci sekulární elity – pohled na svět lidí žijících ve čtvrti jako Kasımpaşa byl značně černobílý, na jedné straně stáli bohatí, zkorumpovaní sekularisté, na druhé chudí a mravní muslimové.⁸²

Dalším faktorem bylo vzdělání, Erdoğan chodil do školy typu İmam Hatip. Cílem vzdělávání v této instituci bylo vytvářet státem zaměstnané imámy a podobné profese k zajištění církevních záležitostí. Důležitost těchto škol, především ve vztahu ke zkoumání Erdoğanovi osobnosti, tkvěl nikterak pouze v kurikulu, ale v celkové atmosféře jak při hodině, tak i mimo ni, veškeré aktivity mířily k disciplinovanému vštěpování norem, hodnot a obyčejů islámu, naopak Atatürkovy reformy, konkrétně westernizace a s ním spojený způsob života byly konstantně drakonizovány – byly to právě tyto reformy, jež muslimy marginalizovaly v jejich vlastní zemi - jediným morálním a hodnotově správným životem byl ten v souladu s vírou a sekulární vlády pro ně nebyly legitimní.⁸³ Erdoğan byl průměrným studentem, přesto po střední škole vystudoval bakalářský obor v ekonomii na Marmarské univerzitě, studium kloubil s jeho největší vášní, fotbalem. Nikdy se nenaučil

⁸⁰ ÇAĞAPTAY, Soner. *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*. London: I.B. Tauris, 2019, 1 online resource (369 pages). ISBN 1-83860-346-8, s. 28.

⁸¹ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*, s. 123.

⁸² ÇAĞAPTAY, Soner. *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*, s. 28.

⁸³ YAVUZ, M. Hakan. *Erdogan: the making of an autocrat*, s. 39.

žádný cizí jazyk, to ovšem v Turecku není ničím výstředním.⁸⁴

Turecký národní svaz studentstva, je dalším faktorem, jenž Erdoğana značně ovlivnil a nasměroval jej v jeho budoucí politické kariéře. MTTB byla původně sekularistická mládežnická organizace, propagující Atatürkovy vize, ovšem tak jako se měnily poměry ve všech vrstvách turecké společnosti, měnila se i MTTB. Nejvyšší strážce laicismu a kemalismu, armáda, doznala v průběhu 60. a 70. let řadu změn, především na poli boje s šířením komunistických ideálů, kdy byl turecký nacionalismus cíleně propojován s islámem. Díky tomu bylo možné otočit charakter původně sekulárního svazu mládeže a vytvořit z něj důležitý nástroj indoktrinace dětí tureckým vlastenectvím spojeného s vírou v islám a odporu proti kemalistickému establishmentu.⁸⁵ Tehdejší mládež vyrůstala v době nezměrného násilí mezi pravicovými a levicovými radikály, hořící auta, střelba či bitky byly tehdy běžným denním obrazem.⁸⁶ Samotný Erdoğan do svazu vstoupil v 15 letech, tedy na konci 60. let, záhy se stal vedoucí postavou organizace, právě v době silných nepokojů, kdy MTTB mobilizovala své studenty jakožto pěšáky pro své násilné výpady proti levici.⁸⁷

Skrze tuto organizaci se propracoval až k vedení místní mládežnické větve islamistické antisystémové strany Millî Selâmet Partisi, MSP, založené a vedené Necmettinem Erbakanem. Erdoğan se pravidelně účastnil stranických shromáždění, zde se stýkal s těmi největšími nacionalisty, konzervativci a náboženskými fanatiky, tato shromáždění připomínala spíše než standardní politické aktivity, klerikální sezení, během nichž zaznívaly radikální ideologické proslovy.⁸⁸ MSP byla po zářijovém puči roku 1980 spolu s ostatními politickými stranami a islamistickými institucemi, včetně MTTB, zakázána, její nástupkyní a novou svatyní politického islámu se stala od roku 1983 Refah Partisi, RP, ve které Erdoğan začal, lidově řečeno, od píky. Erdoğan byl muž lidu, a zůstal jím i po dosažení absolutní moci v zemi, často se zabýval nejdetajnějšími problémy

⁸⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*, s. 125.

⁸⁵ DOGAN, Taner. *Communication strategies in Turkey: Erdoğan, the AKP and political messaging*. London: Bloomsbury Publishing, 2021, 1 online resource (234 pages). ISBN 1-83860-225-9, s. 138.

⁸⁶ ÇAĞAPTAY, Soner. *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*, s. 38.

⁸⁷ KARAVELI, Magnus. *Why Turkey is authoritarian: from Atatürk to Erdoğan*, s. 190.

⁸⁸ PHILLIPS, David L. *An uncertain ally: Turkey under Erdogan's dictatorship*. London, [England]: Routledge, 2017 - 2017, 1 online resource (206 pages): illustrations. ISBN 1-315-11307-4, s. 7.

místních lidí a nevyhýbal se osobním konfrontacím s voliči.⁸⁹ V roce 1984 se Erdoğan stal předsedou pobočky v istanbulském Beyoğlu, kde se o pět let později pokoušel zvítězit v komunálních volbách a stát se starostou, skrze jeho pozitivní kampaň zaměřenou na nejpálčivější problémy nejzranitelnějších obyvatel této městské části, jen těsně neuspěl. Nicméně jeho obliba stoupala uvnitř i vně RP, a tak se stal i díky své loajalitě vůči Erbakanovi v roce 1994 kandidátem RP na post primátora Ístanbulu.

Oba politici vyrůstali v naprosto odlišném prostředí, Adnan Menderes, leč sirotek, pocházel z prominentní rodiny, z matčiny strany zdědil značný majetek, stal se velkostatkářem a byl vlivnou provinční osobností. Erdoğan se narodil do konzervativní sociálně slabé rodiny a vyrůstal v proslulé chudinské istanbulské čtvrti. Z tohoto pohledu předpokládanou tezi částečně neguji, obě osobnosti vyrůstali v zcela odlišném sociálním prostředí, zároveň ovšem oba měli značně traumatizované dětství. Formativní období se rozchází zejména ve vzdělání, kdy se Menderes vzdělával soukromě doma, poté na střední škole v Ízmiru, následně na americké vysoké škole a nakonec vystudoval práva v Ankaře. Erdoğana poslal jeho otec do náboženské školy, kde spíše než vzdělání obdržel značnou indoktrinaci, skrze turecký svaz studentstva pronikl do komunity vyznavačů tehdy progresivního politického islámu, vypracoval se až do blízkosti Erbakana a své politické začátky a první úspěchy spojil s jeho hnutím, zatímco Menderes se skrze své sociální postavení ocitnul v nejvyšší národní politice, více méně bez svého vlastního přičinění. Oba politici měli osobní zkušenost s životem obyčejných Turků – tedy se sociální vrstvou konzervativního tradicionalistického anatolského obyvatelstva – což částečně odpovídá stanovené hypotéze. Nicméně Menderes byl zástupcem elity, jenž pravděpodobně pohnutkou své obtížné minulosti soucítit s těžkými osudy občanů, Erdoğan sám pocházel z konzervativní věřící a chudé rodiny, jenž se mezi elitu musel prokousat vlastní pílí, pokud chtěl změnit životní podmínky své komunity.

2.2 Nástup k moci

Následující podkapitola částečně navazuje na tu předchozí, dojde k porovnání nástupu obou režimů k moci a ke kontextualizaci tehdejší politické situace – vylíčení tehdejších událostí je poměrně důležité k zasazení obou režimů do tehdejšího kontextu, proto mu bude věnováno více prostoru. Hypotézou v tomto případě je, že v obou případech

⁸⁹ PHILLIPS, David L. *An uncertain ally: Turkey under Erdogan's dictatorship*, s. 61.

nástupu k moci předcházelo drtivé volební vítězství oproti kemalistické CHP, oba režimy tak konsolidovaly svoji moc se silným mandátem ze strany svých voličů, se společným cílem zemi demokratizovat – z toho hlediska je nutné přiblížit v jakém stavu bylo Turecko před nástupem obou politiků k moci. V případě Menderese bude v rámci kontextualizace přiblížen jeho rozkol s CHP, vytvoření Demokrat Parti, DP, a více stranického politického systému, jenž ukončil v Turecku autoritativní vládu strany CHP a připustil volební vítězství Menderese. U Erdoğanova nastíním jeho úspěšné vládnutí nad Istanbulem za islamistickou RP, po jejím zákazu rozkol s Erbakanem a vytvoření AK Parti, strany transformovaných islamistů v ideály konzervativní demokracie. Jelikož Erdoğan o Menderesovi hovoří jako o svém vzoru, předpokládám, že pokud porovnáme volební strategie DP v roce 1950 a AK Parti v roce 2002, nalezneme zde určitý soulad jejich politických vizí.

Demokrat Parti. Sekulární vláda jedné strany CHP, poháněná kemalismem a tureckým nacionalismem, vydržela u moci v Turecku i po smrti Mustafy Kemala, a pod vedením İsmeta İnönü, dlouholetého spolupracovníka Atatürka, taktéž hrdiny Velké války a bojů o nezávislost, pokračovala v reformách Mustafy Kemala, v marginalizaci islámu, utlačování Kurdů a dalších etnických menšin. İsmet İnönü připomínal klasického zástupce proevropské elity, byl zarputilým kemalistou, sekularistou a hrdým tureckým nacionalistou, po otcovi byl však Kurd a matka ačkoliv Turkyně, pocházela z Bulharska. V roce 1946 byl připuštěn vícestranný politický systém, İnönü v podstatě plnil Atatürkovu vizi moderního demokratického Turecka, nebýt této jeho osobní věrnosti v Atatürkovy myšlenky, mohl İsmet İnönü s podporou kemalistických tureckých elit a armády setrvat ve funkci vůdce Turecka, po vzoru iberských diktátorů Salazara či Franca, pravděpodobně až do své smrti.⁹⁰ Ukončení politického monopolu CHP dalo vzniknout v roce 1946 Demokrat Parti, DP, jež se stala jedinou skutečně institucionalizovanou povolenou opozicí vůči kemalismu.⁹¹

Ačkoliv İnönü o připuštění více demokracie a dalších stran hovořil ještě před koncem druhé světové války, rozbuškou pro zásadní vnitropolitické změny se stala

⁹⁰ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. London: I. B. Tauris, 2020, 1 online resource (184 pages). ISBN 1-83860-059-0, s. 24.

⁹¹ YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*. Oxford, [England]: Oxford University Press, 2003. ISBN 1-4237-5681-9, s. 60.

pozemková reforma. Již jsem zmínil v rámci formativních let Menderese, že téměř veškerá soukromá půda, 99 procent, byla rozdělena mezi malé statkáře. Většina těchto farmářů žila na okraji společnosti a měli problém se uživit. CHP přišla s plánem přerozdělení půdy tak, aby se k pozemkům dostali ti, jenž půdu nevlastní nebo jí mají málo – skutečně bylo záměrem strany zlepšit životní podmínky obyčejných Turků. Za tímto účelem měly být přerozděleny nevyužité státní pozemky, dále půda u níž nebylo jasné vlastnictví, církevní pozemky, a dále půda těch farmářů, jejichž polnosti byly větší než 50 hektarů, ve více zalidněných oblastech se hranice posunula dokonce na 20 hektarů. Proti této pozemkové reformě se vzedmula značná kritika, především ze strany velkostatkářských poslanců, jejichž lídrem nebyl nikdo jiný, než vlastník 5 tisíců hektarů půdy, Adnan Menderes.⁹² Hlavním argumentem velkostatkářů, mimo ekonomické nevýhody takového kroku, bylo, že pozemková reforma porušuje ústavní právo na soukromé vlastnictví.⁹³

Nicméně předsednictvo CHP pozemkovou reformu prosadilo nehledě na vnitrostranickou opozici. Menderes, Bayar a další dva poslanci, v reakci na autoritářské vedení kemalistů, předložili memorandum čtyř, požadující změnu ústavy a tranzici Turecka z autoritářského režimu na konsolidovanou demokracii – v této chvíli Menderes neuvažoval o vytvoření opoziční strany, šlo mu spíše o reformu CHP. Memorandum bylo odmítnuto a Menderes přesunul svoji kritiku do novin, jež mu poskytly značný prostor pro šíření jeho myšlenek, až v důsledku těchto kroků byl spolu se dvěma dalšími poslanci oficiálně vyloučen ze strany, Bayar po sléze odešel ze své vůle taktéž. Poté co İnönü připustil možnost existence opozičních stran, Menderes a Bayar začali připravovat vytvoření Demokrat Parti, Bayarova minulost, jakožto dřívějšího mladoturka, blízkého spolupracovníka Mustafy Kemala a bývalého premiéra, tento proces značně usnadnila, jelikož byl v očích kemalistického establishmentu považován za stoupence kemalismu a tudíž přijatelného politického oponenta. Vznik opoziční DP se setkal se značným ohlasem napříč zemí, popularita DP dosahovala takových rozměrů, které překvapily i CHP, jež se rozhodla uspořádat plánované svobodné volby a nedat tak opozici čas konsolidovat se a získat si potřebnou podporu voličů.⁹⁴

⁹² ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 210.

⁹³ ÖZDEMİR, Hakan a Cevdet COŞKUN. Investigation of Adnan Menderes from the elite theory perspective, s. 1091.

⁹⁴ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 212.

Demokrat Parti verbovala své osobnosti mezi bývalými členy CHP, nespokojenými s nedostatkem demokracie v zemi nebo s kemalistickým etatismem v ekonomice. Na svou stranu si DP také získala řadu vlivných agrárníků nespokojených s pozemkovou reformou, dále maloobchodníky a významné islamisty a především obyčejné Turky nespokojené s kemalistickým laicismem a modernismem. Ačkoliv značná část vedení DP byla tvořená bývalými prominentními členy CHP a zástupci tehdejší elity, vzala si strana záhy za své zájmy turecké společenské periférie, převzala na sebe jakýsi lidový charakter, a jako vůbec první mobilizovala politickou sílu venkova s cílem postavit se kemalistické elitě – CHP byla v očích konzervativního venkova ztělesněním westernizace a terčem hněvu, kvůli snahám přeorganizovat životy obyčejných lidí a zdiskreditovat islám, ne náhodou členové DP veřejně podporovali náboženské semináře, ceremonie nebo sponzorovali chod mešit. Obyčej DP se dal shrnout pod jejich slavným sloganem „*Yeter! Söz Milletindir!*“ v překladu „*Dost! Slovo náleží národu*“, až do svého vítězství v roce 1950 se strana skutečně zaměřovala na venkov, poštvovala jej proti kemalistům, jakožto činitelům jejich bídy a příkoří, v tomto ohledu politika DP odpovídala v teoretickém rámci stanovenému konceptu populismu.⁹⁵

Populistická nebyla pouze politika strany, ale taktéž zvolená symbolika strany. Samotný název strany Demokrat Parti, neboli demokratická strana. Onen populismus netkví v názvu jako takovém, jelikož demokracie byla naprosto neznámým konceptem pro tehdejší anatolský venkov. Demo-krat nápadně připomíná slovní spojení Demir Kırat, což byl naopak pojem tureckému lidu velmi blízký. Symbolem strany byl bílý kůň v červeném poli a Demir Kırat byl bílý kůň hrdiny Köroğlu. Epos o Köroğlu je příběhem rozšířeným nejenom v Turecku, ale mezi všemi turkickými národy, jedná se o postavu jakéhosi turkického Robina Hooda či Jánošíka. Köroğlu spolu se svým koněm „železným“ Kiratem bojuje proti bezpráví a nespravedlnostem páchaných mocností na svých poddaných.⁹⁶ DP tak byla mezi obyčejnými Turky známá spíše jakožto strana Demir Kırat než Demokrat, samotný kůň byl považován za nadpozemskou dokonalou postavu, jež nemůže být poražena a zraněna, poté co Menderes, již jako ministerský předseda, zázračně téměř nezraněn přežil pád dopravního letadla poblíž Londýna v roce 1959, tato legenda se

⁹⁵ LEDER, Arnold. Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule? *Middle Eastern Studies*. Taylor & Francis, 1979, 15(1). ISSN 1743-7881, s. 85.

⁹⁶ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 40.

částečně přenesla i na něj, dost možná i proto se nakonec armádní představitelé rozhodli Menderese po vojenském převratu raději popravit, aby rozbily mezi veřejností populární představu DP jakožto jejich Demir Kırata a Menderese jako ztělesněného Koroğlu.⁹⁷

První volby v turecké historii s účastí jiné strany než jen CHP se konaly o rok dříve v červenci roku 1946 – tak aby se DP nestačila etablovat na politické scéně - a CHP v nich získala rozhodné vítězství, získala 397 křesel ze 465, zatímco DP pouze 61.⁹⁸ Ke skutečně svobodným volbám však mělo toto politické klání daleko a úspěch CHP byl zastřen masivní manipulací s volebními lístky. Nebyla zaručena anonymita hlasování, nezávislý dohled nad volbami – více méně všichni správci volebních komisí byli v té době členy CHP - a volební lístky byly po sčítání zničeny, aby bylo znemožněno jakékoliv pozdější kontroly. Přesto se tyto volby staly kritickým milníkem v životech anatolských Turků, přestože byly zmanipulované, byla to první příležitost od vzniku republiky, kdy mohl plebs alespoň domněle zasáhnout do politického dění v zemi.⁹⁹ Další směřování země bylo v rukou CHP, mohla DP zakázat a zbavit se opozice, tak jako to kemalisté udělali v letech 1925 a 1930 a pokračovat v autoritativní formě vlády jedné strany, nebo jít cestou další liberalizace a porazit DP ve férovém politickém klání. CHP si vybrala druhou cestu a její politika, zejména na poli politické a ekonomické liberalizace, se do značné míry přiblížila k DP – je třeba připomenout, že ačkoliv DP usilovala o přízeň konzervativního venkova, charakteristika strany byla v souladu s kemalistickým nacionalismem a laicismem.¹⁰⁰ Pravděpodobně by tyto strany byly v současné politické situaci v Turecku v koalici, tak jako ostatně nynější CHP a novodobá DP ve společné koalici působí.

CHP následovala DP také v úsilí získat si na svou stranu konzervativní anatolské obyvatelstvo, v období do voleb roku 1950 kemalisté v hojném počtu navštěvovali venkov, naslouchali strastem tamního obyvatelstva s příslibem změn. Upozadovaný venkov, v rámci kemalistické ideologie od založení republiky jakožto zaostalý vynechán z politického dění v zemi, se v období před volbami stal hlavním terčem kampaní obou

⁹⁷ LEDER, Arnold. *Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?*, s. 86.

⁹⁸ TÜRKIYE İSTATİSTİK KURUMLU. *Milletvekili genel seçimleri 1923 - 2011*. 1. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumlu, 2012, 260 s. ISBN 978-975-19-5319-3, s. 8.

⁹⁹ YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*, s. 60.

¹⁰⁰ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 213.

stran a byl to právě konzervativní anatolský venkov, jenž měl v následujícím volebním klání rozhodnout o příštích osudech země. Pro představu slova Adnana Menderese z předvolební kampaně: „*Jaká bude naše politika? Tato ztrápená země to na nás doslova křičí. Jako civilizovaný národ, cokoli je třeba udělat, uděláme. Nejsou silnice? My je postavíme! Přivedeme vodu a silnice do vesnic. Země není úrodná? Najdeme způsoby, jak ji zúrodnit! Dáme půdu vesničanům bez půdy. Žádné domy? Žádný cement, továrny nebo jídlo? Začneme stavbou cukrovarů. Nevhodné oblečení? Budeme expandovat a zvětšovat textilní továrny. Není elektřina? Pak postavíme větší elektrárny. Chybí školy? My je postavíme.*“¹⁰¹

Jelikož byla politika obou stran totožná, snažily se od sebe všemožně odlišit, obětním beránkem, se stal v poválečné atmosféře, komunismus. Kdo zná podrobněji moderní historii Turecka, pak ví, že období studené války se v zemi neslo drakonickým bojem politických elit s komunismem. Před volbami roku 1950 se tak obě strany předháněly v obviněních s paktování s komunisty nebo přívětivostí jejich politiky s krajní levicí - CHP dokonce obvinila DP, že je financována Moskvou. Atmosféra mezi oběma stranami byla značně nevraživá, docházelo k bojkotům poslaneckých schůzí nebo k vzájemnému urážení předních politiků. DP se stavěla do role pokračovatele demokratizačních reforem Atatürka a snažila se vládu kemalistů zdiskreditovat jakožto moc autoritářskou, takovou reputaci si CHP, vzhledem k blížícím se volbám a zejména stále větší závislosti Turecka na podpoře USA, nemohla dovolit, a kemalisté tak šli na ruku postupným liberálním reformám – jejich politika se ještě více přiblížila k DP, dokonce i k jisté pozitivě vůči islámu - což bylo vítězství pro Menderese, pro nějž byla vidina svobodných voleb roku 1950 příležitostí k ovládnutí země.¹⁰² Volby v roce 1950 byly prvními skutečně svobodnými v historii Turecka, Adnan Menderes v nich dosáhl drtivého vítězství a stal se ministerských předsedou, Celâl Bayar se stal prezidentem, DP získala 416 křesel z celkových 487, CHP uhájila pouhých 69 mandátů.¹⁰³ Volební účast dosáhla téměř 90 procent elektorátu, silná byla dle předpokladu především mezi obyvateli venkova, na které kampaně obou stran cílily nejvíce.

¹⁰¹ LEDER, Arnold. Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule?, s. 86.

¹⁰² ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 214 – 215.

¹⁰³ TÜRKIYE İSTATİSTİK KURUMLU. *Milletvekili genel seçimleri 1923 - 2011*, s. 9.

AK Parti. Kasımpaşı kabadayı, čili kabadayı z Kasımpaşe. Slovo kabadayı má více významů, ale ve vztahu k Erdoğanovi a to, jak na něj místní nahlíželi, se nejvíce blíží přezdívka pro muže cti, plného kuráže, sebevědomí, síly, zkrátka respektovaná autorita své komunity. Kabadayı je jakýsi bohatýr, ochránce slabých, utlačovaných a vykořisťovaných, jinými slovy Robin Hood, tak Erdoğana ostatně i někteří jeho stoupců označují – velmi podobný narativ, jaký lze vysledovat i u Menderese a DP. Recep Tayyip Erdoğan se stal v před volební kampani na post istanbulskeho primátora v roce 1994 hlasem tamní periferie. Erdoğan se oblékal a žil skromně, díky jeho sociálním schopnostem a životnímu stylu, se s ním snadno ztotožnili obyčejní Turci a měli jej ve veliké úctě a respektu. Pro řadu lidí byl vzorem, muž, jenž vyrostl mezi nimi v chudobě, změnil svůj osud a dosáhl elitního postavení.¹⁰⁴ A to byl klíčový faktor jeho úspěchu, miliony voličů pro něj hlasovaly, jelikož v něm viděly jednoho z nich, Erdoğan se tak ve svých čtyřiceti letech stal v roce 1994 primátorem Istanbulu, města, které bylo v 90. letech v chaosu, značná imigrace – zejména lidí z venkova, jež lze kategorizovat jako muslimské konzervativní Turky, potenciální voliče Erdoğana - do metropole způsobovala nedostatek vody, elektřiny, nefungoval svoz odpadů.¹⁰⁵

Jako istanbulskeý primátor byl poměrně úspěšný v řešení chronických problémů metropole od nedostatku pitné vody, znečištěného životního prostředí či kolabující hromadné dopravy. Nezapomněl ani na své kořeny a významně zlepšil životní podmínky a prostředí v zanedbaných a přelidněných chudinských čtvrtích na okraji společnosti, čímž si zvýšil svůj politický kredit.¹⁰⁶ Mimo to začal razit politiku obnovy slávy Osmanské říše a odporu vůči republice – jedním z jeho prvních aktů byl zákaz prodeje alkoholu v městech spravovaných provozovnách, dále zrekonstruoval řadu osmanských památek a z výročí dobytí Konstantinopole v roce 1453 udělal celonárodní společenskou událost s celkem zřejmým cílem, a sice oslabit odkaz založení Turecké republiky a Mustafy Kemala Atatürka – jednalo se tehdy o politiku islamistické RP v rámci ideologie Millî Görüş.¹⁰⁷ Erdoğan vycítil podporu a myslel si na ještě vyšší politické ambice, mimo povinnosti

¹⁰⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*, s. 118.

¹⁰⁵ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*. Yale University Press, 2022, 280 s. ISBN 978-0-300-24788-6. s. 15.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 16.

¹⁰⁷ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 121.

primátora Istanbulu cestoval po Anatolii a pořádal politické mítinky s občany, na nichž si pomocí emotivních proslovů nadále zvyšoval svoji popularitu. Jeden takový proslov, v němž zaznělo následující, jej však vyšel poměrně draho: „*Mešity jsou naše kasárna, kopule naše přílby, minarety naše bajonety a věrní jsou naši vojáci.*“¹⁰⁸ Jedná se o verš z díla panturkisty Ziya Gökalpa, muže jenž se stal hlavním ideologem tureckých krajních nacionalistů, jakým byl dříve například *Türkeş*. V proslovu dále zmínil, že je turecká společnost rozdělena na dvě poloviny, na tu, co žije podle práva šaría, islámského způsobu života, a vedle stojící zastánci Atatürka a sekularismu, jež označil za cizince ve vlastním státě.

Jedním z hlavních faktorů Erdoğanova budoucího celonárodního úspěchu byl, jedním slovem, Istanbul. Jako primátor řídil město, jež co do počtu obyvatel a přiděleného rozpočtu dosahovalo velikosti regulérního státu, a jak jsem již zmínil, řídil jej dobře, vyřešil klíčové chronické problémy města, a jen v prvním roce po volbách vzrostla jeho podpora z 25 na více než 40 procent. Již jako primátor zjistil, že základem pro jeho úspěch bude zajištění si popularity u nízko-příjmových obyvatel a to se mu daří více méně dodnes. Základem jeho politiky byla komunikace s voliči tzv. door to door, naslouchal strastem lidí, povídal si s nimi, vysvětloval jim plánovaná řešení jejich problémů a skutečně jejich situaci zlepšoval, jeho popularita, jako politika aktivního, kompetentního a znajícího dokonale problémy běžných lidí, tak nadále strmě rostla.¹⁰⁹

Refah Partisi se k velké nelibosti sekulárního kemalistického establishmentu a Turků, jimž byly blízké ideály zakladatele Turecké republiky Atatürka, stala v roce 1995 nejsilnější stranou Velkého národního shromáždění, v historii Turecka vůbec jako první islamistická strana, o šest měsíců později, poté co se po pouhých třech měsících rozpadla koalice ANAP a DYP, stanul Erbakan, jakožto první islamistický politik, ve funkci ministerského předsedy Turecka, politický islám dosáhl svého vrcholu. Erbakanovi nebránilo nic v otočení kormidla od západu k islámským zemím a v implementaci reforem oslabujících turecký laicismus, příkladem může být zrušení zákazu nošení hidžábu ve státních institucích.¹¹⁰ Erbakan lidově řečeno dráždil hada bosou nohou, tím pomyslým

¹⁰⁸ Turkey's charismatic pro-Islamic leader. *BBC* [online]. 2002, 04. 11. 2002 [cit. 2023-10-03]. ISSN 1473-4575. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2270642.stm>.

¹⁰⁹ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 121.

¹¹⁰ ÇELIK, Gürkan a Ronald Haly LINDEN. *Turkey in transition: the dynamics of domestic and foreign*

hadem myslím armádu, strážce tureckého laicismu, armádní špičky veřejně prohlašovaly, že rozhodně nebudou stát stranou a nečinně přihlížet, jak se sekulární stát propadá do islamistické vlády práva šaría.¹¹¹ TSK 28. února roku 1997 zahájily s podporou tehdejšího prezidenta Demirela, mimochodem bývalého přítele Erbakana, tzv. postmoderní puč. Šlo ve skutečnosti o memorandum požadující po vládě opatření, proti další islamizaci společnosti – armádě šlo o odstranění sociálního i kulturního projevu islámu na veřejnosti. Memorandum oslabilo pozici Erbakana natolik, že nakonec odstoupil, neměl nevybranou, kdyby neodešel sám, byl by sesazen generály.¹¹² Toto memorandum obsahovalo doporučení o osmnácti bodech, jež nakonec vešly v platnost, mezi nimiž bylo třeba prodloužení povinné školní docházky z pěti na osm let nebo zákaz činnosti náboženských škol Īmam Hatip podkopávajících ideály sekularismu, přerušování výstavby nových mešit, ženy opět nesměly nosit hidžáb do státních budov a vysokých škol. Oproti předchozím třem vojenským zásahům byl tento diametrálně odlišný, armáda namísto použití přímé síly, sesazení demokratické vlády a narušení politické stability, zvolila opatrný přístup, tak aby co nejvíce jednala v konsenzu s veřejností.¹¹³

Tím ovšem důsledky puče pro islamisty nekončily, mimo zavedení jakési oficiální ostrakizace pro stoupence politického islámu, kdy byly činnosti islamistů kontrolovány a případně kriminalizovány, byla rozhodnutím ústavního soudu, tehdy kemalistické instituce, Refah Partisi zakázána z důvodu porušování principů tureckého laicismu. Sám Erdoğan čelil za nedlouho soudu za jeho již zmíněný proslov. Soud jej shledal vinným, v důsledku toho musel Erdoğan složit funkci primátora a skončil v roce 1999 za mřížemi, mimo jiné prohlásil: *„Vždy s hrdostí vyprávím o tom, kde jsem se narodil, jaký druh školního života jsem měl. Nemohli se přenést přes fakt, že někdo, kdo vyrostl v Kasımpaşa a vystudoval Īmam Hatip, se stal primátorem Īstanbulu. Ale ať jsem synem námořního kapitána nebo pekaře, nikdy nepřestanu sloužit svému národu. Nikdo nebude moci ukončit moji politickou*

politics. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2020, 1 online resource (323 pages). ISBN 1-62637-846-0, s. 8.

¹¹¹ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 124.

¹¹² KARAVELI, Magnus. *Why Turkey is authoritarian: from Atatürk to Erdoğan*, s. 195.

¹¹³ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 126.

kariéru. *Dávám si pouze pauzu. Tato píseň zde nekončí.*¹¹⁴ Dále pronesl: „*Chtěl jsem přinést do veřejného prostoru vaše přání a touhy. Tato přání a touhy jsou zavřené v odlehlých místnostech vašich skromných domovů. Na veřejnost se dostávají skrze beznadějně výrazy ve tvářích vašich dětí, které nemají práci a jsou tiše drženy v zraněných srdcích vašich matek a otců. Miluji vaše hlasy, protože jsem jedním z vás. Nelituji toho, co jsem udělal, protože jsme to udělali společně.*“¹¹⁵ Tato píseň zde nekončí „*Bu Şarkı Burada Bitmez*“, Erdoğan nahrál stejnojmenné album, jež vyšlo ve stejný den, kdy nastoupil do výkonu trestu odnětí svobody, tedy 26. března roku 1999 – bylo to pro něj již třetí vězení v pořadí. Do konce roku se album, jež obsahovalo i básně Kısakürek, stalo s více než jedním milionem prodaných kopií nejprodávanějším v Turecku.

Důsledky vojenského memoranda roku 1997, jež se jalo vymýtit politický islám, ve své podstatě vytvořily podmínky pro vznik AK Parti, islamisté, zejména pak z řad mladých reformistů, se spojili do jednoho tábora, odsoudili Erbakanův nedemokratický přístup a zcela změnili svoji politickou identitu, vzdali se islamismu a vydali se, nutno podotknout, že spíše než z vlastního přesvědčení, to bylo z donucení – jednak byla lidská práva a demokracie v kurzu, ale především byl islám ve věcích veřejných pod drobnohledem a vystaven perzekucím - cestou populistické konzervativní demokracie s podporou liberálních hodnot a členství Turecka v EU. Sesazení Erdoğan z pozice primátora Istanbulu a jeho následné uvěznění fungovalo více méně kontraproduktivně, jeho popularita opět vzrostla a ve vězení měl čas připravit si plán, a sice prezentovat se jako proevropský demokrat.¹¹⁶

Erbakan přišel postmoderním pučem v pořadí již o třetí politickou stranou, lidově řečeno v takové situaci už uměl plavat, tudíž hned v roce 1997 založil čtvrtou islamistickou stranu v pořadí, a sice Fazilet Partisi, FP. Uvnitř strany došlo k polarizaci podobné té u komunistických stran v osmdesátých letech, kdy se střetla uvnitř strany dvě křídla, mladí a staří, reformisté proti konzervativcům. U islamistů to byl střet mezi táborem konzervativců Erbakana a reformistů Erdoğan a Güla, ti Erbakana kritizovali za jeho zastaralé a autoritářské taktiky, prosazovali de-islamizaci a demokratizaci strany, nový prozíravý

¹¹⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 38.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 126.

¹¹⁶ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 50 - 51.

program zaměřený na demokracii a proevropanství, tak aby nová strana byla přijatelná v očích domácího kemalistického establishmentu, tak i západních partnerů.¹¹⁷ Stranické souboje neměly dlouhého trvání, jelikož byla strana ústavním soudem za proti sekularistickou politiku taktéž zakázána. Erbakan a jeho následovníci zformovaly novou stranu Saadet Partisi, SP, reformisté Erdoğan založili Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP, neboli Stranu spravedlnosti a rozvoje.¹¹⁸ Důkazem transformace reformních islamistů na konzervativní demokracii byla i atraktivita jejich strany mezi členy ANAP a DYP, jež přestupovali a stávali se příslušníky právě AK Parti ve středopravicovém kabátě.

Volby v roce 2002 skončily obrovským překvapením, etablované dříve vládnoucí strany ANAP a DYP nepřekonalý deseti procentní volební klauzuli a nedostaly se do parlamentu – takto vysoká volební klauzule je odkazem armády a její po převratové politiky na začátku 80. let, opatření kemalistických TSK se obrátilo proti jim samotným. Ve Velkém národním shromáždění se ocitly pouze dvě strany z osmnácti stran, jež se volebního klání účastnily, konkrétně se 178 posty obnovená CHP a absolutním vítězem voleb se stala, teprve rok od svého vzniku, AK Parti s 363 křesly z 550 celkových míst v parlamentu.¹¹⁹ Vysvětlení úspěchu AK Parti je prosté, transformace ve stranu slibující proevropskou politiku a demokratické směřování země přilákalo bývalé voliče středopravicových etablovaných stran ANAP a DYP, tedy především elektorát střední třídy – značně nespokojený s ekonomickou situací v zemi a tradičními politickými uskupeními neschopnými vyřešit hospodářskou krizi - připočteme-li k tomu standardní podporovatele bývalé RP a FP, tedy stoupence politického islámu, vychází nám AK Parti jako jasný vítěz voleb, mimochodem se zajištěnou ústavní většinou.¹²⁰

Erdoğanovi se podařilo do té doby něco nevídaného, zajistil si podporu širokospektrálního elektorátu, pod „jednou střechou“ AK Parti sjednotil tradičně k levici inklinující dělnickou třídu, středopravicovou střední třídu, anatolské venkovani tíhnoucí k politickému islámu a nacionalismu, především pak ale zástupce vlivné buržoazie

¹¹⁷ CIZRE, Ümit. *The Turkish AK party and its leader: criticism, opposition and dissent*. London: Routledge, 2016, 1 online resource (243 pages). ISBN 1-315-63644-1, s. 5.

¹¹⁸ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 50.

¹¹⁹ TÜRKIYE İSTATİSTİK KURUMLU. *Milletvekili genel seçimleri 1923 – 2011*, s. 22.

¹²⁰ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 83.

společně s maloobchodníky.¹²¹ Je třeba si uvědomit, že zklamání velké části turecké populace, nota bene podporovatelů AKP, když to tak řeknu, zhýčkaných liberalizační érou Turguta Özala, pramenila z poměrů nastolených postmoderním pučem, a sice pronásledování zástupců politického islámu, posílená moc kemalistické armády a soudů na úkor demokraticky zvolené reprezentace, zkrátka podstatná část konzervativní muslimské, ale i liberální společnosti si v po převratovém období přišla krácená na svých vydobytých právech. Erdoğan a AK Parti se s hesly „vymýtíme korupci, bídu a bezpráví“ staly nadějí na zlepšení situace Turků na úkor zkorumpované kemalistické elity soudců, politiků, byznysmenů a generálů. Z tohoto pohledu lze volby roku 2002 považovat za jakési vyjádření protestu turecké společnosti vůči kemalistickému establishmentu, rok 2002 byl tak koncem pro celou generaci tehdy tradičních politických figur – příkladem Süleyman Demirel, Tansu Çiller či Mesut Yılmaz.

Podíváme-li se na příčiny hospodářských problémů tehdejšího Turecka, jež prožívalo nejhorší ekonomickou krizi od konce druhé světové války, lví podíl na tom nesl konflikt Turecka s PKK, kdy byl jejich život v pasti probíhajících bojů mezi tureckými ozbrojenými silami a kurdskými povstalci, tisíce lidí přišly o život a další tisíce ztratily své domovy, především tak kurdské obyvatelstvo postihla humanitární krize, jež spolu s výdaji na operace armády, ždímalas z tureckého státního rozpočtu v přepočtu miliardy amerických dolarů. Konflikt mimo jiné způsobil zhoršení mezinárodní reputace Turecka, tím došlo k odlivu zahraničních investic, což bylo pro tureckou ekonomiku zaměřenou na zahraniční investice a vývoz šibeniční. Enormní korupce, skandály a vzájemné obviňování politiků z ANAP a DYP pouze přilévaly olej do ohně, pro běžného Turka byla devadesátá léta ztracenou dekádou, inflace dosahující 120 procent a málokdy klesající pod 60 procent, požírala veškeré úspory a výtěžky.¹²²

Posledními pomyslnými hřebíky do rakve byly krize z roku 2000 a 2001, taktika turecké vlády Bülenta Ecevita odpovědět na inflaci přílivem půjčeného kapitálu v zahraničních měnách se ukázala z počátku jako cestou do pekel, v roce 2000 dosahoval kombinovaný dluh státního a soukromého sektoru neuvěřitelných 60 procent celkového HDP Turecka. Turecká měna a ekonomika byla před pádem, jeden americký dolar stál 950 tisíc tureckých lir a dluh Turecka během jednoho roku vystoupal na 74 procenta HDP.

¹²¹ KARAVELI, Magnus. *Why Turkey is authoritarian: from Atatürk to Erdoğan*, s. 196.

¹²² ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 84.

Některé odhady hovoří o nárůstu nezaměstnanosti během jednoho roku až o více než 2 miliony lidí, reálné mzdy se propadly o 14 procent, chudoba rapidně stoupala.¹²³ Přestože vláda Bülenta Ecevíta do začátku voleb zvládla provést řadu reforem, jak politických, tak ekonomických, kdy došlo k částečné konsolidaci veřejných financí a růstu HDP o více než šest procent, voličům došla trpělivost a ve volbách 2002 svoji nespokojenost naplno projevíli.¹²⁴

Úspěch AK Parti podtrhla ještě jedna událost, se kterou nepočítal nikdo, ani samotný Erdoğan. V roce 1999 zasáhlo Turecko ničivé zemětřesení, podobné tomu z února 2023, postižena byla především oblast východního okraje Istanbulu, konkrétně regiony Kocaeli, Yalova, Sakarya a Düzce, počet obětí se vyšplhal téměř na 18 tisíc – počet byl pravděpodobně dvojnásobný - více než 40 tisíc lidí bylo zraněno, zmíněná oblast byla prakticky srovnána se zemí a stovky tisíc lidí přišly o střechu nad hlavou.¹²⁵ Následky zemětřesení, především pak jejich řešení prohloubilo nedůvěru Turků v politiku ANAP, DYP a většiny státních institucí – jediným pozitivem vyplívající z této živelné pohromy, bylo zavedení nových stavebních norem a zákonů, zlepšení civilní infrastruktury, aby tak bylo Turecko lépe připraveno na případné další zemětřesení, nutno podotknout, že únorové zemětřesení roku 2023 odhalilo, že tyto normy v mnoha případech nebyly dodržovány, ztráty na životech a škody na majetku byly tak opět astronomické.¹²⁶ Vláda a státní instituce byly v okamžicích po zemětřesení absolutně paralyzovány, neschopné jakékoliv adekvátní reakce, v prvních 24 hodinách od počátku katastrofy nebyla zahájena žádná organizovaná rozsáhlá záchranná operace, armáda se starala o své vlastní škody, mezinárodní pomoc ze strany Řecka a Izraele se setkala s minimální spoluprací ze strany tureckých úřadů, humanitární dodávky vázly na celních kontrolách – ultranacionalistický ministr zdravotnictví za MHP odmítal mezinárodní pomoc s tím, že Turci nepotřebují pomoc cizí krve - jednoduše turecký politický a ekonomický chaos se při této krizi naplno projevil, a naštvání lidé to vládním představitelům a státním institucím – například armádě

¹²³ ÖZDEMİR, Yonca. AKP's neoliberal populism and contradictions of new social policies in Turkey. *Contemporary Politics*. Routledge, 2020, 26(3), 245 - 267. ISSN 1469-3631, s. 250.

¹²⁴ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 32.

¹²⁵ 17 Ağustos Depremi: 1999 ve sonrasında neler yaşadığı, kaç kişi hayatını kaybetti? *BBC Türkçe* [online]. 2019, 80 [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49322860.amp>

¹²⁶ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 31.

– do následujících voleb nezapomněli.¹²⁷

Rád bych zdůraznil, že toto vítězství neznamenal ani radikalizaci Turků, ani jejich touhu po islamizaci Turecka. Turci, napříč sociálním spektrem, zkrátka viděli v AK Parti novou cestu k další demokratizaci a liberalizaci země, a přiblížení Turecka k EU, stejně tak jako Menderesova DP byla příslibem liberalizace země. Erdoğan přesně věděl, co tehdejší tureckou společnost trápilo a nabídnul řešení, kompletní změnu zaběhlých pořádků, lék na nekončící korupci, skandály a nekompetentnost politického establishmentu a řešení strašlivé ekonomické situace země. Erdoğanovi také pomohla jeho stylizace, či při nejmenším využívání odkazů, dvou politiků, jejichž jména měli u tehdejších lidí značný kredit, a sice „mučedník“, muž jenž pro své politické přesvědčení položil život, Adnan Menderes a politik, za jehož éry se Turkům dařilo dosud nejvíce, Turgut Özal.¹²⁸ Největší zastoupení voličů AKP, bylo podobně jako u DP, mezi chudým konzervativním obyvatelstvem, až 64 procent Erdoğanových voličů pocházelo z nízkopříjmové sociální vrstvy, CHP se naopak těšila podpoře sociálně silnějších městských občanů.¹²⁹ Erdoğanova tvář, populistická politika AKP a příslib vytvoření skutečně demokratického režimu odpovídajícího normám EU přilákal ovšem voliče i z jiných vrstev než jenom sociálně slabších či islamistů – kemalismus byl, podobně jako v roce 1950 viděn jako překážka další demokratizaci a náboženské svobody, AKP se ku příkladu stala stranou pro některé kemalisty utlačované zástupce levice. Drtivé vítězství AKP lze vysvětlit úspěšnou mobilizací mas skrze populistický diskurz, snažící ho se postavit na odpor kemalismu.¹³⁰

Ačkoliv nástupy obou stran k moci od sebe dělí 52 let, během nichž Turecko prošlo značným vývojem, a oba režimy vznikaly ve více či méně odlišném prostředí, lze mezi nimi nalézt dle předpokladu řadu analogií. Ať už „*Herşey Türkiye için*“ neboli „*Všechno pro Turecko*“, heslo AKP, či moto DP „*Yeter! Söz Milletindir!*“ čili „*Dost! Slovo náleží národu*“, prvotní úspěch – v obou případech shodně s velikým náskokem - obou stran se nesl ve znamení mobilizace mas proti kemalistickému establishmentu, jenž byl stylizován

¹²⁷ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 327.

¹²⁸ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 133.

¹²⁹ ÖZDEMİR, Yonca. AKP's neoliberal populism and contradictions of new social policies in Turkey, s. 251.

¹³⁰ ARISAN, Mehmet. Populism, victimhood and Turkish foreign policy under AKP rule. *Turkish Studies*. Routledge, 2022, **23**(5), 681 - 700. ISSN 1743-9663, s. 687.

do nedemokratické elitářské etatistické role, bránící liberalizačním procesům v zemi. DP si na svoji stranu získala turecký elektorát zejména příslibem tranzice autoritářské země k demokracii, díky aktivnímu naslouchání problémů dosud kemalismem marginalizované početné složky turecké společnosti. Obdobné pocity měli turečtí voliči o několik desetiletí později, kdy další zásah „opatrovnických“ TSK ukončil civilní demokraticky zvolenou vládu islamistické RP. Kemalistský establishment byl znovu viděn jako překážka konsolidaci demokracie a Erdoğan – zástupce lidu - se, podobně jako Menderes, postavil do čela alternativy slibující razantní změnu. Obě strany se hlásily k středopravicové politice, záhy se staly reprezentanty utlačovaných či marginalizovaných občanů, a tedy i skutečných zájmů národa proti zkorumpované vládnoucí elitě. Oba politici shodně využili značné polarizace turecké společnosti, jejich vzestup se opíral o historicky slabé centralizované instituce a nedílnou součástí úspěchu byly jejich elektické ideologie.¹³¹

Nezanedbatelnou roli také hrála paternalistická povaha obou stranických lídrů, jejich silná osobnost a jakási přitažlivost mezi obyčejnými Turky. Osobnosti Menderese a Erdoğana převyšovaly vlastní stranický aparát Demokrat Parti a AK Parti, v případě Erdoğana toto nadále platí. Jedná se o pro Turecko standardní fenomén, kdy se politika soustřeďuje kolem silných a charismatických osobností, poptávaných tureckým elektorátem, úspěch stran je tak značně odvozen od individualistických předností jejich vůdců. Tato turecká preference silných vůdců hraničí až s kultem osobnosti, kdy oba zkoumaní politici byly v průběhu své kariéry svými příznivci vzýváni téměř jako nadlidské bytosti. Moderní historie Turecka vyplodila celou řadu lídrů, Menderes, Demirel, Özal nebo Erdoğan, všechny tyto politiky pojily mimo jiné dvě charakteristiky, a sice populistická politika a paternalistický vztah ke svému národu.¹³²

2.3 Vláda konsolidovaných režimů

Nyní, poté co došlo k přiblížení formativních let obou politiků, vyličení tehdejších politických situací v zemi a nástupu obou režimů k moci, přichází srovnání samotných režimů Menderese a Erdoğana s ohledem na vymezený teoretický rámec. Oba režimy

¹³¹ ÇINAR, Kürşat. The historical roots of right-wing populism in Turkey: a spatial examination of the DP, ANAP, and AKP governments, s. 6.

¹³² TÜRK, H. Bahadır. A glance at the constitutive elements of the leader-centered perspective in Turkish politics. *Turkish Studies*. Routledge, 2017, **18**(4), 601 - 623. ISSN 1743-9663, s. 601, 610 a 616.

budou, v souladu se stanoveným výzkumným problémem, posouzeny a srovnány v následujících aspektech. Jelikož oba konsolidovaly svoji moc na základě příslibu demokratizace země, zaměřím se na to, do jaké míry byla naplněna vize demokratizace tehdejšího Turecka, respektive zdali oba režimy v rané fázi inklinovaly ke konceptu liberální demokracie. Předpokládám, že díky silnému voličskému mandátu, DP i AKP získaly dostatečné sebevědomí, k vytvoření ambivalentní až antagonistické politiky proti kemalismu, což způsobilo odklon od původní demokratizace k dalšímu hromadění moci a tranzici k autoritářské formě vládnutí či k majoritářské formě delegativní demokracie, proto se pokusím zasadit oba režimy do některých z konceptů autoritářských či hybridních režimů. Dále bude ověřena teze, že oba politici vystavěli svůj úspěch na populistické politice mířící na konzervativní anatolské obyvatel, reprezentaci správné národní vůle, a to nejen během nástupu k moci, ale také po své konsolidaci.

2.3.1 Pravicový populismus DP a AKP

Populismus byl teoreticky vymezen v úvodu práce, na základě tohoto teoretického vymezení budou oba režimy posouzeny ve zkoumaném období dle následujících bodů, a sice 1. Využívala jejich politika rozdělené turecké společnosti či byla dokonce polarizační? 2. Byly DP a AKP anti-elitářské a anti-systémové strany? 3. Snažily se tyto strany o mobilizaci mas proti etablovanému byrokratickému aparátu státu, zároveň získávat politický kredit na drakonizaci opozice? 4. Stavěly se tyto strany do role morálních zástupců utlačovaného lidu, proti zkorumpovanému a klientelistickému politickému establishmentu?

Většina probádaných studií věnujících se tureckému populismu označuje **Demokrat Parti a Menderese**, jakožto průkopníky populistické politiky v Turecku, éra DP pak do značné míry formovala budoucí pravicovou politiku v zemi, zejména pak poprava Menderese a jeho obraz mučedníka demokracie, byly zneužity populistickým diskursem pro účely stylizace se do role oběti. Nicméně samotný populismus není výdobytkem DP, je jedním ze zakládáních pilířů republiky a kemalismu. Kemalistický populismus se dá vyjádřit heslem „pro lidi, navzdory lidem“, byl praktikován úzkou skupinou elit armády a byrokratického státního aparátu, populismus sloužil jako legitimizace sekulární, westernizační a nacionalistické politiky autoritářské vlády jedné strany. Ve své podstatě kemalismus vytvořil podmínky pro politickou strategii, v níž byli DP a Menderes skutečnými průkopníky. Kemalisté praktikovali jakýsi vylučovací, obrácený populismus,

prosazovali národní zájem, o němž si jakožto elita mysleli, že je pro národ nejlepší, aniž by do značné míry reflektoval potřeby většinového lidu, zatímco DP prosazovala opak, postavila zájem národa proti zájmům elity, a to především na poli kemalistického laicismu a etatismu.¹³³

Menderesova strana se zcela jistě stavěla do anti-elitářské role, už samotné, již zmíněné, moto politické kampaně DP „*Yeter! Söz Milletindir!*“ čili „*Dost! Slovo náleží národu*“ odkazuje na elitářský kemalistický establishment, jehož vlády bylo dost, a nyní nastal čas, aby promluvil utlačovaný národ, zároveň DP usilovala o mobilizaci lidu, známý je propagandistický plakát, v němž se Menderes stylizoval do role strýčka Sama a ukazovákem míří ke čtenáři se slovy „*Büyük Türkiye için, desteğinizi istiyorum!*“ neboli „*Potřebuji vaši podporu, pro velké Turecko*“. Nicméně politika elitářské kemalistické CHP a DP byla, před razantním úspěchem Menderese v roce 1950, víceméně totožná, jak Zürcher argumentuje, vítězství DP se setkala s celonárodní oslavou, byl to příslib další liberalizace, ovšem ačkoliv kemalisté byli poraženi, jejich politika nebyla zcela neúspěšná, pokud by se volby konaly o dva roky dříve, bylo by vítězství Menderese ještě rozsáhlejší.¹³⁴ Je také třeba připomenout, že členové DP byli dříve zástupci CHP – počátkem rozkolu byla pozemková reforma - samotný Menderes byl velkostatkář a tudíž zástupcem elity, alespoň tedy z ekonomického hlediska. Menderes a jeho strana používali anti-elitářskou rétoriku a snažili se na svoji stranu získat utlačovanou tureckou společnost, stavěli se tak do role zachránců národa před kemalisty - liberální odpor proti absolutistické vládě. Teorie populismu označuje populisty za outsidersy, vystupují z vnějšku proti státnímu aparátu.¹³⁵ Tuto teorii na Menderese a část DP nelze zcela uplatnit, jelikož byl insiderem, zástupcem elity, jenž se rozhodl v rámci vlastní politické strategie, jakožto strany periférie, ztotožnit s lidem, nutno podotknout, že úspěšně. Přesto velká část nově zvolených zástupců parlamentu byla složena z mladších lidí, často bez vysokoškolského vzdělání, zástupců z řad obchodníků, naopak těch z armádní či byrokratickou minulostí bylo podstatně méně, bylo očividné, že k vládě nastoupila nová elita, jež má ke svému lidu

¹³³ SUNAR, Ilkay. Populism and patronage: The Demokrat party and its legacy in Turkey. *Il Politico*. Rubbettino Editore, 1990, 55(4), 745 - 757. ISSN 2239-611X, s. 749.

¹³⁴ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 217 - 218.

¹³⁵ TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 279.

blíže než předešlá reprezentace.¹³⁶

Politickým tahem DP byla opozice vůči kemalistickému etatismu, především pak na poli státních zásahů do ekonomiky, a dále prosazování náboženské svobody v rozporu s laicismem. Od dob Menderese byl pravicový populismus definován, jako souboj mezi konzervativní zbožnou většinou proti západnické sekulární elitě, jenž si skrze armádu a klíčové státní instituce drží moc, navzdory volebním rozhodnutím. Tato sekulární elita je v očích populistické strategie většinovému národu cizí a snaží se prosadit modernizační reformy i přes odpor národního zájmu, naproti tomu populistické strany propagují většinové společnosti blízké koncepty nacionalismu, konzervatismu a islamismu. Vítězství ve volbách roku 1950 a tranzice moci do rukou DP, chápal Menderes jako národní povstání utlačované většiny a jeho raná politika byla skutečně demokratizační, zcela v souladu s populistickým narativem odporu vůči kemalismu, kritizoval „opatrovnictví“ nevolených subjektů nad volenou mocí, konkrétně vliv kemalistické armády a soudů, vláda nad zemí podle něj měla být pouze v rukou parlamentu, jakožto volené instituce, jež prosazuje zájmy lidu.¹³⁷

Menderes a členové DP s oblibou prohlašovali, že Turecko transformují v „malou Ameriku“. Turecko v náladě studené války tíhlo k USA, bylo na jejich podpoře závislé, a tak si turecký pravicový populismus získal svoji anti-komunistickou charakteristiku. Menderes se inspiroval dále v americké politice, jakožto další možnosti odporu proti kemalistickému modernismu. Kemalismus se inspiroval v evropské verzi modernismu, jakožto integrální přeměnu na ekonomickém, kulturním a politickém poli, neboli úplnou tranzici společnosti. Model DP – záhy převzatý následovníky populistického diskurzu v Turecku - nabízel koncept konzervativního modernismu, jakési přeměny bez přeměny, rozvoj byl v rámci tohoto přístupu podřízený tradicím a kultuře země, tudíž do značné míry oponoval kemalismu, jenž se pokoušel o úplnou přeměnu Turků, a to zejména právě na poli tradicionalismu a kultury života. V praxi DP nemohla kvůli sekulárním kemalistickému dohledu nad zemí aplikovat zásadní kulturní reformy, spíše tedy ve skutečnosti anti-reformy, Menderes se proto uchýlil k upozadění kulturní modernizace zdánlivě apolitickým ekonomickým rozvojem pro uspokojení každodenních potřeb lidu,

¹³⁶ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 221.

¹³⁷ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 91.

zlepšení životních podmínek Turků, zanedbávaných kemalistickou elitou. Ekonomický rozvoj se tak stal dalším prostředkem pro dehonestaci elit a kemalistických reforem, jinými slovy populistický diskurs prohlašoval „dáme vám (lidu) to, co vám elity (kemalisté) odpírali, místo toho, abychom vám ordinovali jaký život máte žít, vám jej zlepšíme“. Jedná se o praktiku shodnou pro oba zkoumané režimy, stejně jako Menderes, tak i Erdoğan se uchýlil ke stavbě mostů, silnic, přehrad, elektráren a další pro obyvatele klíčové infrastruktury, jakožto posvátného poslání naplňování elitami zanedbávaných tužeb lidu.¹³⁸ Příkladem za deset let vlády DP vzrostla silniční síť z 1600 kilometrů na 5400, čímž stoupl také využití a rozvoji silniční dopravy, na úkor dříve kemalisty preferované železnice.¹³⁹ Výstavba infrastruktury a ekonomický rozvoj nejsou nutně atributy populismu, dokud ji není vtisknut onen polarizační populistický narativ „my vám dáme to, co oni vám upírali“.

Menderes zvítězil i v následujících volbách v letech 1954, kdy dosáhl ještě masivnějšího vítězství než předtím, i v roce 1957, nicméně druhá polovina režimu DP se nesla v postupné ztrátě podpory, což vyústilo v radikalizaci Menderese a jeho politiky. Ten nesl vůči němu kritické hlasy, trpce hovořil o spiknutí opozice CHP, akademické obce, médií proti vládě DP, reprezentující výhradně zájmy lidu, Menderes se dokonce uchýlil k zcela nedemokratickým praktikám, například ke státní kontrole činnosti opoziční CHP či médií.¹⁴⁰ Stupňování konfrontace je typickým fenoménem populistických vlád, jakmile se přestane dařit. V důsledku ekonomických obtíží bylo pro DP komplikovanější udržet si svoji dominantní pozici, čím více byla v ohrožení, tím ubývalo prvků demokracie a přibývalo autoritářství, podobně jako Erdoğan a další pravicová populistická hnutí v Turecku, se DP spoléhala na udržení si moci skrze umocňování polarizace společnosti, obviňování opozice a přenesení viny na historické nepřátele lidu, sebe viktimizace.¹⁴¹

„Můj příběh je příběhem tohoto národa. Buď tento národ vyhraje a dostane se k

¹³⁸ TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 280.

¹³⁹ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 225.

¹⁴⁰ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 91.

¹⁴¹ TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 280.

*moci, nebo arogantní a menšinová skupina utlačovatelů, která se na Anatólii dívá s despektem a již je anatólská realita cizí, zůstane u moci. Národ má pravomoc rozhodovat a dost – suverenita patří národu.*¹⁴² Národ má pravomoc rozhodovat a dost – suverenita patří národu, tato Erdoğanova slova nápadně připomínají moto DP, tento úryvek z jeho proslovy zahrnuje všechny hlavní stanovené prvky populismu. Erdoğan se staví do pozice outsidera, jednoho z lidu, osočuje zde menšinovou elitu z vykořisťování většiny, tudíž je jeho rétorika anti-elitářská, většinovou populaci mobilizuje proti elitám, tak aby mohl být prosazen národní zájem. **AK Parti** přichází na scénu v době, kdy zemi zmítá ekonomická i politická krize, stranický aparát se distancuje od islamismu a prezentuje se v nové roli zástupců konzervativní demokracie. Jedním z hlavních cílů AKP bylo dostat Turecko ke členství v EU, a právě západní politici oslavovali Erdoğana, jakožto muže, jenž dokázal skloubit vztah islámu a demokracie, a je tedy značným demokratizačním příslibem pro zemi.¹⁴³

Podobně jako u Menderese, demokratizační tvář AKP trvala dokud nepřišly první obtíže – v podstatě první volební období od roku 2002 do roku 2007 bylo zlatým věkem strany, ta se tehdy ztotožňovala s křesťanskými demokratickými stranami západní Evropy, AKP Turecko demokratizovala a zlepšila ekonomickou situaci země.¹⁴⁴ V případě Erdoğana byl prvním vážným problémem soubor s kemalistickým establishmentem - ještě jako primátor Istanbulu Erdoğan v jednom rozhovoru prohlásil jeho památnou větu: „*Demokracie je jako jízda tramvají, jakmile dojedete do své stanice, vystoupíte z ní.*“¹⁴⁵ V roce 2007 se kemalisté rozhodli k několika krokům, nejdříve všemožnými prostředky bránili nástupu Abdullaha Güla, kandidátovi AKP do funkce prezidenta, opoziční CHP navíc svolala masové demonstrace na podporu republiky a odporu vůči islamizaci země, protestující se obávali především o svůj sekulární způsob života. Další obavy mířily na benevolenci AKP vůči Kurdům, demonstranti měli strach z toho, že by AKP ustoupila

¹⁴² YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 144.

¹⁴³ TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 285.

¹⁴⁴ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 94.

¹⁴⁵ CERRAHOĞLU, Nilgün. Demokrasi bizim için araçtır. *Milliyet*. Doğan Gazetecilik A.Ş., 1996, **70**, 32. ISSN 0540-0910, s. 20.

jejich separatistickým požadavkům a narušili tak celistvost Turecké republiky.¹⁴⁶ Souběžně reagovala taktéž armáda, jejíž náčelník generálního štábu na svých webových stránkách vydal prohlášení, jež se do historie zapsalo, jako e-memorandum, v němž se armáda postavila na odpor možné islamizaci země, k ničemu dalšímu se však neodhodlala.¹⁴⁷ V podstatě analogicky s vládou Menderese bylo druhé volební období AKP mezi lety 2007 - 2011 méně úspěšné, původní ekonomický rozmach začal stagnovat, podpora strany mírně klesla a spolu s tím se začala vytrácet původní demokratizace.¹⁴⁸

Kemalistický ústavní soud dle očekávání volbu Güla nepotvrdil, Erdoğan rozhodnutí ústavního soudu přirovnal ke kulce vstřelené do srdce demokracie, a vyhlásil předčasné volby, jenž opět rozhodně vyhrál – v konstelaci s jeho historicky nejúspěšnějším období politiky nemohl být výsledek jiný - získal tím značný voličský mandát pro ustanovení řady ústavních změn, třeba přímé volby prezidenta – jednalo se o zcela bezprecedentní krok, a politický majstrštyk, do té doby, pominuli sesazenou DP, nebyla žádná strana schopna takto efektivně a vytrvale vzdorovat vůli kemalistické elity. Kemalisté se nevzdali a v roce 2008 se uchýlili k ústavní stížnosti za zákaz AKP, po vzoru předchozích islamistických stran Erbakana, za proti sekulární činnost. Ačkoliv více soudců hlasovala pro zákaz, nezískali potřebnou rozhodovací většinu, a tak tento pokus kemalistů z posledních sil zastavit Erdoğana nevyšel, ten ze sebe opět po vzoru populistického diskursu udělal obětního beránka, kdy znovu čelil pokusu vykořisťovatelů odstavit jej od moci. 30. červenec 2008 lze tak považovat za jakýsi milník, kdy se Erdoğan cítil natolik silný, aby začal prosazovat své ideály a zahájil úplnou transformaci Turecka.¹⁴⁹ AKP se tak vydala na křížovou výpravu proti „utlačovatelům“, kemalistické elitě, veškeré kroky, jež Erdoğan podnikal vůči justici, armádě, CHP, médiím a k postupnému ovládnutí dalších strategických pozic ve státě, schovával pod populistickými hesly „*Ano svobodě, ano vládě práva, ne vládě elity, převratový režim je u konce*“, tak jako v roce 2007, i nyní se postavil do role prvního mezi utlačovanými v boji proti usurpátorům, jeho mocenské choutky postavil do roviny lid versus elita, své autoritářské cíle skrýval pod rouškou přibližování Turecka

¹⁴⁶ UZER, Umut. *An Intellectual History of Turkish Nationalism Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*. Salt Lake City, Utah: The University of Utah Press, 2016. ISBN 1-60781-466-8, s. 123.

¹⁴⁷ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 61.

¹⁴⁸ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 94.

¹⁴⁹ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 141.

západním demokraciím a navrácení moci do rukou prostého lidu, vypůjčil si přitom slogan vyrytý do zdi Velkého národního shromáždění nad místem, kde sedí předseda parlamentu „*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*“ v překladu „*Suverenita bezpodmínečně patří lidu*“, základní princip Turecké republiky a jejího zakladatele Mustafy Kemala Atatürka se stal nástrojem boje proti kemalistům.¹⁵⁰

V tomto bodě Erdoğan předběhl Menderese, AKP pokus kemalistů o její sesazení přežila - ačkoliv v případě DP se kemalisté uchýlili k vojenskému puči – a vstoupila do třetí fáze své moci charakterizované úplným ovládnutím země, značným úbytkem demokracie a zhoršení mezinárodních vztahů.¹⁵¹ Tato dodnes trvající politická fáze vlády Erdoğan a AKP není v této práci primárně posuzována, snad jen s výjimkou puče roku 2016, jelikož Menderes a DP se takové fáze neměli šanci, kvůli sesazení jejich vlády, dožít, dá se pouze předpokládat, jakým směrem by se Menderes dále ubíral, je možné, že vzhledem k podobnosti jejich populistické politiky by Turecko potkal jeho současný osud mnohem dříve, nicméně v tamní době hrál svoji roli nezanedbatelný faktor studené války, ačkoliv se Menderes po zklamání s USA chystal na návštěvu Moskvy, lze se dnes pouze domnívat, jaké důsledky by pro zemi tato politika měla.

AKP demonstrovala základní populistickou charakteristiku, tak jako DP, měla v čele charismatického lídra ztotožňujícího se s lidem, nabízející líbivá řešení jejich problémů, mobilizující národ proti zaběhlým elitářským strukturám – nepřátelé lidu byli v tomto ohledu armáda, justice a do roku 2007 také prezident Sezer. Erdoğan zašel ovšem mnohem dále než Menderes, skrze úspěšná ústavní referenda a silné konsistentní volební mandáty postupně ovládl celou zemi, zmocnil se justice, médií, měl na své straně mocné podnikatelské struktury, a především se mu podařilo zkrotit armádu, strážce kemalismu. Erdoğan měl oproti Menderesovi řadu výhod. Jednak byla pozice kemalistů při jeho nástupu k moci slabší – zejména pak nedemokratické kroky armády a ústavního soudu v 90. letech, jenž do značné míry poskytly živnou půdu pro populistický diskurs AKP - než tomu bylo u Menderese v roce 1950, především pak ale nebyl jenom politickým outsiderem, byl jedním z těch, za jejichž práva se hodlal bít, identifikoval se jako „černý Turek“, jakožto zástupce utlačované muslimské většiny, což mu poskytuje prakticky

¹⁵⁰ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 117

¹⁵¹ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 94.

dodnes potřebnou dávku legitimizace a autenticity – lidé, jenž se domnívali, že jsou kráceni na svých právech k Erdoğanovi vzhlíželi - především tedy u konzervativního anatolského obyvatelstva, hlasy této sociální vrstvy byly klíčové pro oba zkoumané režimy. Identifikace politických lídrů se svými voliči je jednou z charakteristik populismu, pokoušel se o to Menderes i Erdoğan, tomu druhému se v tomto ohledu dařilo o něco lépe. Podobně jako u DP a jejich ztotožnění s bájným koněm Demir Kirat, i název AKP, tedy strany spravedlnosti a rozvoje, byl v souladu s jejím populistickým narativem. Erdoğan vstoupil do politiky s příslibem narovnání práv utlačované muslimské většiny a zlepšením jejich životů, poskytnout jim to, na čem byly kráceni a na co mají nárok.¹⁵² V rámci Erdoğanova populistického narativu byli za národ, lid považováni „černí“ Turci, tedy konzervativní anatolské obyvatelstvo historicky utlačované „bílými“ Turky - kemalisty, nemuslimy, alevity, Kurdy – zástupci těch ostatních, cizích vůči tureckému národu.¹⁵³

Populistická strategie obou politiků byla do značné míry totožná, Erdoğan pokračoval a dotáhl do konce to, co Menderes začal. Přesto lze mezi oběma politiky nalézt určité rozdíly a to ku příkladu ve vztahu k postavě Mustafy Kemala Atatürka. Ačkoliv se Menderes a DP postavili na odpor kemalismu a jeho reform, byla to právě DP, jež dovršila jakési zbožštění zakladatele Turecké republiky. Menderesova strana dokončila výstavbu Anıtkabiru, ankarského mauzolea, místo posledního odpočinku Atatürka, veřejný prostor protkala jeho bustami, tvrdě trestala jakýkoliv veřejný pokus o jeho dehonestaci – Menderesova vláda například neudělala příliš proto, aby zabránila Istanbulskému pogromu v roce 1955, jehož spouštěčem byl útok na Atatürkovo muzeum, jeho rodný dům v řecké Soluni. Tento útok se stal rozbuškou pro rozměrné násilnosti v Istanbulu mířící na nemuslimské obyvatelstvo města, především na Řeky, Armény či Židy. Útoky mířily především na jejich majetek, domy a obchody, ale také na školy či chrámy, přesto docházelo k ohavným násilnostem, znásilnění žen, někdy dokonce až k vraždám. Důsledkem tohoto dvou denního pogromu Turecko opustily tisíce nemuslimů.¹⁵⁴ Erdoğan

¹⁵² TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*, s. 285.

¹⁵³ YILMAZ, Ihsan. Erdogan's Political Journey: From Victimized Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist. *ECPS Leader Profile Series*. European Center for Populism Studies, 2021, 1(7), 1 – 22, s. 12.

¹⁵⁴ ÖKTEM, Kerem a YOSMAOĞLU, İpek. *Turkish Jews and their diasporas: entanglements and separations*. Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland, 2022. ISBN 3-030-87798-1, s. 129.

v tomto ohledu zvolil jinou cestu, nutno podotknou, že až ve třetí fázi své vlády ve znamení příklonu k autoritarismu, jakou u DP kvůli jejímu konci není možné sledovat, a sice připodobňování se k novodobému otci tureckého národa či inklinaci k určitému sultanistickému profilu skrze stavění se do role náboženské autority, dále třeba kontroverzní výstavba prezidentského paláce v Ankaře nebo nové istanbulské dominanty, kdy si Erdoğan po vzoru osmanských sultánů vystavil mešitu Çamlıca.¹⁵⁵

Menderesův pád, jakožto mučedníka demokracie, dodnes slouží pro přiživování polarizačního populistického narativu AKP a Erdoğana, ten ve svých proslovech často připomíná jeho oběť, jakožto připomínku, že jsou kemalisté schopni provést prakticky cokoliv, aby zabránili vůli lidu a udrželi své privilegované postavení, nedávno prohlásil: *„Černá skvrna na čelech těch, co poslali Menderese a jeho přátele na šibenici, nikdy nezmizí, ani po 62 letech, ani za 600 let. Stejně jako si náš národ vážil zesnulého Menderese a jeho přátel, nikdy neodpustí těm, kteří spáchali útlak Yassıady.¹⁵⁶ Právní zločiny spáchané zde před národem, po celé měsíce způsobily hluboké rány v myslích a srdcích našich lidí. Pachatelé převratu z 27. května si také přáli, aby se tento ostrov vryl do paměti jako varování, či spíše zdroj ohrožení pro volené představitele ... Temný stín Yassıady zůstává v občanské politice po celá desetiletí. Když jsme vyrazili s vizí velkého a mocného Turecka, ten obraz byl před námi.“¹⁵⁷* Erdoğan často hovoří o cyklických útocích kemalistů skrze vojenské intervence na demokraticky zvolné politiky, jinými slovy privilegovaná elita zneužívá obyčejné lidi pro svůj prospěch, Menderes byl první obětí a skrze jeho odkaz Erdoğan mobilizoval a stále mobilizuje své voliče.¹⁵⁸

2.3.2 Ekonomický populismus DP a AKP

V rámci teorie populismu jsem předestřel v jedné z Müllerových tezí, že populisté využívají anti systémového narativu a hájení zájmů prostého lidu, jakožto legitimizaci

¹⁵⁵ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 44.

¹⁵⁶ Procesy Yassıada probíhaly v důsledku vojenského převratu, pojmenované podle ostrova, kde byl Menderes a ostatní uvězněni.

¹⁵⁷ SEVINÇ, Hanife. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Menderes'i darağacına gönderenlerin alınlarına çaldıkları leke hiçbir zaman temizlenmeyecek. *Anadolu Ajansı* [online]. 2022 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-menderesi-daragacina-gonderenlerin-alinlarina-caldiklari-leke-hicbir-zaman-temizlenmeyecek/2599115>.

¹⁵⁸ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 47.

postupného prorůstání státním aparátem. Jejich politická kampaň proti zkorumpované klientelistické elitě se záhy stává taktéž značně korupční a klientelistickou. Ekonomické reformy populistických režimů, především těch na levé straně politického spektra, směřují k navyšování mandatorních výdajů státu ve snaze zlepšit životní úroveň lidu, zároveň však přehlíží klíčové ekonomické ukazatele, reformy, skrze niž si kupují přízeň svých voličů, zpravidla nezohledňují riziko inflace a vysokých strukturálních deficitů, v krátkém horizontu populisté skutečně mohou přinést zlepšení hospodářské situace v zemi, v dlouhodobém měřítku se ovšem neudržitelnost jejich ekonomické strategie na hospodářské kondici projeví. Při posuzování zkoumaných režimů, se pokusím v následujících podkapitolách ověřit tezi, že jak Menderes, tak i Erdoğan, zpočátku přinesli razantní zlepšení ekonomické situace v zemi, zejména s důrazem na ty nejchudší, nicméně jakmile se z hospodářského hlediska přestalo oběma režimům dařit, došlo u nich k ústupu od liberální politiky a oba politici se jali silně kritizovat opozici a v kurzu byly autoritativní tendence. Jelikož byly DP i AKP stranami pravicového populismu, předpokládám, že jejich ekonomická strategie zahrnovala spíše než lačné rozhazování státních peněz, neoliberální reformy zahrnující důraz na volný trh, zahraniční investice, podporu soukromého podnikání a využívání privatizace.¹⁵⁹

Vítězství DP ve volbách roku 1950 nebylo nutně milníkem pro liberalizaci tureckého hospodářství, ačkoliv Menderes a jeho strana byli největšími obhájci svobodného trhu a liberalizace, dílčí liberalizační reformy implementovala již vláda CHP, jenž musela svoji doposud striktně autoritativně plánovanou ekonomiku reformovat s ohledem na Marshallův plán, tudíž ano, Menderes svým nástupem k moci prosadil další liberalizaci turecké ekonomiky, nicméně jeho vítězství nelze považovat, jakožto prvopočátek liberalizace.¹⁶⁰ Tehdejší většinová turecká společnost, jak již bylo řečeno, sestávala především z rolnictva, zpravidla tvořeného malými sedláky s drobnými polnostmi, oproti současnému Turecku bylo to tehdejší pochopitelně více agrární. Venkovské obyvatelstvo bylo středobodem Menderesovy politiky a zdrojem legitimacy, tudíž není divu, že potřeby rolnictva byly vůbec poprvé v historii země na samotném vrcholu politického zájmu, a to po celou dekádu vlády DP.¹⁶¹ Menderes se vydal cestou státem asistovaného kapitalismu –

¹⁵⁹ HAWKINS, Kirk Andrew. *The ideational approach to populism: concept, theory, and analysis*, s. 6.

¹⁶⁰ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 224.

¹⁶¹ ÖZCAN, Feridun Cemil. Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin*

příkladem skrze poskytování výhodných úvěrů nebo umělému udržování vyšších cen za zemědělské produkty - jenž měl zajistit růst ekonomiky a to především v zemědělském sektoru.¹⁶²

V praxi byla tato politika v úvodních letech vlády DP nesmírně úspěšná, díky státním úvěrům a uměle udržované vyšší cenové hladině zemědělských produktů, doznalo turecké rolnictvo značného rozvoje, zejména na poli mechanizace - kdy během čtyř let vzrostl počet traktorů ze 1750 na více než 30 tisíc – kultivace půdy ruku v ruce se zvýšenou produktivitou či vybudováním klíčové infrastruktury. Poměr zemědělské půdy se zdvojnásobil, společně s ideálními povětrnostními podmínkami, přinesly první roky vlády DP vysokou úrodu agrárních produktů, jenž přinesly značné zisky nejenom venkovskému obyvatelstvu, ale celé zemi, Turecko se tehdy těšilo ekonomickému růstu pohybujícím se mezi 11 až 13 procenty, nutno podotknout, že tyto reformy byly financovány díky rozsáhlé americké finanční pomoci.¹⁶³ Menderes se sebevědomě s americkým kapitálem v zádech spoléhal na rozvoj volného trhu, podporoval zahraniční investice, současně pobízel domácí podnikatele v investicích do svých statků a navyšování produkce, nicméně zahraniční investice do země mimo pomoci v rámci Marshallova plánu příliš neproudily, domácí buržoazie vlastníci především rodinné podniky navíc necítila potřebu investic, tak jako vládnoucí DP.¹⁶⁴

Tyto faktory pravděpodobně přiměly Menderese opustit preferovanou ekonomickou strategii bez státních zásahů a privatizace – z části se vrátil k opovrhovanému kemalistickému etatismu - kdy značný podíl investic tvořily ty státní, a to do industrializace, rozvoje průmyslu a klíčové infrastruktury, tedy další dřívější politickou elitou zanedbané priority venkova.¹⁶⁵ S americkou pomocí došlo k masivnímu rozvoji výstavby průmyslových center, silniční infrastruktury a soukromé automobilní dopravy v kontrastu s kemalisty preferované státem provozované železniční dopravě. Tyto státní investice DP ovšem měly tři významné trhliny, především byly značně nekoordinované, pravděpodobně

1950'li Yılları. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 34 - 61. ISBN 978-975-05-3195-8, s. 44.

¹⁶² SUNAR, Ilkay. Populism and patronage: The Demokrat party and its legacy in Turkey, s. 751.

¹⁶³ SIMPSON, Dwight J. Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey. *The Middle East Journal*. Middle East Institute, 1965, 19(2), 141 - 152. ISSN 1940-3461, s. 144.

¹⁶⁴ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 224 - 225.

¹⁶⁵ SIMPSON, Dwight J. Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey, s. 145.

s ohledem na odpor Menderese ke kemalistickému etatismu symbolizovaném státem plánovanou ekonomiku, další dva nedostatky zcela souvisí s populistickým charakterem DP. Jednak byly investice politicky motivovány a často ignorovaly ekonomické ukazatele, docházelo tak například k výstavbě továren v nevýhodných neziskových lokalitách či nadměrné produkci určitých komodit. Cílem DP bylo Turecko přiblížit úrovni západní Evropy do 50 let, investiční plány byly tak převážně krátkozraké, sledující rychlou ziskovost, ovšem dlouhodobě neudržitelné.¹⁶⁶ Navíc rozsáhlé investice do zanedbané infrastruktury, ačkoliv potřebné, postrádaly rychlou návratnost finančních prostředků, hodnota Menderesem vybudované infrastruktury se projevila až mnohem později.¹⁶⁷

Ačkoliv politika DP směřovala především na uspokojení venkova a agrární vrstvy společnosti, investiční činnost státu zahájila masivní urbanizaci země, navzdory bezprecedentní podpory států zemědělcům, docházelo k dosud nevídanému přesunu Turků z venkova do měst, městská populace rostla v průměru o 10 procent ročně – taktéž rodina Recepa Tayyipa Erdoğan se v této době přesunula z východu země za novým životem do Istanbulu. Motivace byla standardní, lidé odcházeli do měst za novými pracovními příležitostmi v rozvíjejícím se průmyslu, nicméně poptávka převyšovala nabídku pracovních míst, většina migrantů tak musela najít uplatnění v jiných odvětvích nebo se uchýlit k pouličním službám a prodejům. Města navíc takto masivní nápor imigrace nebyla schopna zvládnout, chyběly byty, infrastruktura – voda, elektřina, odpady – na okrajích aglomerací tak vznikaly nové osady, slumy, vybudované svépomocí samotnými přistěhovalci – v jednom takovém vyrůstal právě Erdoğan.¹⁶⁸

V krátkodobém měřítku byla Menderesova politika úspěšná, životní úroveň a ekonomika rostly, Turkům se dosud nikdy nežilo lépe,¹⁶⁹ nicméně DP chtěla příliš mnoho v co nejkratším čase, zároveň Turecko na tak rozsáhlý rozvoj nemělo prostředky, bylo závislé na zahraniční pomoci a úvěrech. Mechanizace zemědělství, průmyslu, rozvoj silniční dopravy, všechny tyto projekty si žádaly značný dovoz produktů a materiálů ze zahraničí, i přes silné úrody v letech 1950 – 1953, kdy země hrála prim ve vývozu agrárních produktů, byla obchodní bilance ve výrazném deficitu. Ačkoliv mechanizace a

¹⁶⁶ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 225 – 226.

¹⁶⁷ SIMPSON, Dwight J. *Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey*, s. 147.

¹⁶⁸ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 227.

¹⁶⁹ Viz. příloha č. 8.

rozvoj tureckého zemědělství včetně značné kultivace nové půdy hrály svoji nezanedbatelnou roli – zemědělská produkce za prvních 8 let vlády vzrostla o polovinu - časem se ukázalo, že za úrodnými roky nestál ani vyšší počet traktorů, ani více orné půdy, ale počasí, jakmile se zhoršilo, nedostatky tureckého zemědělství vypluly na povrch a do země se musely opět dovážet i agrární produkty. Ekonomický růst zpomalil na 4 procenta a deficit obchodní bilance byl v roce 1955 osmkrát vyšší než v době nástupu DP k moci. Menderesova vláda zcela ignorovala tyto ukazatele, profitující ze své strategické pozice v probíhajícím konfliktu studené války, pokračovala v čerpání výhodných finančních půjček, kdy státní dluh dosáhl v roce 1960 čtvrtiny HDP země.¹⁷⁰

Vláda DP neschopna, nebo spíše neochotna – nemohla přijít o podporu své voličské základny, proto byly výhodné dotační programy a daňové úlevy pro rolnictvo stále v platnosti, přesto, že na ně stát neměl finance -¹⁷¹ tvořit zodpovědnou fiskální politiku, jež v přechodném horizontu mohla znamenat stagnaci nebo zhoršení životní úrovně Turků. DP zvolila cestu roztáčení dluhové spirály, devalvace měny, až inflace během Menderesova období do roku 1957 vystoupala ze 3 na 20 procent, konzumující výdělnky lidí a jejich úspory.¹⁷² Menderes si byl plně vědom finančních problémů postihující Turecko, ovšem zcela populisticky přehlížel ekonomickou realitu v podobě rapidně rostoucí inflace a mizerné produktivity tureckého hospodářství, aby nepřišel o podporu elektorátu, uchýlil se k de-liberalizaci trhu pomocí státních kontrol, přímých zásahů a restrikcí v ekonomickém prostředí.¹⁷³ Inflace, způsobená populistickou politikou Menderese, a její tvrdé dopady na celou tureckou společnost se prokázala, jakožto jednou z hlavních příčin ztráty podpory vlivných civilních kruhů – tedy společenské vrstvy, jež původně s optimismem vítala kapitalistickou vizi DP - a nešťastného konce Adnana Menderese.¹⁷⁴

Erdoğan v roce 2002 přebíral zemi v tristním stavu, předchozí 90. léta byla pro Turecko ztracenou dekádu, v tomto období se země propadla do nejhlubší hospodářské krize v její moderní historii, a zatímco si běžní Turci utahovali opasky, vládnoucí strany se předbíhaly v pompéznosti svých korupčních skandálů, úplnému kolapsu ekonomiky tehdy

¹⁷⁰ ÖZCAN, Feridun Cemil. *Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi*, s. 55.

¹⁷¹ SUNAR, Ilkay. *Populism and patronage: The Demokrat party and its legacy in Turkey*, s. 752.

¹⁷² ÖZCAN, Feridun Cemil. *Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi*, s. 47.

¹⁷³ SIMPSON, Dwight J. *Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey*, s. 148.

¹⁷⁴ SUNAR, Ilkay. *Populism and patronage: The Demokrat party and its legacy in Turkey*, s. 752.

zabránil Mezinárodní měnový fond. Rok 2001 zaznamenal rekordní propad turecké ekonomiky od konce druhé světové války, zemi sužovala hyperinflace a chudoba dosahovala bezprecedentní úrovně.¹⁷⁵ Vůbec první jistou analogii k Menderesově administrativě lze pozorovat v době nástupu obou režimů k moci, a sice oba režimy následovaly ekonomické strategie nastolené jejich předchůdci. V roce 1950 Menderes pokračoval v ekonomickém neoliberalismu, do určité míry implementovaného předchozí vládou CHP. Podobně Erdoğan, jenž přišel vymýtit staré pořádky, korupci, klientelismus a chudobu obyčejných Turků – ostatně stejně jako Menderes – záhy po svém zvolení pokračoval v neoliberalismu a hospodářské strategii nastolené předchozí vládnoucí koalicí, do značné míry té také vděčí za svůj úspěch, byli to právě předchůdci AKP, jež implementovali fiskálně zodpovědná drastická proti inflační opatření mající značné dopady na životy lidí, ta v krátkodobém měřítku ještě více zhoršovala již tak upadající životní úroveň, nicméně v delším horizontu stabilizovala veřejné finance, Erdoğanova vláda tak těžila z těchto nepopulárních opatření svých předchůdců.¹⁷⁶ AKP drtivě zvítězila ve volbách bez jasné vize, jak hodlá dosáhnout svých ekonomických cílů, adoptovala předchozí systém a následný úspěch byl dosáhnout díky strategii, jež nemůže Erdoğan považovat za vlastní,¹⁷⁷ v tomto ohledu byl Menderes napřed, ačkoliv pokračoval v práci CHP, byl to právě on, kdo byl největším propagátorem neoliberalismu.

Podobně jako v případě DP, se první volební období AKP neslo v duchu ekonomických úspěchů, privatizaci, podpoře volného obchodu a soukromého podnikání, AKP se pod dohledem MMF zavázala snižovat turecký dluh a posílit státní aparát v boji proti korupci a klientelismu, současně Erdoğan přislíbil reformovat zemi tak, aby byla připravena na vstup do EU. Až do roku 2013, snad kromě roku 2009 ovlivněného celosvětovou krizí, se Turecko těšilo stabilnímu ekonomickému růstu, jen do roku 2006 dosahoval roční růst HDP osmi procent.¹⁷⁸ Podobně jako vláda DP, i Erdoğan se spoléhal na příliv zahraničního kapitálu do země a investic do infrastruktury, konkrétně stavební sektor se stal klíčovým faktorem ekonomického růstu, AKP se soustředila na výstavbu a

¹⁷⁵ PATTON, Marcie J. The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat? *The Middle East Journal*. Middle East Institute, 2006, 60(3), 513 - 536. ISSN 1940-3461, s. 513.

¹⁷⁶ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 99 – 100.

¹⁷⁷ PATTON, Marcie J. The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat?, s. 515.

¹⁷⁸ YELDAN, A. Erinç a Burcu ÜNÜVAR. An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era. *Research and Policy on Turkey*. Routledge, 2016, 1(1), 11 - 28. ISSN 2376-0826, s. 13

rozvoj klíčové infrastruktury, zároveň nezapomínala na své voliče, stejně jako Menderes, Erdoğan zvyšoval životní úroveň Turků a zaměřoval se na zanedbané oblasti jejich života, aby si tak udržel stabilní voličskou podporu, jeho administrativě tak nelze upřít rapidní zlepšení zdravotnické péče, školství, sociální podpory těch nejchudších, bytová výstavba nebo stavba obchodních center a hotelů na podporu pro Turecko významného cestovního ruchu – nutno podotknout že podobně jako u DP, vláda AKP uskutečňovala projekty, na které neměla peníze, výdaje přesahovaly zisky, Turecko si tak muselo skrze dluhopisy, privatizační kupony a bankovní úvěry půjčovat a státní dluh tak opět rostl.¹⁷⁹ Ačkoliv, jak již bylo řečeno, za tento úspěch v podobě přechodné stabilizace ekonomiky vděčí do značné míry předchozí vládnoucí koalici, tedy elitě proti níž vytáhl do boje za zájmy obyčejných lidí, je to právě Erdoğan, jenž v myslích Turků zůstává jako ten, jenž dostal Turecko z hospodářské propasti, a díky němuž zmizelo šest nul z bankovek turecké liry, zboží v obchodech tak již více nestálo miliony a miliardy lir.¹⁸⁰

Politika obou režimů je do značné míry a s přihlédnutím k vnějším dobovým faktorům analogická, nicméně se Erdoğanovi podařilo něco, čeho Menderes nedosáhl, alespoň ne v takovém rozsahu. Erdoğan jenž vytáhl do boje proti korupci a klientelismu, vytvořil skrze AKP systém jakéhosi kamarádkého kapitalismu, díky státní podpoře se vynořily nové obchodní společnosti, anatólské tygři, s vazbami na vládnoucí struktury a na samotného Erdoğan jako Demirören, Cengiz, nebo Çalık Holding – u poslední jmenované působil Erdoğanův zeť jakožto generální ředitel.¹⁸¹ Skrze tyto a jim podobné společnosti ovládla AKP národní kapitál, společnosti řekněme s vazbami na bývalé kemalistické elity, čelily řadě daňovým auditům a restrikcím, až se nakonec „vůli lidu“ prezentované AKP podvolily.¹⁸² Erdoğan tak nepřímou ovládl většinu mediálních hráčů, ku příkladu Doğan Holding, předák tureckého mediálního prostoru, vlastníci tehdy nejčtenější deníky Hürriyet a Milliyet, či televizní kanál CNN Türk, obdržel v roce 2009 dvě rekordní pokuty jednu ve výši 500 milionů amerických dolarů a druhou přesahující dvě a půl miliardy USD za krácení na daních – na pozadí těchto trestů byla zcela jistě kritika postižených médií vůči

¹⁷⁹ SELÇUK, Bora a Murat ÖZTÜRK. The political economy of Turkey in the last two centuries. In: JONGERDEN, Joost. *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. 1. New York: Routledge, 2022, s. 269 - 282. ISBN 978-0-429-26403-0, s. 276.

¹⁸⁰ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 100.

¹⁸¹ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 126.

¹⁸² SELÇUK, Bora a Murat ÖZTÜRK. The political economy of Turkey in the last two centuries, s. 276.

vládě AKP. V důsledku těchto pokut nakonec většina těchto médií skončila ve vlastnictví Demirören Group a kritické hlasy v médiích utichly.¹⁸³ I díky tomuto faktoru si AKP udržela ve společnosti své renomé, jakožto bezkorupční strany sloužící pro blahobyt všech Turků, zasazující se za jejich ekonomické, sociální a kulturní nároky,¹⁸⁴ a to i přestože v roce 2013 vypulily na veřejnost rozsáhlé korupční skandály AKP – ku příkladu policie zadržela 52 lidí s vazbami na AKP a při domácích razíích zajistila přes 17 milionů USD v hotovosti.¹⁸⁵

V akademickém prostředí panuje shoda, že tento zlatý věk AKP a její ekonomický úspěch je samotnou vládou značně přeceňován, jelikož ve faktických číslech tento růst nepředčil éru Menderese, Demirela nebo Turguta Özala, zároveň nedosahoval ani průměru rozvoje tehdy podobně rozvinutých zemí, ani v porovnání s poměrem investic na tom Turecko nebylo lépe. Přestože se podařilo AKP rapidně navýšit export tureckých produktů - a to především průmyslových produktů, až na 95 procent celkového objemu - z 28 miliard USD v roce 2000 na 140 miliard USD v roce 2010, a překročím-li časový rámec této komparace, tak nakonec 180 miliard USD v roce 2019, nicméně úměrně s exportem rostl i import, a podobně jako u Menderese lze vysledovat nezanedbatelné obchodní deficity, zahraniční dluh za AKP vzrostl ze 130 miliard USD v roce 2003 na 470 miliard USD v roce 2018, a porovná-li poměr dluhu vůči HDP, Menderesova administrativa dosáhla v roce 1960, tedy na jejím konci, čtvrtiny HDP, AKP čelila v roce 2013 47 procentnímu a v roce 2019 dokonce 61 procentnímu zadlužení vůči HDP.¹⁸⁶ Erdoğan i Menderes se spoléhali na zahraniční kapitál, ačkoliv Menderes nedokázal dostatečně zaujmout zahraniční investory, těšil se finanční podpoře díky probíhajícímu konfliktu studené války, ekonomika pod vládou AKP byla stejně značně závislá na zahraničí, v jejím případě na zahraničních investicích nadnárodních společností, v roce 2013 se podílely na tureckém HDP ze 42 procent.¹⁸⁷

Erdoğan se prezentoval jakožto politik, jenž povstal z lidu a jal se bít za jeho zájmy

¹⁸³ TOL, Gönül. *Erdoğan's war: a strongman's struggle at home and in Syria*. London, UK: Hurst Publishers, 2022, 1 online resource (250 pages). ISBN 1-78738-976-6, s. 39.

¹⁸⁴ CIZRE, Ümit. *The Turkish AK party and its leader: criticism, opposition and dissent*, s. 1.

¹⁸⁵ PHILLIPS, David L. *An uncertain ally: Turkey under Erdogan's dictatorship*, s. 47.

¹⁸⁶ YELDAN, A. Erinç a Burcu ÜNÜVAR. *An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era*, s. 14 - Příloha č. 1.

¹⁸⁷ SELÇUK, Bora a Murat ÖZTÜRK. *The political economy of Turkey in the last two centuries*, s. 278.

proti elitám, ačkoliv nelze jeho vládě upřít citelné zlepšení životní úrovně Turků, Erdoğan skutečně dostal zemi do společenství rozvinutého světa, čísla opět hovoří zcela v neprospěch jeho budovaného populistického obrazu zastávce chudých proti uzurpujícím elitám, kdy podle dostupných údajů vlastnilo v roce 2000 10 procent nejbohatších Turků téměř 67 procent celkového kapitálů, tyto Turky lze označit nepochybně za zástupce elity. V roce 2007 tato hodnota vzrostla na více než 70 procent a v roce 2014 bylo Turecko druhé za Ruskem v společenské nerovnosti, v roce 2018 bylo Turecko páté nejhorší na světě v distribuci bohatství. Chudí Turci si nepochybně polepšili, éra AKP přinesla do běžného života například možnost půjček a úvěrů, tudíž i ti nejchudší si mohli nyní dovolit například nákup domu nebo automobilu,¹⁸⁸ jejich životní úroveň a bohatství vzrostlo – což vzhledem k současným hospodářským problémům země a návratu astronomické inflace dost možná již neplatí - stejně se dařilo i zbytku populace, tudíž se situace běžných Turků, převážně voličů AKP, relativně nezlepšila, paradoxně se však pomyslné nůžky mezi těmi nejchudšími a nejbohatšími ještě více rozevřely. Nezaměstnanost taktéž následuje křivku ekonomického vývoje, když se AKP relativně dařilo, dosahovala v průměru 10 procent, od roku 2012 konstantě rostla a přesahovala i 14 procent,¹⁸⁹ v podstatě během celé jeho éry se dosud Erdoğanovi nepodařilo efektivně vytvářet pracovní příležitosti, a to zejména v oblasti nezaměstnanosti mládeže, kdy v roce 2013 dosahovala necelých 36 procent, nejvíce ze zemí OECD.¹⁹⁰

Při tomto diachronním porovnání je třeba brát ohled na značný vývoj, jenž Turecko prodělalo během časového odstupů obou režimů, nicméně klíčové analogické aspekty přetrvávají, a jak nastíní následující podkapitoly, úroveň liberalismu ve společnosti režim měnil v souvislosti s tím, jak se dařilo zemi ekonomicky. U obou režimů lze vysledovat úvodní úspěšné období, jež se neslo v ekonomickém růstu a zlepšení životní úrovně, obě zkoumané administrativy pragmaticky v rámci své populistické neoliberalní politiky cílily na uspokojení potřeb elektorátu, nicméně na potřebné investice neměla ani jedna z vlád potřebné prostředky, a tak byli shodně oba politici závislí na zahraničním kapitálu, jejich na deficitech založená reformní politika – ačkoliv pro blahobyt Turků prospěšná - v dlouhodobém horizontu turecké ekonomice značně uškodila. Oba režimy roztáčely

¹⁸⁸ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 101.

¹⁸⁹ SELÇUK, Bora a Murat ÖZTÜRK. *The political economy of Turkey in the last two centuries*, s. 278.

¹⁹⁰ YELDAN, A. Erinç a Burcu ÜNÜVAR. *An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era*, s. 19.

inflační spirálu, Menderesovi se tato politika vymstila, v případě Erdoğanova volby roku 2023 jeho mandát opět potvrdily a jeho politický konec je tak prozatím v nedohlednu.

2.3.3 Majoritní demokracie DP a kompetitivní autoritářství AKP

V předchozí podkapitole jsem přiblížil ekonomický vývoj obou režimů a potvrdil předpoklad, že oba režimy zcela v souladu s populistickou politikou prožily z počátku úspěšné období ekonomického růstu, navyšovaly životní úroveň a investovaly do zanedbané státní infrastruktury s cílem udržet si přízeň elektorátu, nicméně jejich krátkozraká investiční politika závislá na zahraničním kapitálu roztáčela inflační spirálu a za nedlouho oba režimy čelily hospodářským obtížím. V této podkapitole se pokusím přiblížit autoritativní aspekty obou politických stran, jejichž nástup se nesl na příslibu politické a ekonomické liberalizace, jenž se záhy v souladu se zhoršující ekonomickou situací, a tedy stoupající kritikou jejich vlády, vytratil. Zároveň bych rád dle v teoretickém rámci stanovené charakteristice demokracie, autoritativních a hybridních režimů určil, do jaké kategorie lze zkoumané režimy zařadit. Je třeba připomenout, že oba režimy nastupovaly k moci v zemi s nedostatečně vyvinutými demokratickými institucemi, Menderesovi navíc předcházelo autoritativní období vlády CHP.

Volby roku 1954 byly tečkou za úspěšnou politikou **Adnana Menderese**, podpořenou rekordním ekonomickým růstem v letech 1950 - 1953, jeho Demokrat Parti dosáhla svého historicky nejlepšího výsledku, kdy získala 503 křesel z 541, na své straně měla nejenom venkovské obyvatelstvo, ale i měšťanskou intelektuální společenskou vrstvu. Ovšem ekonomická situace se od těchto voleb pouze zhoršovala, a než se budu věnovat konkrétním autoritativním faktorům, jež začala Menderesova administrativa vykazovat, pro srovnání uvedu výsledek voleb roku 1957, pro DP vůbec poslední volby před jejím koncem, v nichž je, přes její rozhodné vítězství, znatelný propad, a to i přesto, že docházelo k manipulaci některých hlasů ve prospěch vládnoucí strany. Menderes získal ve volbách stále úctyhodných 424 křesel, nicméně opoziční CHP posílila z 31 na 178 mandátů, a posilování opozičních hlasů vůči jeho vládě bylo na vzestupu.¹⁹¹ Zhoršený výsledek voleb roku 1957 zcela odpovídal poklesu životní úrovně v zemi v důsledku vysokého zadlužení a stoupajícího inflačního zatížení, Menderes se přesto stále mohl spolehnout na konzervativní venkovské obyvatelstvo, jehož zájmy byly pro něj i nadále

¹⁹¹ TÜRKIYE İSTATİSTİK KURUMLU. Milletvekili genel seçimleri 1923 - 2011, s. 10 a Příloha č. 2.

prioritní, ztráta podpory byla především z řad měšťanských intelektuálů a ekonomicky silnější vrstvy společnosti – univerzitní profesori, státní zaměstnanci, podnikatelé, doktoři nebo armádní důstojníci - na něž doléhala zhoršující se hospodářská situace země nejvíce. A nebyly to pouze tristní ekonomické výsledky, Menderes ztrácel podporu také díky vytrácejícímu se liberálnímu charakteru jeho politiky.¹⁹²

Prvním autoritativním aspektem Menderesovy éry byl politický vzestup jeho osobnosti a ztotožňování strany a její politiky výhradně s jeho postavou. Jedná se o pro Turecko standardní jev, turecká politika je silně soustředěná na politické osobnosti, jež jsou až glorifikovány a stavěny do jakési pozice světců. Patrné je toto například v typickém tureckém populistickém narativu naší – konzervativní anatolské obyvatelstvo - vůdci versus oni – kemalistické elity. V průběhu masivních Gezi protestů v roce 2013 proti autoritativním praktikám Erdoğanovy vlády, po sociálních sítích kolovaly obrázky, na nichž byly v různých variantách vyobrazení osobnosti turecké politiky, ve skrze populisté, jejichž politika byla založena na ztotožnění s lidem – nejčastěji se vyskytovala verze s Menderesem, Özalem a Erdoğanem. Menderes byl tím s kým šli dědové, ten koho nepřátelé lidu oběsili, Özal zase tím, za kým šli otcové a elity jej otrávil – původní příčinou úmrtí Turguta Özala byl infarkt, nicméně za vlády AKP byla v roce 2012 provedena exhumace, podle níž se v jeho ostatcích našly stopy jedu – Erdoğan je pak ten, za kým lid stojí a nenechá jej pohltit jeho nepřáteli.¹⁹³ Pro Turky jsou to především političtí lídři, jež rozhodují a mají přímý vliv na jejich životy, nikoliv politické strany, jak Menderes, tak Erdoğan byli charismatickými osobnostmi, kteří si dokázali získat lid na svoji stranu, skrze emoce, ztotožňování se s lidem a jeho strastmi.¹⁹⁴

Zpět k Menderesovi, toto vítězství znamenalo konečnou konsolidaci jeho moci a potřebnou legitimizaci pro některé kroky, jež byly v rozporu s konceptem liberální demokracie. Vše začalo restriktivními kroky vůči státnímu aparátu, jenž Menderes podezříval z loajality ke kemalistům, díky nově implementovaným zákonům mohli být státní zaměstnanci – ku příkladu, soudci nebo akademici – po 25 letech služby poslání

¹⁹² ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 230.

¹⁹³ "Milletin Adamları"na sahip çıktılar. *Yeni Şafak* [online]. 2013 [cit. 2023-12-07]. Dostupné z: <https://www.yenisafak.com/gundem/milletin-adamlarina-sahip-ciktilar-529154>.

¹⁹⁴ TÜRK, H. Bahadır. A glance at the constitutive elements of the leader centered perspective in Turkish politics. *Turkish Studies*, s. 602.

předčasně do důchodu, za nedlouho odpadla i podmínka 25 let a DP mohla propouštět a najímat zaměstnance státu dle libosti. Díky těmto krokům se mohla DP zbavit příznivců opozice ve státních institucích a nahradit je svými loajálními kandidáty, což negativně ovlivnilo nezávislost klíčových státních institucí, třeba justice a dalších exekutivních orgánů a DP se k této praktice skutečně uchýlila a zaútočila na samotné fundamentální aspekty demokracie, když jen v roce 1956 propustila 23 soudců, z toho byli čtyři soudci nejvyššího soudu včetně jeho předsedy, podobný osud potkal nejvyššího státního zástupce.¹⁹⁵ Jedna z podmínek demokracie, a sice na politické společnosti nezávislý státní aparát, nebyla v tomto případě splněna.

Eroze státního aparátu byla patrná jednak při potlačování studentských protestů vůči vládě DP, ale i během Istanbulského pogromu, při kterém orgány státní moci nečině přihlížely násilnostem na nemuslimském a netureckém obyvatelstvu města.¹⁹⁶ Menderes cítil silnou podporu elektorátu vůči jeho osobě, zároveň o něm je známo, že nesnesl kritiku a to ani ze strany svých spolupracovníků, tudíž například začal nahrazovat silné osobnosti v parlamentu jemu poslušnými členy, kritičtí zástupci DP byli ze strany vyloučeni a docházelo k centralizaci moci kolem jeho osoby. Kritické hlasy uvnitř strany ve stínu některých autoritativních praktik rostly, až se od DP odtrhlo její liberální křídlo, jež vytvořilo vlastní politické uskupení, to se za nedlouho samo rozpustilo a přidalo se do řad opoziční CHP.¹⁹⁷ Svým způsobem se historie opakovala a DP si s CHP vyměnila role. Menderesův vzestup se nesl na vlně kritiky vůči autoritářské CHP a snaze prosadit liberální demokracii, nyní, když byla podpora DP rekordní, se Menderes díky silnému mandátu uchyloval k autoritativním praktikám, zatímco dříve autoritářská CHP převzala demokratizační roli. Studentské nepokoje a Istanbulský pogrom v období Menderesova režimu zcela odporují teorii demokracie, v níž by měl mít každý občan rovná práva a zároveň nárok na svobodný projev bez hrozby represí ze strany státu. Nemuslimští občané se v průběhu pogromu ocitli na okraji společnosti a studentské protesty byly tehdy a i později tvrdě potlačeny, DP zároveň odmítala existenci jakýchkoliv národnostních menšin.

¹⁹⁵ UYULUR, Naz. Türkiye'de Çoğulcu Demokrasi Söyleminin Oluşumu: Demokrat Parti'nin İncelenmesi, 1946-1960. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020, **16**(31), 305 - 328. ISSN 2147-1592, s. 315 - 316.

¹⁹⁶ SEZER-ŞANLI, Ayşem. Türkiye'de Bir "Pogrom" Yaşandı. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 310 - 322. ISBN 978-975-05-3195-8, s. 317.

¹⁹⁷ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 231.

Jedním z hlavních důvodů vnitropolitické krize uvnitř DP byl zákon o médiích, díky němuž stát kontroloval činnost médií a novináři končili za své kritické články vůči Menderesovi u soudu, tento zákon byl po odchodu liberálního křídla strany novelizován a stal se ještě více represivním. DP implementovala řadu zákonů proti činnosti politické opozice, DP ku příkladu zakázala konání politických mítinků mimo volební kampaně nebo znemožnila vytváření společných kandidátek, dokonce již dříve v roce 1953 zkonfiskovala majetek opoziční CHP – všechny tyto nedemokratické kroky Menderes obhajoval, jakožto pouhé konání vůle lidu, v rámci populistického narativu se DP pasovala do zástupce tureckého národa, kdo šel proti ní, šel proti národu, proto tyto praktiky považoval Menderes za spravedlivé a legitimní.¹⁹⁸ Pro demokracii klíčová pluralita, a to jak v rámci politiky, tak ale i informací skrze média - právo občanů na nezávislé necenzurované informace – se z Menderesova režimu postupně nebezpečně vytrácela. Po volbách roku 1957 kritika opozice stupňovala a úměrně s tím také Menderesova represivní autoritářská politika. Menderes, jakožto populist, zneužil obyčejných lidí pro svou vlastní propagaci, loajalitu venkova si udržel především díky finančním injekcím, jež obdržel ze strany MMF, v roce 1959 v jeho prospěch hrálo již zmíněné přežití leteckého neštěstí, díky čemuž ve skrze věřící Turci uvěřili v jeho nadpozemské poslání vládnout zemi, nutně přiživěné státní propagandou v rádiu.

Zásada demokratické plurality dostávala ze strany Menderesovy vládnoucí DP i nadále na frak. Rádio hrálo důležitou roli v polarizační kampani DP, Erdoğan je politik, jenž využívá polarizaci Turecka a přiživuje ji, aby se udržel u moci, stejnou strategii zvolil již dříve Menderes, na rostoucí vliv opozice odpověděl založením Vatan Cephesi, Vlastenecké fronty, jež měla sdružovat podporovatele Menderese a jeho strany. Cílem této kampaně nebylo nic jiného, než ukázat sílu, celé dny byly v rádiu čtena jména lidí, jež se nově přihlásili k členství ve Vlastenecké frontě, mnohdy byla zahrnuta jména kojenců, nebožtíků nebo dokonce jména zcela fiktivní. Tlak na opozici se v posledním roce působení DP dále stupňoval, předák CHP İnönü byl při politické agitaci napaden, armáda dokonce později zakázala jeho vystoupení v anatolském Kayseri. Menderes dále ustanovil speciální parlamentní vyšetřovací komisi, jež se měla po dobu tří měsíců zaměřit na činnost opozice, během této doby byly veškeré politické aktivity opozice mimo

¹⁹⁸ UYULUR, Naz. Türkiye’de Çoğulcu Demokrasi Söyleminin Oluşumu: Demokrat Parti’nin İncelenmesi, 1946-1960, s. 311.

parlamentních schůzí zakázány. Vůči těmto protiústavním krokům povstalo studentstvo, jež pořádalo demonstrace, které přerostly v nepokoje, jež musela potlačit až armáda, o život tehdy přišel jeden student. Vše se událo bez jediné reference ve státem kontrolovaných médiích.¹⁹⁹ Reakce Menderesova režimu a represe vůči politické opozici a následně vůči protestující občanské společnosti, byla zcela v nesouladu s hodnotami demokratického zřízení.

Úroveň demokracie je do jisté míry odvozována od existence svobodných rovných pravidelně konaných voleb, což je dost možná nejpodstatnější podmínka pro posouzení daného režimu, jakožto demokratického. Ze svobodných voleb by měli vzejít volení představitelé, jež budou hájit zájmy elektorátu. Za Menderesovy éry byly tyto zásady dodrženy, volby se konaly v řádných termínech, ačkoliv zejména v roce 1957 docházelo k manipulacím s výsledky, dají se označit i za rovné a svobodné. Pro DP byly volby legitimizačním procesem, vůle voličů byla pro Menderese jedinou autoritou, jenž respektoval, volby byly v jeho očích prostředkem pro občanskou společnost, jak ovlivnit politické dění v zemi, bohužel a zcela v nesouladu s demokracií zároveň také jediným prostředkem, jak mohli občané zasáhnout do politiky, shromáždění a demonstrace byly nelegitimní útoky na reprezentovanou vůli národa – díky rozhodným vítězstvím se Menderes cítil jako jediný legitimní představitel národa - tudíž režimem zcela netolerovaný a tvrdě potlačovaný.²⁰⁰

Je až k nevíře, jak rychle došlo k tranzici politického myšlení Menderese a vedení DP, ze skutečně demokratického hnutí, jenž přibližně do roku 1954 prosazovalo liberalizační demokratickou politiku a cenilo si plurality, politické opozice, svobodných médií, sám Menderes vypověděl: „*Demokratický režim mohou ustanovit pouze různé strany, které k sobě mají vzájemnou lásku a úctu.*“²⁰¹ Těsně před jeho pádem, se režim Adnana Menderese proměnil v zřízení do značné míry ignorující demokratické zásady a dělbu moci v zemi. Menderes se v opozici stavěl proti elitářství, personalizaci moci, ale

¹⁹⁹ ÖZDEMİR, C. Oral. Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 198 - 208. ISBN 978-975-05-3195-8, s. 206.

²⁰⁰ UYULUR, Naz. Türkiye'de Çoğulcu Demokrasi Söyleminin Oluşumu: Demokrat Parti'nin İncelenmesi, 1946-1960, s. 316 a 320.

²⁰¹ Ibidem, s. 317.

jakmile se dostal k vládě, vytvořil režim založený přesně na těchto individualistických hodnotách, jimiž dříve pohrdal. Závěry vyšetřovací komise měly opozici CHP odstranit na dobro, kemalisté byli obviněni z údajné organizace odbojového hnutí, jenž se mělo násilně zmocnit vedení nad zemí a sesadit Adnana Menderese, nicméně tento pokus úplné likvidace politické opozice ze strany DP nestihl být, v důsledku vojenského převratu, implementován.²⁰²

V akademické debatě jsem našel přirovnání Menderesova režimu ke konceptu delegativní demokracie – jednotlivým typům demokracie jsem v teoretickém rámci nevěnoval prostor, jelikož souzním s tezí, že demokracie, ve všech svých variantách musí zahrnovat klíčové charakteristiky polyarchie - a ačkoliv se tento koncept s charakterem období Turecka v letech 1950 – 1960 skutečně v některých aspektech protíná - ku příkladu postava zvoleného vůdce, jakožto ztělesněním lidu, poskytující potřebnou legitimizaci a autoritu pro vládnutí dle svých představ - ²⁰³ jsem přesvědčen, že jsem Menderesův režim představil dostatečně natolik, abych jej mohl označit, především ve své konečné fázi, za nedemokratický, a to i přes to, že tento režim nešťastně působí dodnes jakožto vzor demokracie a samotný Menderes je označován jakožto mučedník demokracie. Porovná-li pozdější éru DP s obecnou charakteristikou Linzovy teorie autoritativních režimů, ocitne se Menderesova administrativa na pomyslné ose rozhodně blíže autoritativnímu režimu, než tomu demokratickému.

Linz označuje limitovaný pluralismus, jakožto klíčový faktor autoritativního režimu, v němž opozice existuje, ovšem je vládnoucí stranou upozaděná, politický pluralismus je nepřístupný, zatímco v ekonomii je žádoucí. Menderesova vláda byla značně antagonistická vůči kritickým hlasům ze strany opozice a médií, média byla kontrolována vládou a nebyl vojenského puče, opoziční CHP by byla pravděpodobně eliminována, pluralismus nebyl přípustný ani v rámci občanské společnosti, jejíž projevy nespokojenosti byly tvrdě potlačeny, zároveň však na ekonomickém poli prosazoval Menderes neoliberalismus, soukromé podnikání a privatizaci, také v souladu s Linzovou teorií unikl výraznějším státním represím i islám. Opominuli vytvoření Vatan Cephesi, Vlastenecké fronty, politická mobilizace populace nebyla žádoucí, jediným prostředkem pro vyjádření

²⁰² ÖZDEMİR, C. Oral. *Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu*, s. 207.

²⁰³ DONNELL, Guillermo O'. *Delegative Democracy*. *Journal of democracy*. 1994, 5(1), s. 55-69. ISSN 1045-5736, s. 60.

vůle lidu a možnost ovlivnit politické dění, měli občané skrze volby. Nejvíce se na Menderesův režim hodí teorie kompetitivního autoritativního režimu Levitskeho, jenž lze jednoduše vysvětlit, jako autoritativní způsob vlády v demokratickém prostředí. Menderesův režim nahradil autoritativní vládu jedné strany CHP, ovšem po úvodní liberalizaci jeho politika nesměřovala ke konsolidaci demokratického režimu. Formálně v tehdejšímu Turecku demokracie existovala a byla, ačkoliv slabě, institucionalizována, volby byly prostředkem pro legitimizaci a konsolidaci moci, mohla se jich účastnit opozice, nicméně vláda DP skrze restriktce vůči opozici a ovládnutím médií a za přispění populistického narativu, se za využití státního aparátu v tomto boji zvýhodňovala. Z těchto důvodů argumentují, že Menderesův režim byl kompetitivně autoritativní.

Erdoğanův nástup k moci byl pro většinu Turků nadějí na ukončení vojenských a justičních intervencí proti zvoleným představitelům země, Erdoğan s jeho AKP představovali historickou příležitost pro konečnou konsolidaci turecké demokracie a zrovnoprávnění státu s kemalisty opomíjenými skupinami tureckých obyvatel - zejména věřící muslimové a Kurdi - a skutečně se do roku 2007 podařilo AK Parti dle nezávislých hodnotitelů zlepšit citelně úroveň turecké demokracie, to vše v souladu s přístupovými jednáními do EU – ku příkladu Turecko uznalo svrchovanost Evropského soudu pro lidská práva – čímž si Erdoğanova vláda získala podporu jednak domácích liberálů, tak i zahraniční společnosti.²⁰⁴ Opoziční CHP, podobně jako v období Adnana Menderese, kritizovala většinu vládních kroků, ideologický souboj vyvrcholil v letech 2007 a 2008, kdy uštědřil Erdoğan kemalistům několik politických porážek, rozhodně vyhrál předčasné volby, ústavní referendum a jeho strana obsadila prezidentský post, dále přežil pokus o zákaz jeho AK Parti a přerušil tak dlouholetou tradici uzavírání islamistických stran ze strany kemalistické justice, opíral se přitom o obdobnou rétoriku a populistickou strategii, jako Menderes. Erdoğan se po těchto událostech cítil dostatečně silný na to, aby kemalistům uštědřil konečnou ránu.²⁰⁵

V roce 2011 dosáhla AKP svého historicky nejlepšího volebního výsledku se ziskem téměř 50 procent hlasů a Erdoğan byl na vrcholu moci. Tohoto rozhodného vítězství dosáhl po událostech zdánlivě konsolidujících tureckou demokracii, nicméně v pozadí docházelo k postupné erozi tradičních sekulárních institucí. Podobně jako Menderes zahájil Erdoğan

²⁰⁴ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 93.

²⁰⁵ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 141.

ofenzívu proti kritickým hlasům opoziční CHP, a to vše pod rouškou přibližování Turecka západním demokraciím a navrácení moci do rukou prostého lidu - v rovině lid, národ versus elity - na rozdíl od Menderese se ovšem podařilo Erdoğanovi dotáhnout svou misi do zdárného konce, nepochybně oba shodně sdíleli majoritní pohled na demokracii. Pomůckou pro diskreditaci a v některých případech i uvěznění nepohodlných postav opozice, médií, armády či justice a dalších vlivných pozic ve státním byrokratickém aparátu se staly do značné míry vykonstruované procesy, z nich nejznámější jsou procesy Ergenekon a Balyoz.²⁰⁶ Díky těmto dvěma procesům dosáhl Erdoğan dosud bezprecedentního mezníku, a sice ukončil více než půl století dlouhou armádní hegemonii nad tureckou politikou.

Menderesova taktika v odstranění opozice spočívala v obvinění CHP z plánovaného násilného převratu na zvolenou vládu DP. Procesy Ergenekon a Balyoz jsou dalším důkazem analogie Erdoğanovy a Menderesovy politické strategie, kdy státní obžaloba stavěla obvinění v rámci těchto procesů na anonymním oznámení výskytu výbušnin na půdě jednoho istanbulského domu, ty se zde skutečně našly a následné policejní razie objevily další zbraně a munici na více místech, všechny tyto nálezy byly propojeny s vysokými představiteli turecké armády.²⁰⁷ Ergenekon bylo dle obžaloby tajné společenství sekulárních kemalistických ultranacionalistů napojených na vysoká místa v klíčových státních institucích včetně armády, jenž plánovalo proti státní činnost, především pak svržení legitimní zvolené Erdoğanovy vlády a útok na tureckou demokracii.²⁰⁸ Celé vyšetřování bylo založeno na velmi pochybném konstrukt, jenž se opíral o fámy, spekulace, dezinformace a nepravdy,²⁰⁹ nicméně svůj účel v zastrašení a diskreditaci opozice AKP tyto šest let trvající procesy plnily dle plánu, jen v prvním roce 2008 došlo k zatčení 1350 lidí, a to vše ve jménu demokratizace. V roce 2013 bylo pravomocně odsouzeno celkem 275 lidí z celkového počtu zatčených, mnozí z nich si

²⁰⁶ ESEN, Berk. Competitive authoritarianism in Turkey under the AKP rule. In: JONGERDEN, Joost. *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. 1. New York: Routledge, 2022, s. 153 - 167. ISBN 978-0-429-26403-0.

²⁰⁷ TOL, Gönül. *Erdoğan's war: a strongman's struggle at home and in Syria*, s. 34.

²⁰⁸ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 119.

²⁰⁹ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 168.

vyslechli tresty doživotní, ti šťastnější odcházeli od soudu s astronomickými tresty.²¹⁰

V rámci líčení Balyoz stanulo před soudem 365 podezřelých z toho, že plánovali provést vojenský převrat proti vládě AKP, s cílem ji svrhnout a zavést v Turecku vojenskou juntou. Vysoce postavení důstojníci armády, letectva i námořnictva si vyslechly tresty odnětí svobody v délce dvaceti let, to vše za přihlížení a souhlasu EU a liberalistů, jelikož potrestání armády zasahující do demokratického zřízení země a plánující svržení legitimně zvolené vlády považovali za praktiku v souladu s demokratickou agendou. Tento proces uštedřil finální ránu legitimitě vojenského vměšování do veřejných záležitostí, armáda neztratila pouze legální základ, ztratila také podporu veřejnosti.²¹¹ Některé části těchto procesů k demokratizaci země skutečně přispěly, minimálně konec vojenského opatrovnictví byl úspěchem pro tureckou demokracii, nicméně právní stát v tomto případě selhal a byl zneužit ve prospěch Erdoğanových cílů k drakonizaci a demoralizaci opozice. Politizace těchto procesů, šíření vykonstruovaných důkazů skrze rozsáhlou mediální kampaň pro mobilizaci veřejnosti, konstantní porušování zákonných práv obžalovaných, to rozhodně nebyly praktiky hodné demokratického právního státu.²¹²

Dalším cílem Erdoğanova bylo ovládnutí poslední bašty kemalistů, a sice justici, použil k tomu opět stejnou taktiku, a sice zmobilizovat voliče a nastolit sobě prospěšné změny s jejich pomocí, AKP by tak legitimně převzala kontrolu nad soudy, pod rouškou snahy vymanit soudy - především pak ústavní soud, házející Erdoğanovi pomyslné klacky pod nohy - z rukou kemalistů, aby tak získaly nezávislost a konečně rozhodovaly ve prospěch veřejnosti, nikoliv elit. Prosazení na první pohled demokratizačních reforem justice mělo proběhnout skrze ústavní referendum, které se uskutečnilo v září roku 2010, při účasti více než 73 procent oprávněného elektorátu, hlasovalo téměř 58 procent tureckých voličů pro návrh změny ústavy.²¹³ Akademická přízviska ústavních změn roku 2010 jakožto tichá revoluce či trojský kůň trefně poukazují na zneužití demokratizace justice pro její postupné ovládnutí, Erdoğan tak s podporou veřejnosti získal kontrolu nad mocí exekutivní,

²¹⁰ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 159.

²¹¹ CIZRE, Ümit. *The Turkish AK party and its leader: criticism, opposition and dissent*, s. 114.

²¹² ESEN, Berk. *Competitive authoritarianism in Turkey under the AKP rule*, s. 156.

²¹³ SEÇMEN KÜTÜĞÜ GENEL MÜDÜRÜ, ŞIK, Şeref, ed. *SEÇİM İSTATİSTİKLERİ (2009 - 2019)*. Ankara: T.C. YÜKSEK SEÇİM KURULU, 2022, 345 s., s. 36.

legislativní a justiční a jeho neomezené moci tak již téměř nic nebránilo.²¹⁴

Rok 2010 lze považovat za milník, kdy se Erdoğanovi podařilo porazit kemalistický establishment, tedy národ porazil po vleklém boji utlačovatelskou elitu a zdálo by se, že Turecko bylo nejbližší ke konsolidované demokracii ve své historii. Podobně jako v případě Menderese ke slibované konsolidaci polyarchie nedošlo, v následujících bodech se pokusím přímo dokázat, že se Erdoğanův režim stal kompetitivním autoritářským režimem, do jisté míry následoval trajektorii režimu Adnana Menderese a vyvinul se v režim, jaký by se pravděpodobně utvořil již za Menderese nebýt zásahu armády v roce 1960. Předtím si ještě dovoluji poznámku k populismu AK Parti. Po roce 2011 se proměnil tehdejší populistický narativ Erdoğanova, jelikož bylo potřeba i po porážce starých elitářských struktur – armáda a justice byly i díky kooptaci nyní v rukou AKP - udržovat polarizační diskurs, reprezentaci elit nyní převzali výhradně opoziční CHP, intelektuálové, akademici, proti režimní novináři, západní spojenci – především po pokusu o puč v roce 2016 - PKK, později Gülenovo hnutí, ti všichni byli Erdoğanem označováni jakožto nepřátelé lidu a spiklenci proti demokraticky zvolené vládě.²¹⁵ Pro představu stupňující agresivní rétoriky vůči opoziční CHP a zástupcům nové elity přikládám úryvek proslovu Erdoğanova: *„Pokud nepřestanete bojovat s národem, jeho hodnotami, historií, kulturou a jeho představiteli, utopíte se ve vlastní ošklivosti... Stejně jako je tělo bez srdce jen mrtvola, kariéra dosažená za cenu odtržení od svých hodnot a kořenů je stejně nesmyslná, chladná a bezduchá... Budete urážet zvoleného prezidenta země a mluvit o strachu... Stanete se umělcem, co kdybyste byl profesorem, co kdybyste byl docentem? Především budete respektovat národ, respekt, nemůžete nikoho z tohoto národa podceňovat.“*²¹⁶

Prvním charakteristickým prvkem kompetitivního autoritativního režimu jsou nespravedlivá volební klání. Jelikož Erdoğan, shodně jako Menderes, vnímal demokracii v jejím majoritním provedení, byly pro něj volby výhradním prostředkem národa k vyjádření jeho vůle. Až do současných dnů se Erdoğan těší značným volebním

²¹⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 160.

²¹⁵ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 99 a příloha č. 5.

²¹⁶ Cumhurbaşkanlığı Erdoğan'dan o akademisyenlere sert tepki!. *Sabah* [online]. 2016 [cit. 2023-12-14]. ISSN 2148-3655. Dostupné z: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/06/22/cumhurbaskani-erdogandan-o-akademisyenlere-sert-teпки>

úspěchům,²¹⁷ jež pro něj slouží jakožto utvrzení legitimacy jeho vlády, jako výlučného představitele vůle národa, současně přizívají jeho populistický narativ, kdy opozici CHP označuje za reprezentanty elity, minoritní společnosti, čemuž ostatně volební výsledky nasvědčují.²¹⁸ Nespravedlivé volby v kompetitivním autoritářském režimu jsou takové, kdy hlavní představitelé opozice čelí omezením při své kandidatuře, zastrašování či veřejným útokům, vláda zavádí represivní opatření vůči konání politických kampaní opozice, ovšem je úplně nezakazuje, volební výsledky bývají pozměňovány, ovšem ne na tolik, aby byla zpochybněna legitimita voleb,²¹⁹ ve skrze všechny tyto podmínky byly přítomny v pozdním období Menderesovy vlády. Co se týče manipulace voleb, čelil Erdoğanův režim řadě obvinění, fakt, že k některým volbám nebyli připuštěni nezávislí zahraniční pozorovatelé tyto stížnosti opozice ještě posílil, nicméně z těchto obav vzešla nezávislá občanská organizace Oy ve Ötesi přes odpor AKP provedla ku příkladu v roce 2015 monitoring sčítání 74 procent všech hlasů a zjistila přitom pouze 0,052 procenta pochybení ve prospěch AKP, tudíž k rozsáhlé vládou řízené manipulaci s volebními výsledky v Turecku nedocházelo.²²⁰

To, že AKP s volebními výsledky výrazně nemanipulovala je pozitivní zpráva, ovšem volby měly i tak ke spravedlivému průběhu daleko, v Erdoğanův prospěch hrál volební zákon, jenž stále znemožňoval stranám vést volební kampaň jindy než v období před volbami, AKP tyto pravidla hry ohýbala například pořádáním neoficiálních setkání s voliči, nebo oficiální opoziční akce konané souběžně s mítinky AK Parti byly žádány o přeložení, o to spíše, účastnil-li se jich osobně Erdoğan. Volební klání doprovázely také útoky na opoziční hnutí, převážně na kurdskou HDP, jenom mezi březnem a červnem 2015 došlo k 176 útokům vázaných na politickou činnost HDP, při nichž přišlo o život pět lidí a více než pět set bylo zraněno, odpověď státu a potrestání viníků těchto útoků bylo pomalé a nedostatečné, měsíc po červnových volbách roku 2015 sebevražedný atentátník zabil 33

²¹⁷ Viz. graf v příloze č. 4.

²¹⁸ AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*, s. 98 – 99.

²¹⁹ LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*, s. 8.

²²⁰ OY VE ÖTESİ. *7 Haziran 2015 Seçim Değerlendirmesi Gözlem ve Öneriler* [online]. İstanbul: Oy ve Ötesi, 2015, 1 - 60 [cit. 2023-12-14]. Dostupné z: <https://oyveotesi.org/wp-content/uploads/2023/03/03-oyveotesi-rapor-haziran-secim-degerlendirmesi-29-10-2015-revize.pdf>, s. 52.

sympatizantů HDP a více než sto jich zranil, v říjnu téhož roku obdobný útok v Ankaře připravil o život 102 aktivistů HDP a čtyři sta jich zranil. Tyto incidenty, k nimž turecké úřady přistupovaly laxně, znovu eskalovaly turecký konflikt s Kurdy, zároveň poškodily kurdskou stranu HDP v probíhajících volebních kláních, vedení HDP dokonce zrušilo své politické akce před listopadovými volbami roku 2015.²²¹ Ani Erdoğanův režim nepřistupoval ke všem obyvatelům Turecka stejně, po úvodním zlepšení situace kurdské menšiny, opět došlo k rozpoutání vzájemného konfliktu, pomalá aktivita tureckých úřadu k potlačení násilností vůči sympatizantům kurdské HDP nápadně připomíná ignoraci násilí ze strany Menderesova režimu při Istanbulsském pogromu v roce 1955.

Klíčovým faktorem kompetitivního autoritářského systému je sice existují politický souboj mezi režimem a opozicí, ovšem toto klání probíhá v nerovném prostředí, kdy režim ovládá právní stát skrze kooptace, úplatky či vyhrožování, tím pádem režim zásadně ovlivňuje pravidla hry, kdy může zasahovat do demokratických procesů a znevýhodňovat opozici. Nerovný je i přístup ke zdrojům a médiím, kdy režim využívá státních zdrojů ve svůj prospěch a ovládá většinu mediálního prostoru, čímž znemožňuje opozici vést politickou agitaci za stejných podmínek.²²² Erdoğan ovládl právní stát po roce 2010, opozice tak nevedla souboj pouze s AK Parti, ale více méně s celým státním aparátem, toho se AK Parti neštítala zneužívat pro svoje vlastní volební cíle – některé státní instituce ku příkladu propagovaly vládní stranu či poskytovaly straně osobní údaje občanů. Poté co se stal Erdoğan prezidentem měl dle ústavy ctít zásadu neutrality, ten však proti ústavně agitoval během politických kampaní za svoji stranu, opoziční stížnosti přesto státní úřady zamítaly jako neopodstatněné. AKP využívala státní instituce také k přímým zásahům proti opozičním volebním akcím – státní zaměstnanci strhávali plakáty opozičních stran, policie zabavovala proti vládní materiály, v roce 2015 v Erzurumu dokonce policie zabránila vjezdu volebního kamionu CHP do centra města, přesto, že k tomu měla strana povolení, CHP tak musela svoji kampaň provést mimo centrum města.²²³ Opoziční strany, zejména CHP, z těchto důvodu musely pořádat své akce ve svých tradičních „baštách“, zatímco

²²¹ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*. Routledge, 2016, 37(9), 1581 – 1606. ISSN 1360-2241, s. 1587.

²²² LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*, s. 10 – 12.

²²³ Erzurum'da CHP'ye TIR engeli. *Sözcü* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: <https://www.sozcu.com.tr/erzurumda-chpye-tir-engeli-wp845205>.

oblasti pod kontrolou AKP byly pro ně více méně nepřístupné.²²⁴

Erdoğan poté, co kompletně ovládl státní aparát, zaměřil svoji pozornost na média: „*Neskloníme se před mediálním terorem. Nebudeme kapitulovat před diktátem médií.*“²²⁵ Skrze podnikatele napojené na AKP a s pomocí státních intervencí vůči proti režimním mediálním hráčům, Erdoğan ovládl naprostou většinu tureckého mediálního prostoru, „Erdoğanews“, pro vládní mediální blok se tak stal hlavním prostředkem pro šíření propagandy AK Parti. Situace v praxi vypadala tak, že ku příkladu státem vlastněná TRT před volbami v roce 2015 věnovala AK Parti 46 procent vysílacího času, a to bez započtení prostoru věnovanému „neutrálnímu“ Erdoğanovi proti ústavně podporujícího AKP.²²⁶ V rámci soukromých médií prostoru pro opozici ubývalo s tím, jak jednotlivá média postupně spadala do sféry Erdoğanova vlivu, ku příkladu A Haber umožňovala inzerci pouze AKP, do té doby opozici podporující CNN Türk či Hürriyet se staly terčem útoků AKP, vlastník těchto medií Doğan Holding čelil astronomickým pokutám ze strany tureckého státu, až nakonec tato média prodal Erdoğanovi spřízněné Demirören Group.²²⁷ Později státní TRT, jež by měla v ideálním demokratickém prostředí poskytovat nestranné informace a rovný prostor pro všechny politické subjekty prodala 91 procent veškerých inzerčních míst AKP,²²⁸ zároveň odmítla vysílat kampaň CHP jelikož ji vyhodnotila jako proti vládní.²²⁹

Zneužívání veřejných financí bylo dalším obyčejem režimu Recepa Tayyipa Erdoğan, vládní politici AKP využívali ku příkladu služebních cest po zemi k propagaci vlastní strany, zatímco opoziční strany musely své cesty plánovat dle prostředků ve svých rozpočtech, to se AKP s přístupem ke státnímu rozpočtu netýkalo. Veřejné akce financované z peněz daňových poplatníků se v některých případech proměnily v politickou agitaci AK Parti. Takřka oproti opozici neomezený rozpočet AKP neplynul pouze z přístupu k veřejným financím, ale také ze solidní základny spřízněných podnikatelů a

²²⁴ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1588.

²²⁵ TOL, Gönül. *Erdoğan's war: a strongman's struggle at home and in Syria*, s. 39.

²²⁶ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1588.

²²⁷ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 126.

²²⁸ AKPM'nin 7 Haziran raporu açıklandı. *Deutsche Welle Türkçe* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: <https://www.dw.com/tr/akpmnin-7-haziran-raporu-a%C3%A7%C4%B1kland%C4%B1/a-18535101>.

²²⁹ CHP: TRT, reklam filmimizi yayınlamayı reddetti. *BBC Türkçe* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150411_trt_chp.

společností privátního sektoru, jež financovali nákladné „kupování“ voličů skrze paletu charitativních akcí, jako je distribuce jídla v chudinských čtvrtích, tyto společnosti taktéž preferovaly sympatizanty AKP při obsazování pracovních míst či mobilizovaly své zaměstnance k účasti na veřejných vystoupení vládních politiků.²³⁰

Posledním bodem jsou občanská práva a svoboda, jež jsou v rámci kompetitivního režimu přítomny, zákony garantovány a také částečně respektovány, nicméně dochází k jejich pravidelnému porušování – kdy jsou opoziční politici, nezávislí novináři, státní úředníci, občanskí aktivisté a další kritici režimu pronásledováni, zatýkáni někdy taktéž vystaveni fyzickým útokům.²³¹ Erdoğanův režim přijal tyto praktiky za své, a Turecko tak zažívalo a stále zažívá pronásledování nezávislých novinářů, opozičních politiků a vůči vládě kritických akademiků, dále omezení svobody slova, zejména pak politické satiry vůči Erdoğanovi – do nástupu AKP byla politická satira v Turecku na denním pořádku a běžná součást tamního politicko-mediálního prostoru.²³² O ovládnutí většiny médií jsem již hovořil – v současnosti AKP ovládá 90 procent - ti co se nepodvolili, se stali častým terčem veřejných útoků ze strany Erdoğanova a dalších vládních politiků, často se stávalo, že zaměstnavatel propustil novináře o němž se kriticky zmínil politik AKP ze strachu možných represí, stovky novinářů ročně přišlo o své místo, další desítky až stovky končili ve vězení či na turecké poměry s astronomickými pokutami, v takovém prostředí bujela nejenom vládní cenzura, ale také forma sebe-cenzury, kdy vůči AKP neloajální média raději některé věci ze strachu nepublikovaly.²³³ Dle indexu svobody tisku Reportéru bez hranic kleslo Turecko v žebříčku ze 101 místa roku 2007 na 157 místo v roce 2019, v roce 2023 dokonce až na 165 místo.²³⁴ Od nástupu AKP se zároveň rapidně zvyšoval počet vězňů a to exponenciálně zejména od roku 2007.²³⁵

Menderesova administrativa, jakožto vykonavatelka vůle národa, byla značně reluktantní vůči kritickým hlasům opozice, médií a veřejnosti, protesty a manifestace,

²³⁰ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1590.

²³¹ LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*, s. 8.

²³² ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 123 a příloha č. 6.

²³³ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1591.

²³⁴ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 127.

²³⁵ Viz. příloha č. 7.

zejména ty z řad studentstva a inteligence se setkaly s tvrdým odporem státních složek. Podobně Erdoğanův režim nestrpěl vůči němu kritické manifestace z řad studentstva, odborů, neziskových organizací či environmentalistů, brutální policejní zásahy proti vládním demonstrantům dosáhly svého vrcholu v roce 2013, pro Erdoğana to byl rok *annus horribilis*, na povrch tehdy vyplavaly korupční skandály AKP a lidí v blízkosti samotného Erdoğana, navíc zátaň na environmentalisty v Gezi parku, protestující za záchranu parku v centru Istanbulu, přerostl v celonárodní masový protest vůči vládě AKP. Během mladoturecké revoluce zde byly v bitvě zbořeny osmanská kasárna s mešitou, Erdoğan se rozhodl tato kasárna obnovit a znovu na místě vystavit mešitu, této výstavbě - jenž měla jisté proti kemalistické pozadí, jelikož jedním z mladotureckých důstojníků, jenž byl tehdy na místě, byl sám Mustafa Kemal – musel ustoupit jeden z mála tamních parků.²³⁶ Režim odpověděl na celonárodní protesty silou, osm lidí přišlo o život a 9 tisíc bylo zraněno,²³⁷ Erdoğan navíc, zcela v souladu s jeho domnělým a výlučným legitimním postavením, jakožto vykonavatele národní vůle, protestující dehonestoval na pouhé vandráky: „*Říkají, že Tayyip Erdoğan je diktátor. Co na to říct? Diktaturu nemám v krvi, jsem služebníkem tohoto národa... Nikdy jsem neměl jinou starost než sloužit svým 76 milionům občanů v 81 provinciích... To je mentalita CHP, která podporuje ty, kdo šíří teror... Nemůžeme jen tak přihlížet, jak nějací vandráci, çapulcu, podněcují náš lid... Ano, postavíme mešitu, na to nepotřebuji povolení ani CHP a ani několika vandráků. Dostal jsem povolení padesáti procent občanů, kteří nás zvolili ve volbách jako vládnoucí stranu, tento národ nám dal svůj hlas, abychom mohli chránit naši historii.*“²³⁸

Mimo to se Erdoğan uchýlil k osvědčené taktice mobilizování svých konzervativních voličů skrze šíření fake news a dezinformací, ku příkladu, že demonstranti popíjejí alkohol v mešitách s botami na nohách, nebo že byla protestanty napadena zahalená žena s jejím dítětem, a to vše proto, aby v jeho sympatizantech vyvolal strach, že jejich hodnoty víry a konzervatismu jsou v ohrožení.²³⁹ Gezi protesty nebyly žádným excesem, spíše předpovědí toho, co případné odpůrce AKP čeká, do roku 2015 potkal podobný osud další protesty,

²³⁶ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 186.

²³⁷ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1593.

²³⁸ Erdoğan: Birkaç çapulcunun tahrikine seyirci kalmayız; Taksim'e cami de yapacağız. *T24 - Bağımsız İnternet Gazetesi* [online]. 2013 [cit. 2023-12-16]. Dostupné z: <https://t24.com.tr/haber/erdogan-birkac-cabulcunun-tahrikine-seyirci-kalmayiz-taksim-cami-de-yapacagiz,231154>.

²³⁹ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 121.

příkladem ty konané na výročí protestů v parku Gezi, ale i třeba shromáždění na podporu LGBT komunity, jen do roku 2015 až 5500 účastníků různých proti vládních akcí čelilo trestnímu stíhání za podporu terorismu, poškození veřejného prostranství nebo za odpor vůči bezpečnostním složkám státu, spolu s tím před soudem stanula řada asociací a neziskových organizací za podněcování násilí, zároveň těmto a dalším právnickým subjektům AKP zastavila přísun peněz z veřejných rozpočtů a proti režimní společnosti čelily bezprecedentním kontrolám finančních úřadů. Milli Güvenlik Kurulu, Národní bezpečnostní rada, jež vznikla po sesazení Menderesova režimu a byla hlavním nástrojem armády pro kontrolu turecké politiky, nyní plně v rukou Erdoğana, označila proti režimní disident za největší vnitřní hrozbu pro bezpečnost země a přijala opatření proti šíření občanského aktivismu, nevhodného obsahu na sociálních sítích – ty se staly hlavním komunikačním prostředkem demonstrantů²⁴⁰ a dalších činností podkopávající národní vůli, v rámci těchto opatření byly razantně rozšířeny pravomoci pořádkové policie, jež mohla nyní v krajních případech dokonce sáhnout až k použití smrtící síly, byly prodlouženy doby trvání zadržení osob, či omezení soudních souhlasů nutných pro provedení policejních prohlídek, zásahů či omezení osob na jejich osobní svobodě.²⁴¹

Věřím, že jsem předložil dostatečné argumenty proto, abych mohl oba srovnávané režimy zařadit do teorie kompetitivního autoritářského režimu, přestože oba režimy shodně vykazovaly znaky delegativní demokracie, prostředí politického boje bylo nicméně natolik nerovné, osobní svobody a veřejné projevy nesouhlasu natolik omezované, že ani jeden z režimů není možné považovat za demokratický. Oba politici vnímali demokracii silně majoritním pohledem, demokratické instituce sloužily pouze pro legitimizaci jejich vlád, jakožto vykonavatelů národní vůle, ovšem pro demokracii tolik potřebný pluralismus byl v obou případech systematicky omezován. Režimy lze zároveň těžko považovat za čistě autoritářské, jelikož jak Menderes, tak i Erdoğan se těšil více méně stabilním silným volebním úspěchům, byly ustanoveny demokraticky a jejich legitimita byla udržována pomocí svobodných, leč nespravedlivých, voleb. Vojenský převrat jenž sesadil vládu Demokrat Parti zanechal řadu otazníků a lze dnes pouze odhadovat, jaký vývoj by Turecko pod Menderesem dále čekalo, ale vzhledem k analogickým charakteristikám obou režimů se lze domnívat, že by následoval trajektorii současného představitele populistické politiky

²⁴⁰ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 132.

²⁴¹ ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. *Rising competitive authoritarianism in Turkey*, s. 1594.

Recepa Tayyipa Erdoğan.

2.3.4 Vztah režimů DP a AKP s islámem a laicismem

Dosavadní srovnávané aspekty obou režimů přinesly celou řadu analogií, zajímavé výsledky tak může přinést porovnání vztahů obou režimů s islámem, jelikož obě strany na první pohled vychází ze zcela odlišné ideologie. Demokrat Parti byla založena částí nespokojených členů kemalistické CHP, zároveň byly některé vlivné osobnosti strany dříve spolupracovníky samotného Mustafy Kemala, tudíž se lze domnívat, že strana byla ve své podstatě vyznavatelem tureckého laicismu a vztah k islámu, obzvláště pak v politice, by měl být spíše antagonistický. AK Parti vycházela z politického islámu, její členové, pomínou-li část strany, kterou tvořili přeběhlíci z ANAP a DYP, byli bývalými členy islamistické Refah Partisi, následně se z nástupnické Fazilet Partisi oddělili, jakožto zástupci liberálního křídla, mající jiný pohled, než Erbakan, zřekli se politického islámu a vydali se cestou liberalismu, nicméně předpokladem u AKP je, na rozdíl od DP, pozitivní vztah k islámu. Tuto tezi ověřím za užití proměnné, a sice, jak vztah k islámu těchto stran s rozdílným původem, ovlivnil populistický diskurs jejich politiky. Je potřeba připomenout, že souboj zpátečnického islámu a západnického sekularismu probíhal již v dobách Osmanské říše v období reforem Tanzimat, nicméně až Atatürkovy reformy proměnily islám v resistantní ideologii turecké periferie.²⁴² Současně připomínám, že turecký laicismus není odlukou státu od náboženství, ale ve zkratce státní ideologií pro kontrolu víry, její marginalizaci a tranzici turecké společnosti.

Autoritativní vláda CHP byla do značné míry legitimizována nutností modernizace Turecka, kdy laicismus sloužil jako ochrana před zpátečnickým islámem. Tato kemalistická taktika stála za zrodem politického islámu, jakožto přední ideologie pro zbožné anatolské venkovany na společenské periferii. Ve světle připuštění vzniku opoziční DP, kemalisté v CHP změnili svoji taktiku s cílem udržet se u moci, a tak jako v případě ekonomiky a politiky, došlo i vůči náboženství k jistému uvolnění, tudíž i v rámci vztahu státu k islámu započala liberalizaci samotná CHP. Tato nová tvář kemalistů periferii nepřesvědčila a Turecko převzal Menderes, s příslibem hájení zájmů utlačovaných,

²⁴² YAVUZ, M. Hakan a Ahmet Erdi ÖZTÜRK. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan, s. 2.

zahrnující další náboženské svobody.²⁴³ **Demokrat Parti** pokračovala v politice CHP, a sice v jakési normalizaci vztahů mezi státem a islámem a implementaci požadavků ze strany majoritní muslimské komunity, kdy se výuka islámu stala na školách povinnou – CHP ke konci své vlády zavedla dobrovolnou náboženskou výuku – náboženská literatura se směla opět prodávat, znatelně se rozběhla výstavba mešit – mezi lety 1950 – 1960 bylo vystavěno asi 5 tisíc nových mešit -²⁴⁴ a otevírání náboženských škol, vůbec nejcitelnější změnou byl návrat ezanu v arabštině či recitování Koránu v rádiu.²⁴⁵ Menderesova éra přinesla zcela rozhodně uvolnění restrikcí vůči islámu, nicméně vztah mezi DP a islámem lze označit, spíše než za pozitivní, za ambivalentní.²⁴⁶

DP výrazně neoslabovala státní laicismus, snad jen s výjimkou zákazu kemalistické organizace Halkevleri a konfiskací jejího majetku – šlo o organizaci, jež šířila republikánské sekulární principy Atatürka, především mezi městskou inteligencí -²⁴⁷ v rámci právního státu neposkytovala za její vlády islámu žádný významný prostor, integrace státu a víry pokračovala, sunnitský islám byl i nadále pod kontrolou Diyanet, kněží byli stále zaměstnanci státu, nicméně pro DP, oproti ideologii kemalismu, nebyl islám překážkou pro modernizaci země, a tak Menderesova vláda umožnila mimo náboženské svobody také například autonomní vývoj islámských organizací mimo kontrolu státní byrokracie, což bylo, společně s výstavbou mešit či náboženských škol, hlavním zdrojem kritiky kemalistů – především pak v armádních kruzích - vůči politice DP, jež se na první pohled zdála proti sekulární a v rozkolu s ideály Atatürka. Zároveň to byla DP, jež implementovala řadu zákonů postihující radikalismus a vandalismus vůči památce Mustafy Kemala Atatürka - vandalismus se začal zemí šířit po roce 1950, především ze strany islamistických sekt na venkově -²⁴⁸ postavila pro něj mauzoleum

²⁴³ YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*, s. 60.

²⁴⁴ PELT, Mogens. *Military Intervention and a Crisis of Democracy in Turkey: The Menderes Era and its Demise*. New York: I.B. Tauris, 2014. ISBN 978-1-84885-778-0, s. 52.

²⁴⁵ ÇINAR, Menderes. Islamist activism in Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891, s. 410.

²⁴⁶ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 233.

²⁴⁷ KARPAT, Kemal H. Political Developments in Turkey, 1950-70. *Middle Eastern Studies*. Taylor & Francis, 1972, 8(3), 349 - 375. ISSN 1743-7881, s. 353.

²⁴⁸ YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*, s. 62.

v Ankaře a protkala veřejný prostor jeho podobiznami a portréty.²⁴⁹ Ona ambivalentní politika DP byla patrná především v před volebním období, kdy byla politizace islámu a její využití Menderesem k mobilizaci konzervativního anatolského obyvatelstva nejčastější, příklad islamistického sentimentu poskytuje úryvek jeho projevu: „*Aniž bychom věnovali pozornost křiku fanaticů revoluce (kemalistů), vrátili jsme arabštinu do výzvy k modlitbě. Přijali jsme výuku náboženství ve školách. Nechali jsme v rádiu recitovat Korán. Turecko je muslimský stát a tak to i zůstane.*“²⁵⁰

Ačkoliv to byla DP, jež implementovala některá opatření zcela v nesouladu se sekularismem a zahájila fúzi tureckého nacionalismu s islámem – za vlády DP také stoupla osmanská nostalgie, jež zahrnovala opravu osmanských památek, propagaci osmanské kultury, literatury a umění, tedy praktika typická pro současnou AKP - dalším důkazem dvojznačné politiky Menderese vůči islámu budiž pomocí justice zakazování řady islamistických politických hnutí za údajnou proti sekulární činnost či radikalismus,²⁵¹ tedy praktika, kterou uplatnily kemalisté později vůči několika islamistickým hnutím Erbakana, zákaz Refah Partisi v devadesátých letech zažil osobně i sám Erdoğan, tehdy v pozici istanbulského primátora. Otázkou zpětně zůstává, zdali tak Menderes činil z obav z narůstajícího islamismu nebo šlo o pragmatické autoritativní zbavování se možné islamistické opozice, jež by mohla ohrozit jeho konzervativní voličskou základnu.

V případě DP byly pozitivní kroky vůči islámu motivovány spíše appeasementem jádra své konzervativní voličské základny, než ze stranické identity nebo snahy výrazně se vzdálit ideálům laicismu. To dokazuje i zvýšená přítomnost islamistického sentimentu v rámci volebních kampaní strany, samotná normalizace islámu přispěla ke konsolidaci postavení politiků DP, jakožto zástupců lidu. Z tohoto pohledu hrál islám v politice během vlády Menderese zásadní roli, jelikož to bylo právě přesvědčení konzervativního elektorátu, že v případě odevzdání svých hlasů DP mají šanci na zmírnění sekulárních opatření a prosadit islamizaci společnosti.²⁵² Motivace Menderese byla také ve využití

²⁴⁹ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 43.

²⁵⁰ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 232.

²⁵¹ UZER, Umut. *An Intellectual History of Turkish Nationalism Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*, s. 166 a 173.

²⁵² TOPRAK, Binnaz. Religion and politics. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 139 - 149. ISBN 978-0-203-11839-9, s. 219.

islámu, jakožto hráze vůči komunismu a levicové politiky, sám prohlásil, že kdykoliv postaví mešitu, cítí se, jakoby postavil pevnost proti komunismu a SSSR.²⁵³ Ačkoliv kritika opoziční CHP vůči DP konstantě stoupala a kemalisté podezřívali Menderesovu vládu z nabourávání tureckého laicismu – islám byl díky uvolnění v turecké společnosti stále více všudy přítomný, navíc rozsáhlá urbanizace přivedla venkovské věřící obyvatele do měst, v nichž se pochopitelně tím proměnilo kulturní prostředí - činila DP také kroky, jež byly v rozporu s národní konzervativní vůlí, ku příkladu režim v roce 1959 pomocí policie zamezil konání pohřbu jednoho z tehdejších nejvlivnějších islamistů Turecka na zahradě jedné z istanbulských mešit.²⁵⁴ Tento ambivalentní přístup k islámu a laicismu ze strany vlády Adnana Menderese v konečném důsledku přispěl k jejímu pádu.

To, co oba zkoumané režimy ve vztahu s islámem spojovalo, byly kritické hlasy ze strany CHP a kemalistů, kdy podle nich vlády Menderese a Erdoğanova shodně podkopávaly sekulární povahu Turecka a ideály Atatürka.²⁵⁵ Zároveň Menderes – v jeho případě v pozdních padesátých letech - a Erdoğan – po roce 2010 – oba využívali politizace islámu k odvetným útokům na CHP, kemalisty označovali nejenom jako nepřátele lidu, ale také jako protivníky islámu – DP a AKP byly v tomto diskursu stranami víry, zatímco CHP byla označována za stranu heretiků - zároveň nejenom tito dva přední politici, ale i další členové DP a AKP začali na veřejnosti propagovat svoji pietu a islamistický sentiment ve svých projevech. V případě Menderese dosáhlo využívání politického islámu svého vrcholu po leteckém neštěstí nedaleko Londýna, kdy vyšel z havarovaného letadla prakticky nezraněn, zatímco většina osádky zahynula, Menderes této události využil v další legitimizaci svého vedení Turecka, jelikož byl k vládnutí pověřen samotným Bohem.²⁵⁶

V současnosti se stal islám pevnou součástí turecké národní identity, být Turkem do značné míry znamená být praktikujícím muslimem, o budování takové národní identity se zasadil také Erdoğan, islám je v tomto případě opět zneužíván pro potřeby státu k jakému

²⁵³ UZER, Umut. *An Intellectual History of Turkish Nationalism Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*, s. 204.

²⁵⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*, s. 62.

²⁵⁵ YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*, s. 28.

²⁵⁶ PELT, Mogens. *Military Intervention and a Crisis of Democracy in Turkey: The Menderes Era and its Demise*, s. 61.

si tmelení tureckého národa, nicméně oproti kemalismu se změnilo postavení islámu, ten se místo pouhého prostředku pro národní zájmy stal národní identitou, tedy přesným opakem toho, o co ideologie kemalismu usilovala. **AK Parti** je do jisté míry výplodem kemalistického laicismu, jakožto protipól represivnímu kemalismu, se stal Erdoğan nadějí pro marginalizované anatolské muslimy a nejenom pro ně, AK Parti, jak již bylo řečeno, vstoupila do turecké politiky jakožto strana zavrhuující svoji islamistickou identitu, propagující pluralismus, svobodu a opozici vůči kemalistické ideologii. Při zpětném pohledu a s nynějšími znalostmi tureckých poměrů je zřejmé, že šlo o čisté pokrytectví a AKP islamistickou agendou nikdy skutečně neopustila. S tím, jak Erdoğanova politika přejímala autoritativní ráz úměrně stoupala jeho náboženská rétorika a do popředí se dostávaly islamistické reformy.²⁵⁷ AKP do roku 2007 prosazovala liberální politiku v níž byl sekularismus chápán jako státem zajištěné náboženské svobody – ve snaze přibližování se k EU AKP prosazovala oproti tureckému laicismu skutečnou odluku státu od církve - islamizace přišla na pořad dne až od roku 2008, kdy Erdoğan spolupracoval v tandemu s Gülenem – toto období lze přirovnat k Menderesovi, kdy byl islám zneužíván k volebním preferencím, od roku 2013 ovšem islamizace nabrala bezprecedentního tempa. Autoritativní období vlády AKP po roce 2013, umocněné pokusem o vojenský převrat v roce 2016, s sebou nepřináší ani tak radikální změnu laicismu ve smyslu státní kontroly islámu, jako spíše proměnu agendy této kontroly.²⁵⁸

Pokud přesáhnu rámec srovnávaného období, tedy dobu po pokusu o vojenský převrat v roce 2016, jež v potencionální analogii může charakterizovat období, pokud by Menderes převrat v roce 1960 ustál, lze se jen domnívat, zdali by se DP pokusila o implementaci vlastní formy laicismu, tak jako to udělala současná AKP, pravděpodobnější se mi jeví varianta, že nikoliv a vztah k islámu oba režimy spíše rozděluje než spojuje, obzvláště přihlédnou-li k období AKP následující po turbulentních událostech po roce 2010. Erdoğan i Menderes islám využívali pro svoji populistickou politiku, ale pouze ten první z nich provedl celospolečenskou islamizaci země, z nichž vytvořil jakousi klerokleptokracii. Islám hraje zcela v nesouladu s kemalismem klíčovou roli v současné turecké společnosti, a co víc i ve státním aparátu, nikdy dříve nehrál islám roli například v obsazování míst ve státní správě – ku příkladu zbožnější kandidát měl vyšší šanci získat

²⁵⁷ Viz. příloha č. 5, kdy se náboženský diskurs ocitá téměř v polovině obsahu jeho projevů po roce 2010.

²⁵⁸ YAVUZ, M. Hakan a Ahmet Erdi ÖZTÜRK. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan, s. 6.

místo. Erdoğanova administrativa dále příkladem postupně zrušila zákaz zahalování žen na univerzitách a státních institucích, prosazovala konzervativní a rodinné hodnoty, mužské a ženské koleje byly nově oddělovány, bylo zavedeno vysoké zdanění alkoholu, v noci nesměl být prodáván a navíc se nesměl konzumovat v blízkosti mešit a škol.²⁵⁹ Dále výstavba mešit a Īmam Hatip škol rostla nevídaným tempem, zároveň AKP konvertovala některé kostely na mešity, z muzea Hagia Sofia znovu udělala mešitu, sociální podpora státu byla zaštit'ována vírou spíše než právem.²⁶⁰ Islám a islamizace se stali prostředkem nejenom pro populistickou identifikaci strany s konzervativními voliči, tak jako tomu bylo do jisté míry v období Adnana Menderese ve snaze vyhovět náboženským nárokům tehdejšího konzervativního elektorátu, ale zároveň nástrojem ke konsolidaci moci AKP a hegemonii Erdoğanova, skrze využívání náboženského diskursu pro dehonestaci disentu vůči němu a jeho straně, zároveň islám posloužil při vytvoření k AKP loajálnímu státu, jenž nahradil tradiční kemalistické klíčové státní instituce sekulární povahy.²⁶¹

Svým způsobem se pro AKP stal vybudovaný laický systém pomocníkem, za Erdoğanovi éry, zejména po potlačení vlivu Gülenova a dalších islamistických konkurenčních hnutí, bylo státem zřizované ministerstvo Diyanet jedinou náboženskou autoritou ve smyslu publikační a ideologické činnosti, skrze niž AKP přeměnila islamistický sentiment podle svého uvážení, zejména pak ve fúzi tureckého nacionalismu s islámem silně ovlivněného osmanskou nostalgií, turecký stát a AKP pak převzali roli ochránců umma a víry.²⁶² Zbožnost Erdoğanova, celospolečenská islamizace a propagace víry, jakožto ctnostné ideologie, pomáhala AKP také zakrývat či obhajovat její četné korupční skandály, a to zcela úměrně, čím více se Erdoğan a jeho okolí obohacovalo na úkor veřejných financí, o to více se prezentoval jako zbožný politik, využívající islám k utlumení vyvstávající kritiky a legitimizace svých korupčních dobrodružství, skrze mobilizaci utlačované konzervativní anatolské společnosti proti sekulárnímu

²⁵⁹ YILMAZ, Ihsan. Erdoğan's Political Journey: From Victimised Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist, s. 12.

²⁶⁰ KAYA, Ayhan. Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity. *South European Society and Politics*. Routledge, 2014, 20(1), 47 - 69. ISSN 1743-9612, s. 63.

²⁶¹ YAVUZ, M. Hakan. Understanding Turkish secularism in the 21th century: a contextual roadmap. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2019, 19(1), 55 - 78. ISSN 1743-9639, s. 72.

²⁶² Viz. příloha č. 9, jež zachycuje nárůst výdajů státního rozpočtu na činnost Diyanet - ministerstvo pro náboženské záležitosti.

establishmentu.²⁶³ Osmanská nostalgie dále slouží Erdoğanovi jakožto referenční odkaz na úspěchy muslimů, zároveň ji využívá k legitimizaci svých postojů v zahraniční politice, a sice k jisté ambivalenci k západním spojencům, zneužívá úzkosti části turecké společnosti z rozpadu Osmanské říše, jakéhosi ekvivalentu trianonského syndromu, jež byla „zničena evropskými mocnostmi“, zároveň se neosmanismus stal základem pro jeho zahraničně-politické hegemonné choutky na Blízkém východě.²⁶⁴

Vztah obou režimů k víře rozděluje ještě jeden koncept, a sice „*dindar nesil*“ neboli „*zbožná generace*“, Menderes se, tak jako Erdoğan, ani náznakem nepokusil o vytvoření vlastní ideologie, konceptu ideálního člověka kontrastního vůči kemalistické vizi westernizovaných sekulárních Turků, sám Erdoğan k tomuto prohlásil: „*Oni (bílý Turci) samozřejmě nyní nemohou pochopit náš (černí Turci) koncept dindar nesil. Protože neznají naše utrpení, neslyší naše bolestné hlasy. Nikdy neviděli, co nám udělali byrokraté, média, intelektuálové a bohatá elita, a ani to vidět nechtějí. Nyní, ačkoliv s tím tyto elity nesouhlasí, máme tuto zemi my. Jsme vlastníky této země a jsme synové této země... Ideálem je výchova zbožné generace. Stojím si za svými slovy. Předpokládáte že my, jako strana mající konzervativně demokratickou identitu, bychom měli místo toho vychovávat generaci ateistů? Takový cíl máte možná vy (CHP), ale my ne. Vychováme konzervativní demokratickou generaci, jež bude ctít národní hodnoty předávané po generace, jako jejich vlastní. To je to, po čem usilujeme.*“²⁶⁵ Ve zkratce nešlo o nic jiného, než o již zmíněnou tranzici turecké společnosti v souladu s ideologií erdoğanismu kontrastní vůči kemalismu, a sice ideologii založené na víře a s ním spojeným nacionalismem, islámském populismu, kultu osobnosti Tayyipa Erdoğanova, majorizaci, osmanské nostalgii, patrimonialismu, okcidentalismu a sebe viktimizaci.²⁶⁶

2.4 Vyrovnání se s vojenským opatrovnickým kemalismu

Posledním srovnávacím aspektem zkoumaných režimů je jejich vztah k politicky vlivné armádě respektive jakým způsobem se Menderes a Erdoğan vypořádali s vojenským opatrovnickým kemalistických ozbrojených sil, jelikož již z charakteru obou

²⁶³ YAVUZ, M. Hakan. Understanding Turkish secularism in the 21st century: a contextual roadmap, s. 74.

²⁶⁴ YILMAZ, Ihsan. Erdogan's Political Journey: From Victimised Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist, s. 15.

²⁶⁵ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 160 a 161.

²⁶⁶ YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*, s. 159.

populistických, konzervativních a anti-elitářských režimů předpokládám, že pro oba režimy byla armáda jednou z překážek neomezeného výkonu moci. Zároveň oba politici čelili vojenským převratům, tudíž budou v této kapitole porovnány příčiny a pozadí těchto pučů a zároveň budou stručně nastíněny politické dopady na tehdejší Turecko. Situace mezi armádou a AK Parti byla částečně vysvětlena již v předchozí části práce, nyní je prostor určen ke komparaci se situací DP a k doplnění a upřesnění některých okolností.

Turecká armáda se tradičně řadí mezi ty nejsilnější na světě a v **době nástupu DP** čítala až 700 tisíc příslušníků, nicméně, tak jako celé Turecko, byla nedostatečně mechanizována, a přestože, jak budu později argumentovat čelila armáda do roku 1960 konstantním škrtům na provoz a investice,²⁶⁷ Menderesova administrativa vynaložila 2 miliardy na její modernizaci a mechanizaci, zároveň díky členství Turecka v NATO, prošla armáda celkovou restrukturalizací a s pomocí USA se stala vlivnou vojenskou silou.²⁶⁸ Menderes si při svém nástupu uvědomoval, že jsou turecké ozbrojené síly skrze své vedení napojené na kemalisty a věrni předsedovy CHP İsmetu İnönü, hrdinovy z války za nezávislost, po volbách roku 1950 dokonce padl návrh z řad generality na anulaci vítězství DP, nicméně İnönü takovou možnost zavrhnul. İnönü si byl zřejmě vědom určité rozpolcenosti tradičně kemalistům věrné armádě, v jejíž kruzích se začali objevovat sympatizanti s politikou DP, motivováni spíše než demokratizačním příslibem možností modernizace a řešení chronických problémů tureckých ozbrojených sil.²⁶⁹

Záhy po nástupu DP k moci se jal Menderes vypořádat s armádou, jež podezřívá z napojení na kemalisty a CHP. Již měsíc po volbách provedla DP armádní čistku – pohnutky připomínají situaci z procesů Ergenekon a Balyoz, kdy se AK Parti oháněla připravovaným převratem ze strany armády, DP v tomto případě také uváděla plánované spiknutí velení TSK proti své vládě - během níž došlo k obměně podstatné části velení TSK, nahrazen byl náčelník generálního štábu, spolu s dalšími 15 generály a až 150 plukovníky. Tímto krokem si Menderes na určitý čas zajistil poslušnost armády, zároveň s tím, jak více jeho vláda tíhla k autoritářským praktikám, měla DP k dispozici mechanismy, jimiž mohla případné neposlušné důstojníky odstranit, ku příkladu skrze již

²⁶⁷ Viz. příloha č. 3.

²⁶⁸ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 239.

²⁶⁹ DEMİREL, Tanel. Demokrat Parti İktidarı ve Ordu. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 34 - 61. ISBN 978-975-05-3195-8, s. 225.

zmíněný zákon umožňující bezpodmínečné odstranění státního zaměstnance sloužícího více než 25 let. Současně měla kontrola armády probíhat skrze její požadovanou modernizaci a restrukturalizaci, DP předpokládala, že standardizací armády s požadavky NATO uspokojí armádní velení, získá si jeho loajalitu a armáda tak nebude zasahovat do veřejných záležitostí, zároveň DP prováděla kooptaci vysloužilých důstojníků do tureckého parlamentu, ti se stávali poslanci za DP, čímž kredit Menderese v rámci armádních kruhů taktéž vzrostl,²⁷⁰ na pozadí však DP postupně snižovala státní výdaje a investice do TSK.²⁷¹

Nicméně právě modernizace armády byla jedním z kroků, jenž se v důsledku Menderesově armádě vymstila nejvíce. Postupně rostoucí disent v turecké společnosti rostl především mezi zástupci vyšší třídy a inteligencí, s tím, jak se zaostalá armáda rozvíjela, rostla poptávka po kvalifikovaných vojácích, a tím se zásadně měnily poměry uvnitř TSK tvořené tehdy převážně nevzdělanými vojáky. Řada těchto vojáků, nová generace mladých důstojníků, jež se dostávala na přední místa v TSK, prošla výcvikem v rámci výměnných programů v členských zemích NATO pod dohledem USA, a mohla tak na vlastní oči spatřit zaostalost jejich země a společnosti.²⁷² Ačkoliv si tedy DP hned z úvodu svého působení pomocí čistek podmanila vedení TSK, díky modernizaci armády vytvořila prostor pro utvoření vrstvy kvalifikovaných vojáků, jakési armádní inteligence, jež se v důsledku stala hlavním tvůrce disentu ze strany TSK vůči Menderesově režimu, snižování rozpočtů a investic do armády jsou pak důkazem toho, že si byl Menderes vědom rostoucí hrozby ze strany stále méně mocensky homogenních TSK.

Menderesova administrativa se potýkala s ekonomickým úpadem, umocněným složitou fiskální situací a rostoucí citelnou inflací. Tyto faktory se pochopitelně nevyhnuly ani armádním krokům a důstojníci pod vládou DP chudli a tradičně v Turecku prestižní vojenského povolání ztrácelo svůj věhlas. Spolu s celkovým úpadkem postavení TSK ve společnosti za vlády DP, nadále trvající spřízněnost s opoziční CHP a v neposlední řadě relativně pozitivní politika Menderese vůči vlivu islámu, byly faktory hrající v neprospěch vztahů mezi TSK a vládou DP.²⁷³ S tím, jak se horšila ekonomická situace v zemi, tíhnul

²⁷⁰ DEMİREL, Tanel. *Demokrat Parti İktidarı ve Ordu*, s. 226.

²⁷¹ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 40.

²⁷² ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 239.

²⁷³ DEMİREL, Tanel. *Demokrat Parti İktidarı ve Ordu*, s. 229.

Menderes k autoritářským praktikám, a turecká armáda, jež přes čistky a pokusy DP o její kontrolu, stále považovala Menderesovu vládu za jakousi kontrarevoluční sílu porušující principy kemalismu, se ocitla jakožto součást opozičního tábora proti vládě DP, zahrnující CHP a třetí stav - městskou elitu, tisk, akademickou obec a další zástupce tehdejší inteligence, včetně části tehdejších průmyslníků – jednalo se o zástupce tehdejší elity, prominentní vrstvy občanů, jež se v rámci populistické politiky Menderese cítili na okraji státního zájmu.²⁷⁴ Vláda DP taktéž nedokázala účinně čelit v armádních kruzích šířící se proti vládní propagandě – zahrnující obvinění často zcela mimo realitu - kdy se svojí situací nespokojení vojáci s podporou CHP účinně drakonizovali Menderese a jeho spolustraníky a umocňovali tak armádní disent.²⁷⁵

Myšlenky na vojenský převrat se v armádě, tehdy ještě v marginálních skupinách, rodily po masivním volebním úspěchu Menderese v roce 1954, kdy se zdálo, že vládu DP nelze skrze spravedlivé volební klání přemoci, nicméně převratové ideje umocnil výrazněji až nárůst represí a autoritářských praktik po roce 1957. Pučisté tak postupně získávali další sympatizanty v řadách důstojnictva, nicméně i přes určité indicie vláda DP věřila, že má skrze své loajální armádní představitele TSK pevně v moci. Naivita DP byla patrná v roce 1958 kdy bylo zahájeno vyšetřování devíti důstojníků za údajné plánování vládního převratu,²⁷⁶ až na jeden případ bylo toto vyšetřování zastaveno a nepadly žádné tresty, Menderes byl ujištěn loajalitou armády a nechtěl v žádném případě situaci jakkoliv eskalovat, zatímco tedy opoziční CHP a tisk čelily vládním restrikcím, vyšetřováním a obviňováním z proti vládních aktivit, armáda byla této skepsi ušetřena. Varování o blížícím se možném vojenském převratu Menderes trvale odmítal, současně negoval jakékoliv veřejné projevy disentu, sám prohlásil: „*Je třeba jim říci (demonstrantům), že osud Turecka není něco, co lze vyřešit na dvou kilometrech dlouhém bulváru nebo čtyř kilometrové ulici. Osud Turecka je ve vašich rukou (lidu) od roku 1946 a 1950. Je v rukou tureckého národa*“.²⁷⁷

V době, kdy se Menderes jal skoncovat s opoziční CHP, přesněji dva dny, od jeho oznámení, že budou brzy předneseny závěry vládní vyšetřovací komise přezkoumávající

²⁷⁴ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 42.

²⁷⁵ DEMİREL, Tanel. *Demokrat Parti İktidarı ve Ordu*, s. 231.

²⁷⁶ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 238.

²⁷⁷ DEMİREL, Tanel. *Demokrat Parti İktidarı ve Ordu*, s. 234 a 235.

činnost CHP a jejího možného napojení na armádu, obsadila dne 27. května 1960 turecká armáda ve jménu demokracie vládní budovy v Ankaře a Istanbulu a zatkla všechny přední představitele režimu Demokrat Parti, včetně prezidenta Turecka Bayara a samotného premiéra Menderese. Vojenský převrat se ve městech, především právě v Ankaře a Istanbulu setkal s vlnou veřejného projevu radosti a sympatií, zejména z řad vůči vládě nejvíce kritických sociálních vrstev, studentstva a inteligence, zatímco turecký venkov, tedy bašta Menderesovy voličské základy, nereagoval vůbec nijak a nedošlo zde k žádným projevům odporu.²⁷⁸ Zatčení představitelů vlády DP následně stanuly před tehdejší spravedlností v rámci procesů Yassıada, Menderes a dalších 14 klíčových osobností DP si vyslechli trest smrti oběšením, dalších 12 si odneslo trest odnětí svobody na doživotí, uvězněno pak bylo ještě dalších 402 členů Demokrat Parti, jež byla rozpuštěna a zakázána. Nakonec došlo z celkového počtu odsouzených k smrti k popravě v uvozovkách pouze tři osob, jednou z nich byl Adnan Menderes, jenž byl oběšen 17. září roku 1961 a jeho éra tak byla u konce.²⁷⁹

Vláda lidu byla z rukou armády navrácena roku 1961, kdy ve svobodných volbách, měsíc po Menderesově smrti, zvítězila CHP, nicméně nová ústava vypracovaná pod dohledem TSK, ačkoliv podstatně liberálnější než ta předchozí, pečetila armádní dozor TSK nad Tureckou demokracií. Odkaz Menderese a jeho Demokrat Parti ovšem z Turecka nevytizel, ačkoliv referendum ohledně nové ústavy prošlo, i přes masivní kampaň tuto změnu nepřijalo 11 provincií, kde DP získávala do roku 1960 konstantě nejvíce hlasů.²⁸⁰ Zhodnotit přínos tohoto prvního vojenského puče lze pouze stěží, je pravděpodobné, že tento zásah armády částečně zachránil pluralitní systém a do jisté míry obnovil demokracii v Turecku, na druhou stranu zcela v rozporu s demokracií posílil vliv armády na veřejné dění, jež se v následujících desetiletích odvážila k dalším vojenským zásahům proti zvoleným představitelům země, zároveň tento převrat nevyřešil chronický problém rozpolcenosti polarizované turecké společnosti, a pouhých pět let od pádu Menderese v čele země stanul další populistický Süleyman Demirel v čele strany AP, tedy nepřímých nástupníků Demokrat Parti, v jejímž logu opět stanul pro DP ikonický kůň Demir Kırat.

²⁷⁸ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 239 a 240.

²⁷⁹ PELT, Mogens. *Military Intervention and a Crisis of Democracy in Turkey: The Menderes Era and its Demise*, s. 196.

²⁸⁰ ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*, s. 246.

AKP se dostala k moci v zemi, v níž bylo postavení TSK podstatně odlišné od roku 1950, kdy nastoupil k moci Menderes. Turecká armáda se vyvinula – především po puči v roce 1980 - v autonomní politickou sílu s ústavně deklarovanou prominentní pozicí v tureckém veřejném prostoru,²⁸¹ považovala se za ultimátního dozorce kemalistické ideologie, demokratické a sekulární povahy republiky, pravidelně zasahující do tamní politiky, vždy když byly tyto hodnoty v domnělém či skutečném ohrožení. A přestože AKP vstoupila na scénu distancující se od své islamistické minulosti, v poměrně krátkém intervalu skrze populistický neoliberalismus konsolidovala veřejné finance, získala si podporu EU i USA, Turecko modernizovala a liberalizovala, TSK zůstávaly i nadále v pozoru. I vzhledem ke zkušenostem předešlých islamistických hnutí, zahrnujících i osobně Erdoğan, v zemi narážející na odpor vojenského opatrovnictví, si byl předseda AKP vědom, že k dosažení hegemonie nad zemí, bude muset úspěšně čelit armádnímu vlivu, od samého počátku působení jeho vlády tak bylo jisté, že se armáda a Erdoğan dostanou do křížku. AK Parti pod rouškou přibližování turecké legislativy k EU v rámci přístupových jednání, započala nahlodávat prominentní postavení TSK, pochopitelně postavení armády v Turecku skutečně neodpovídalo standardům demokracie natož pak principům EU. Největším dosavadním krokem Erdoğan bylo přetvoření Národní bezpečnostní rady, jež poskytovala armádě exekutivní moc, jelikož skrze ni předkládala návrhy legislativy vládě k implementaci. Erdoğan tento exekutivní orgán přeměnil na pouhý poradní subjekt a navíc navýšil civilní přítomnost uvnitř rady, a to vše v dobré víře přeměny Turecka k evropským standardům, armáda tak mohla pouze přihlížet, jelikož liberalizace, westernizace, konec armádního vlivu a přiblížení se vstupu do EU byly priority napříč tehdejší společností.²⁸² V tomto ohledu se AKP těšila historicky

²⁸¹ TURECKO. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI. In: 17863. 1982, ročník 1982, číslo 2709, s. 74, článek č. 108, ve kterém stojí, že: „*Ozbrojené síly a všechny soudní orgány jsou mimo jurisdikci Státní dozorcí rady.*“ dále především pak článek č. 118 ustanovující Národní bezpečnostní radu – orgán zastřešující vliv turecké armády na veřejné dění – v níž společně pod předsednictvím prezidenta zasedá předseda vlády a někteří klíčoví ministři spolu s vedením TSK – náčelník generálního štábu a velitelé armády, námořnictva, letectva nebo četnictva: „*Národní bezpečnostní rada státu předkládá Radě ministrů svá stanoviska k přijatým poradním rozhodnutím a k zajištění potřebné koordinace při tvorbě, vytváření a provádění národní bezpečnostní politiky státu. Rada ministrů hodnotí rozhodnutí Národní bezpečnostní rady státu o opatřeních, která považuje za nezbytná pro zachování existence a nezávislosti státu, celistvosti a nedělitelnosti země a míru a bezpečnosti společnosti.*“.

²⁸² ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 103.

bezprecedentní podpoře.

Erdoğan zahájil své působení také příslibem řešení kurdské otázky, implementoval určité reformy v této oblasti a došlo na čas k uzavření dohody o klidu zbraní s PKK, což pochopitelně pomohlo v jeho domácí i mezinárodní reputaci, nicméně mezi řádky se jednalo o další pokus snížit důležitost postavení TSK, jejichž zájmem bylo udržení tohoto vnitřního ozbrojeného konfliktu, poskytující armádě prominentní postavení jakožto ochránců tureckého národa před vnitřními i vnějšími hrozbami.²⁸³ Do konce roku 2005 se navíc podařilo AK Parti vystrnadit přítomnost armády z dalších státních institucí a orgánů, příkladem z Rady pro vysoké školství či Nejvyšší rady pro rozhlas a televizi, čímž TSK významně ztratily svůj vliv na vzdělání a média.²⁸⁴ O vnitropolitické krizi v letech 2007 až 2008 z níž Erdoğan vzešel jako vítěz, a ve které uštědřil kemalistům zásadní porážku, jsem již hovořil v předchozí části této práce, tudíž pouze stručně připomenu, že nyní dostatečně silný a sebevědomý Erdoğan, jehož neohrozila ani armádní reakce skrze e-memorandum, na dobro demilitarizoval politickou společnost v Turecku skrze soudní procesy Ergenekon a Balyoz, do roku 2010 utvrdil svoji hegemonii nad zemí, kdy si podmanil poslední bašty kemalismu, armádu a soudy. Erdoğan skrze volební vítězství, ústavní změny a procesy s opozičními silami získal všechny klíčové pozice v Turecku a vojenské opatrovnictví bylo u konce, turecký prezident byl z AKP, nový náčelník generálního štábu byl v jeho přízni a pomáhal s depolitizací TSK – mezi další konkrétní kroky degradující postavení armády patřilo snížení jurisdikce válečných soudů, nově mohli být trestně stíháni lídři puče z roku 1980, armáda ztratila pravomoc velení nad bezpečnostními složkami státu v případě mimořádných událostí či z kurikula pro střední školy zmizely vojenské kurzy.²⁸⁵

Erdoğanovi se podařilo vojenské opatrovnictví nahradit autoritativním systémem opírajícím se o policejní a soudní aparát, nicméně k tomuto úspěchu mu do značné míry dopomohlo islamistické hnutí Fethullaha Gülena, bylo to právě Güllenovo hnutí Hizmet, které mělo do značné míry pod palcem policii a další klíčový státní aparát, a s jehož

²⁸³ AKÇA, İsmet. The Restructuring of civil-military relations during the AKP period. *Confluences Méditerranée*. L'Harmattan, 2018, 107(4), 59 - 71. ISSN 1148-2664, s. 61.

²⁸⁴ SATANA, Nil S. The new civil-military relations in Turkey. In: TOL, Gönül a Howard EISSENSTAT. *Turkish Views: Crisis and Opportunities for Turkey in 2023* [online]. The Middle East Institute, 2022, s. 39 - 45 [cit. 2023-12-30]. Dostupné z: <https://www.mei.edu/publications/turkish-views-crisis-and-opportunities-turkey-2023>, s. 3.

²⁸⁵ AKÇA, İsmet. The Restructuring of civil-military relations during the AKP period, s. 63.

pomocí se AKP podařilo ovládnout kemalistické instituce, a sice armádu a justici. Od roku 2013 se ocitlo Turecko v krizi sociální i ekonomické a vláda AKP čelila dosud nejtěžšímu náporu, mimo masivní celonárodní protesty po incidentu v parku Gezi proti čím dál tím více autoritativní a jakési klero-konzervativní politice AKP, dále neo-osmanská zahraniční politika, zejména pak obvinění z podpory radikálních islamistů a naopak zásahy proti kurdským milicím v Sýrii značně poškodily vztahy s USA a následně migrační krize pak již tak pochroumané vztahy s EU, navíc incidenty s opoziční kurdskou HDP, jež se v červnu roce 2015 dostala do parlamentu a zabránila tak vznik jednostranné vlády AKP, vyostřily konflikt s Kurdy, a to jak doma v Turecku, tak i v Sýrii – HDP taktéž veřejně deklarovala, že bude proti plánu Erdoğanova zřídit prezidentský systém, Erdoğan se tak z politika prosazující konsens mezi Turky a Kurdy, navrátil již k tradičním proti kurdským represím.²⁸⁶ Reakce AKP na stoupající kritiku vůči její vládě, podobně jako u Menderesovy DP, spočívala ještě v užší kontrole státního aparátu a represích vůči projevům nesouhlasu. Konečně krizi vlády AKP umocnil rozkol mezi tehdejšími spojenci, Erdoğanem a Gülenem, poté co se Gülenovo hnutí po protestech Gezi distancovalo od AKP a zejména poté, co Gülenisté přišli s obviněními z rozsáhlé korupce politiků AK Parti včetně samotného Erdoğanova, spojenectví se tak proměnilo v otevřenou válku o moc, kdy AKP podnikla drakonická represivní opatření, včetně odstranění příslušníků státního aparátu – především v rámci policie a justice - napojených na hnutí Hizmet.²⁸⁷

Erdoğanova populistická polarizační a sebe-viktimizující politika opět zafungovala a po opakovaných volbách v listopadu 2015 získala AKP opět parlamentní většinu, nicméně 15. července roku 2016 proběhl vojenský převrat proti její vládě, podobně jako v roce 1960 pučisté operovali především v Ankaře a Istanbulu, kde obsadili Atatürkovo mezinárodní letiště nebo Bosporský most, jenž byl po puči přejmenován na 15 Temmuz Şehitler Köprüsü – Most mučedníků 15. července. Tyto akce měly především zstrašovací efekt, tak, aby pučisté udrželi občany doma a mohli bez odporu provést konsolidaci moci do svých rukou, pučisté také obsadili hlavní vysílací stanice, aby zamezili šíření informací. Podle oficiálních údajů i dle vyjádření samotného Erdoğanova v několika rozhovorech, jen o vlások unikl útoku speciálního komanda, když byl na dovolené s rodinou v tureckém

²⁸⁶ BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*, s. 148 – 149.

²⁸⁷ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 193 – 194.

Marmarisu. Do puče bylo aktivně zapojeno více než 8 tisíc příslušníků armády a stovky kusů vojenské techniky, včetně bojových letounů a helikoptér.²⁸⁸ Na rozdíl od puče v roce 1960 proti Menderesovy, kdy jsou známy přesné okolnosti vojenského převratu a kdo za ním stál, vojenský puč roku 2016 je dodnes obklopen celou řadou nejasností i vzhledem k tomu, že na rozdíl od Menderese, Erdoğan vojenský puč nejenomže přečkal, ale také jej využil pro další konsolidaci svého režimu. Předestřu tak nejdříve pět různých možných scénářů toho, kdo za vojenským převratem proti AK Parti stál, následně vysvětlím, proč neměl puč na rozdíl od toho v roce 1960 naději na úspěch a také přiblížím důsledky této politické krize. Věnuji tak nyní událostem Erdoğanova režimu více prostoru, než v případě Menderese, i vzhledem k dodnes trvajícím následkům a pochybnostem okolo této události.

To, proč jsem zmínil rozkol hnutí Hizmet a AK Parti, tedy dvou de facto nejvlivnějších islamistických uskupení v tehdejší Turecku, je oficiální stanovisko země, že za pučem stál Gülen a jeho hnutí skrze síť jemu věrných armádních příslušníků, v rámci vyvrcholení konfliktu mezi Erdoğanem a Gülenem. Druhá verze počítá s tím, že za pučem stálo opět Gülenovo hnutí Hizmet, nicméně to mělo provést puč s podporou kemalistů a dalších opozičních hnutí vůči AKP – vzhledem k tomu, že po neúspěšném převratu došlo k amnestii řady kemalistických důstojníků odsouzených v rámci procesů Ergenekon a Balyoz pro nedostatek důkazu a tito kemalisté následně vstoupili do jakési aliance proti Gülenistům, mi tato verze nepřijde příliš reálná.²⁸⁹

Další možný scénář puče je analogií s taktikou, jakou využili nacisté v roce 1933 při zapálení Říšského sněmu, a tedy, že za pučem stál sám Erdoğan, tak aby mohl následně legitimizovat represivní kroky vůči opozici a dále konsolidovat moc, což do značné míry koreluje s následky samotného neúspěšného převratu pro Turecko. Další verze počítá s tím, že Erdoğan o puči věděl dopředu a nechal jej kontrolovaně proběhnout, aby jej mohl následně využít ve svůj prospěch. Podle poslední verze Erdoğan k puči Gülenovo hnutí v podstatě donutil, aby pak mohl tohoto aktu zoufalství využít pro eradikaci hnutí Hizmet z Turecka.²⁹⁰ Skutečné záměry Erdoğanova či Gülenova, jenž popřel jakoukoliv účast na tomto

²⁸⁸ KANAT, Kılıç. Understanding the July 15th Failed Coup. In: YAVUZ, M. Hakan a Bayram BALCI. *Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2018, s. 130 - 150. ISBN 978-16-07816-07-2, s. 132 a 133.

²⁸⁹ ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*, s. 140.

²⁹⁰ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 231.

puči, lze jen těžko ověřit, nicméně všechny tyto scénáře poukazují na dvě možné reality tohoto převratu. Buď se jednalo o skutečně zoufalý pokus hnutí Hizmet, případně dalších opozičních uskupení včetně kemalistů o sesazení Erdoğanů nebo se jednalo o vypočítaný konstrukt samotného Erdoğanů, jenž puč sám připravil, prosazoval jej a nebo o něm věděl a nechal ho pod svojí kontrolou proběhnout, tak aby poté mohl přiživit svoji populistickou polarizační politiku, mobilizovat svoji voličskou základnu, očistit státní aparát od svých oponentů a konsolidovat tak svoji neomezenou moc nad Tureckem. Skutečný motiv neúspěšného puče z roku 2016 bude tak tkvět v jedné z těchto předestřených verzí.

Ačkoliv stále nelze s jistotou určit kdo za vojenským převratem stál, lze relativně zhodnotit, proč pučisté na rozdíl od roku 1960 selhali. Jedním slovem, to byli lidé, jež se postavili za zvolenou vládu AKP a Erdoğanů, zatímco v roce 1960 se obyvatelé Ankarý a İstanbulu z puče radovali, v roce 2016 byl pokus armády zastaven právě resistencí civilního obyvatelstva – zde je třeba si také uvědomit, že turecká města, obzvláště pak İstanbul a Ankara, prožila za posledních padesát let masivní vnitrostátní migraci, kdy se v rámci této urbanizace zásadně proměnila skladba obyvatel, čímž se zvýšil podíl konzervativní populace, podporující jak Erdoğanů, tak tehdy Menderese, nicméně v roce 1960 se slabý odpor proti převratu objevoval výhradně v ústraní na venkově. Zároveň se za vládu AKP postavily věrné armádní i policejní složky a v neposlední řadě také všechny opoziční strany. S tím souvisí i změna chování pučistů oproti předešlým vojenským převratům, kdy se armáda snažila získat veřejnost na svoji stranu a vysvětlovat důvody svých operací, v roce 2016 bylo cílem civilisty zastrašit, třeba i skrze letecké útoky na budovu parlamentu či velitelství policie, vojáci se také neostýchali používat proti lidem ostré střelivo, záhy se tak objevily první zprávy o obětech, tato bezprecedentní agrese pochopitelně vyvolala ještě větší reagenci tureckého obyvatelstva, pučisté tak proti sobě poštváli i ty Turky, kteří s Erdoğanem nesouhlasili.²⁹¹

Oproti předchozím pokusům o sesazení politické moci armádou v zemi, pučisté vždy deklarovali, že za situaci vyústěnou v pokus o převrat vyvolal celkový stav tamní politiky, ani v roce 1960 pučisté neútočili přímo na Menderese, ačkoliv byl nakonec popraven, z tehdejší krize vinili celou politickou reprezentaci, podobně tak v roce 1980, kdy nakonec došlo k zákazu všech tehdejších politických stran. Pokus o převrat v roce 2016 byl zcela

²⁹¹ KANAT, Kılıç. Understanding the July 15th Failed Coup, s. 139.

explicitní a pučisté se ve svých vyjádření vyhrazovali převážně vůči Erdoğanovi a jeho vládě. Zároveň se armáda vždy pokoušela pragmaticky uchovat v důležitosti veřejný názor a nikdy nedošlo k pokusu o převrat v nejbližší době po volbách, pučisté doposud vyčkávali na vhodný okamžik, tak aby zvolená vláda projevila neschopnost řešit tehdejší krize a v její neschopnosti provést v obecném zájmu převrat, pro srovnání před rokem 1960 došlo k posledním volbám v roce 1957, v případě puče v roce 1980 byly poslední volby roku 1977, v případě nevydařeného červencového puče proti Erdoğanovi se poslední volby konaly teprve v listopadu roku 2015, v nichž AK Parti získala téměř 50 procent všech hlasů. Puč z roku 2016 byl bezprecedentní ještě z jednoho pohledu, a sice, že se armáda na místo získání veřejnosti na svou stranu, zaměřovala ve svých vyjádřeních převážně na zahraniční audienci a kritizovala přesně ty aspekty, o kterých se vyjadřovali ve vztahu k Turecku zástupci západního světa – příkladem vzrůstající autoritarismus nebo porušování lidských práv.²⁹² Z tohoto pohledu, v kombinaci s dalšími přešlapy vůči veřejnosti, byl pokus pučistů naivní a předurčen k nezdaru.

Pučisté zcela podcenili turecký lid, nebrali v potaz tranzici tehdejšího myšlení, za kterou stál právě Erdoğan, jeho politika sesadila armádu z výsluní a její dřívější prominentní svrchovaná pozice ve státě byla podřízena civilní vládě, občané Turecka tak na armádu pohlíželi zcela jinak, než při předešlých pokusech o převrat, nyní byl lid přesvědčen, že má armáda být lidu poslušná, a tak to byla právě občanská společnost, jež, jak se často glosuje, zachránila tureckou demokracii, v tomto případě tedy spíše kompetitivní autoritářský režim. Současně je třeba připomenout, že měl Erdoğan k dispozici prostředky, o nichž v případě Menderese a roku 1960 nemohla být řeč, a sice moderní komunikační technologie. Klíčovým faktorem mobilizace veřejnosti byl totiž sám Erdoğan, jenž se s občany spojil skrze živé vysílání stanice CNN Türk, kdy přes FaceTime hovor ubezpečil, že je v pořádku a vyzval turecký lid k resistenci vůči puči a k ochraně demokracie. Sociální sítě, které se prokázaly jako efektivní při pořádání Gezi protestů proti Erdoğanovi, dokázaly opět svoji sílu při organizaci odporu vůči pučistům a k šíření potřebných informací, a tak se Erdoğanův FaceTime hovor šířil dále i poté, co vojáci obsadili budovu CNN Türk a přerušili vysílání.²⁹³

Cena za záchranu Erdoğanova režimu však byla vysoká, pamatuji si, když jsem

²⁹² KANAT, Kılıç. Understanding the July 15th Failed Coup, s. 141.

²⁹³ Ibidem, s. 145.

měsíc po puči Turecko navštívil, že před utkáním fotbalové ligy byla čtena jména všech obětí červencového převratu, bylo jich více než 250. Pár dní po puči inicializoval Erdoğan skrze ústavu nouzový stav státu, za normálních okolností sloužící k ochraně právního státu při řešení mimořádných událostí, jenomže Erdoğan jej využil k suspendování ústavy a k úplné konsolidaci moci v jeho rukou na úkor zákonem stanovených pravidel a institucí.²⁹⁴ Během nouzového stavu bylo vydáno 35 zvláštních vyhlášek, mimo omezení občanských svobod a práv, také trvale upravily řady zákonů, mimo jiné také stanovily nové trestné činy a přestupky, díky nimž přišlo o práci přes 125 tisíc státních zaměstnanců – z toho poměrně citelná část klíčových soudců a generálů, tisíce učitelů a akademiků -²⁹⁵ spolu s tím byly zrušeny stovky univerzit, škol, televizních stanic či novin, firem, asociací, odborů a dalších 50 tisíc lidí skončilo ve vězení, za údajnou podporu terorismu, konkrétně Gülenovy teroristické skupiny FETÖ nebo s kurdskou PKK.²⁹⁶ V tomto nedemokratickém prostředí, s nedostatkem nezávislých médií, represí vůči opozici – ku příkladu uvězněním kritiků režimu za údajné napojení na FETÖ nebo PKK – manipulací s volebními hlasy a za stálého trvání nouzového stavu proběhlo v dubnu roku 2017 ústavní referendum – poměr hlasů byl 51 procent pro změnu a 49 proti - jenž zpečetilo Erdoğanovu pozici na výsluní turecké politiky, kdy se turecký parlamentní systém přeměnil na prezidentský.²⁹⁷ Erdoğan tak zneužil puče pro konsolidaci své moci a tranzici politického systému v zemi, dosáhl tak mety, k níž se Menderes a ani další populističtí lídři Turecka z daleka nepřiblížili, stal se výhradním vládcem země a je jím do dnešních dnů.

²⁹⁴ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 248.

²⁹⁵ CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 212.

²⁹⁶ AKÇA, İsmet. The Restructuring of civil-military relations during the AKP period, s. 66.

²⁹⁷ YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*, s. 249.

Závěr

Turecká společnost je dodnes značně polarizovanou a náchylnou k specifickým populistické politické strategie, zejména pak pro konzervativní muslimskou část Turků jsou populisté domnělou nadějí na jejich zrovnoprávnění se sekulární elitou. Populistická politika Menderese a Erdoğana, zaměřená právě na tuto většinovou vrstvu tureckého elektorátu, živila svůj úspěch právě díky této výrazné polarizaci Turecka, oba politici a jejich strany se těšili významným volebním ziskům, díky nimž se cítili býti legitimizováni k vykonávání majoritní politiky, zaměřené na údajnou vůli národa. Oba režimy se současně projevovaly odporem ke kritice politické opozice i z řad pro ně minoritní části společnosti, zejména té intelektuální. Oba politici, v rámci jejich populistického narativu, označovali opozici a odpůrce režimu jakožto představitele nepřátelských elit, jejich kritické hlasy podle nich postrádaly legitimitu, především díky nelichotivým volebním výsledkům, a jelikož byla jejich agenda údajně proti vůli lidu. V tomto ohledu se předem stanovená teze naplnila, oba režimy využívaly populistický diskurs k zisku většiny hlasů tehdejšího elektorátu.

Zejména z počátku byly oba režimy úspěšné na ekonomickém poli a dařilo se jim zlepšit životní úroveň Turků a hospodářskou kondici země, nicméně jakmile jejich populismem ovlivněná ekonomická strategie začala vykazovat problémy, zvýšila se i kritika obou vlád, na kterou oba politici odpovídali zvýšenými represemi proti protestům a přítomností autoritativních aspektů jejich doposud skutečně liberalizační vlády. Pluralismus byl do určité míry limitovaný, snad jen kromě ekonomického prostředí, jedinou legitimní formou politické aktivity Turků z pohledu obou režimů byly volby, ne všichni občané se však těšili stejným právům, zejména etnické a náboženské menšiny byly znevýhodňovány. Jelikož jak za Menderesovy i Erdoğanovy éry, pokud posuzují režimy v předem stanoveném časovém rámci, byly do určité míry zachovány demokratické instituce a volby byly převážně svobodné a bez manipulací, nejednalo se tak o čistě autoritářské režimy definované Linzem a Stepanem, nicméně jak vláda DP tak i AKP, vykazovaly znaky kompetitivního autoritářského režimu, odpovídaly tak teorii hybridních režimů Levitskeho, kdy Menderes i Erdoğan tolerovali demokratická volební klání, ta ovšem nebyla spravedlivá, jelikož byla opozice citelně znevýhodňována. Oba režimy byly ve většině zkoumaných aspektech analogické, jedinou výjimkou oproti původní tezi byl vztah k islámu, kdy jsem předpokládal, že bude DP, strana založena bývalými kemalisty,

oproti AKP, podporovat hlavně laicismus, nicméně se vztah Menderesovy strany ukázal jako ambivalentní, zejména před volbami byla politika DP vůči islámu poměrně pozitivní.

Vojenské převraty byly v obou případech motivovány nelibostí určité složky armádních struktur s politikou vládních představitelů, ovšem na rozdíl od zkoumaných režimů, kde výzkum našel řadu podobností, byly oba vojenské převraty značně rozdílné, a to především ve vztahu k civilnímu obyvatelstvu, kdy pučisté v roce 2016 zcela bezprecedentně užíli násilí proti občanům Turecka, byla to právě občanská společnost, do určité míry také opozice, jenž Erdoğanův režim zachránila od podobného osudu, jakému čelil Menderes, určit definitivní závěr ve vztahu k pokusu o puč v roce 2016 je však komplikované, především proto, že je tato událost dosud zahalena řadou nejasností. Erdoğan tak oproti Menderesovi dosáhl úplné konsolidaci svého režimu, přeměnil tradiční parlamentní Tureckou republiku v prezidentský režim, v němž ve svých rukou dodnes soustřeďuje významnou část moci.

Výsledky této komparace napovídají, že zájmy anatolské konzervativní společnosti, a jejich začlenění do politického programu strany, jsou klíčové pro případný úspěch ve volbách v Turecku, věděl to jak Menderes, tak i Erdoğan, jejich populistické vládnutí se opíralo o značné volební úspěchy a z tohoto pohledu je lze považovat za úspěšné. Pro úplné ověření teze, že úspěch politického uskupení v Turecku, závisí do jisté míry na populismu, tedy začlenění zájmů konzervativní části společnosti, pro niž je klíčovou hodnotou islám, by bylo zajímavé do současného porovnání začlenit také vlády dalších dvou úspěšných politiků moderní historie Turecka, a sice Süleymana Demirela a Turguta Özala, komparace všech těchto významných postav turecké politiky by mohla přinést zajímavé výsledky a obecnější aplikovatelné teorie na politické chování turecké občanské společnosti. Prospěšné by bylo také zahrnout v rámci aktuálního vývoje nedávnou proměnu politické strategie opoziční CHP, jejíž dosavadní lídr Kemal Kılıçdaroğlu se pokoušel v rámci loňské volební kampaně zcela očividně zaujmout konzervativní voliče svými proslovami z kuchyně a pracovny svého bytu, či jeho anti-imigračními přísliby.

Summary

Turkish society is still highly polarized and susceptible to the specifics of populist political strategy, especially for the conservative Muslim part of Turks, populists are the supposed hope for their equality with the secular elite. The populist policies of Menderes and Erdoğan, aimed precisely at this majority layer of the Turkish electorate, fuelled their success precisely because of this significant polarization of Turkey, both politicians and their parties enjoyed significant electoral gains, thanks to which they felt legitimized to carry out majoritarian policies, aimed at the alleged will of the nation. Both regimes simultaneously showed resistance to criticism from the political opposition and from among what they considered to be a minority part of society, especially the intellectuals. Both politicians, within their populist narrative, labelled the opposition and opponents of the regime as representatives of hostile elites, whose critical voices they said lacked legitimacy, mainly due to unflattering election results and because their agenda was allegedly against the will of the people. In this respect, the predetermined thesis was fulfilled, both regimes used populist discourse to win the majority of votes of the electorate of the time.

Especially at the beginning, both regimes were successful in the economic field and managed to improve the living standards of Turks and the economic condition of the country, however, as soon as their populist economic strategy began to show problems, criticism against both governments increased, to which both politicians responded with increased repression of protests and the presence of authoritarian aspects of their hitherto truly liberalizing governments. Pluralism was limited to a certain extent, except perhaps only in the economic environment, the only legitimate form of political activity of the Turks from the point of view of both regimes were elections, but not all citizens enjoyed the same rights, especially ethnic and religious minorities were disadvantaged. Since both the Menderes and Erdoğan eras, if I judge the regimes in a predetermined time frame, democratic institutions were preserved to some extent and the elections were largely free and without manipulation, they were not purely authoritarian regimes as defined by Linz and Stepan, however, both the DP government and the AKP showed signs of a competitive authoritarian regime, thus corresponding to Levitsky's theory of hybrid regimes, when both Menderes and Erdoğan tolerated democratic electoral contests, but it was not fair, as the opposition was significantly disadvantaged. Both regimes were analogous in most of the

examined aspects, the only exception to the original thesis was the relationship to Islam, when I assumed that the DP, a party founded by former Kemalists, would mainly support laicism compared to the AKP, however, the relationship of Menderes' party turned out to be ambivalent, especially before during the elections, the DP's policy towards Islam was relatively positive.

In both cases, the military coups were motivated by the displeasure of a certain component of the army structures with the policies of the government representatives, but unlike the examined regimes, where the research found a number of similarities, the two military coups were quite different, especially in relation to the civilian population, when the putschists in 2016 used violence against the citizens of Turkey in a completely unprecedented manner, it was civil society, to some extent also the opposition, that saved Erdoğan's regime from a similar fate that Menderes faced, however, determining a definitive conclusion in relation to the coup attempt in 2016 is complicated, especially because this event is still shrouded in mystery. Compared to Menderes, Erdoğan thus achieved complete consolidation of his regime, transforming the traditional parliamentary Republic of Turkey into a presidential regime, in which he still concentrates a significant part of power in his hands.

The results of this comparison suggest that the interests of the Anatolian conservative society, and their inclusion in the political program of the party, are key to the possible success in the elections in Turkey, both Menderes and Erdoğan knew this, their populist rule was based on significant electoral successes and from this point of view they can be considered successful. To fully verify the thesis that the success of a political group in Turkey depends to a certain extent on populism, i.e. the inclusion of the interests of the conservative part of society for which Islam is a key value, it would be interesting to include the governments of two other successful politicians in the modern history of Turkey in the current comparison, namely Süleyman Demirel and Turgut Özal, the comparison of all these important figures of Turkish politics could bring interesting results and more general applicable theories to the political behaviour of Turkish civil society. It would also be beneficial to include the recent change in the political strategy of the opposition CHP, whose former leader Kemal Kılıçdaroğlu, during last year's election campaign, quite obviously tried to impress conservative voters with his speeches from the kitchen and study of his apartment, or with his anti-immigration promises.

Použitá literatura

Odborná literatura

1. AKAN, Murat. Capturing Secularism in Turkey: The Ease of Comparison. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
2. AKÇA, İsmet. The Restructuring of civil-military relations during the AKP period. *Confluences Méditerranée*. L'Harmattan, 2018, 107(4), 59 - 71. ISSN 1148-2664.
3. AKGUL, Arif, Halil AKBAS a Ahmet KULE. Probation system in Turkey: an analysis of a public policy formation using multiple streams framework. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*. Routledge, 2019, 43(4), 325 – 340. ISSN 2157-6475.
4. ARAT-KOÇ, Sedef. Culturalizing politics, hyper-politicizing 'culture': 'White' vs. 'Black Turks' and the making of authoritarian populism in Turkey. Online. *Dialectical anthropology*. 2018, 42(4), s. 391-408. ISSN 0304-4092.
5. ARISAN, Mehmet. Populism, victimhood and Turkish foreign policy under AKP rule. *Turkish Studies*. Routledge, 2022, 23(5), 681 - 700. ISSN 1743-9663.
6. AYTAC, S. Erdem a Ezgi ELÇI. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*. Cham: Springer International Publishing, 2019, s. 89-108. ISBN 978-3-319-96757-8.
7. BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*. Yale University Press, 2022, 280 s. ISBN 978-0-300-24788-6.
8. BORA, Tanil. Adnan Menderes. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 273 - 285. ISBN 978-975-05-3195-8.
9. ÇAĞAPTAY, Soner. *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*. London: I.B. Tauris, 2019, 1 online resource (369 pages). ISBN 1-83860-346-8.
10. ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. London: I. B. Tauris, 2017, 1 online resource (184 pages). ISBN 1-83860-059-0.
11. ÇAKMAK, Alper. *History, discourse, and policy in modern Turkey*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2021, 1 online resource (212 pages). ISBN 90-272-5847-3.
12. ÇELİK, Gürkan a Ronald Haly LINDEN. *Turkey in transition: the dynamics of*

- domestic and foreign politics*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2020, 1 online resource (323 pages). ISBN 1-62637-846-0.
13. CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*. Leiden, The Netherlands: Brill, 2020. ISBN 90-04-43556-5.
 14. ÇINAR, Kürşat. The historical roots of right-wing populism in Turkey: a spatial examination of the DP, ANAP, and AKP governments. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2023, 1 - 23. ISSN 1743-9639.
 15. ÇINAR, Menderes. Islamist activism in Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
 16. CIZRE, Ümit. *The Turkish AK party and its leader: criticism, opposition and dissent*. London: Routledge, 2016, 1 online resource (243 pages). ISBN 1-315-63644-1.
 17. DAHL, Robert A. a SHAPIRO, Ian. *On democracy*. Second edition. New Haven: Yale University Press, 2015. ISBN 0-300-23332-9.
 18. DELİBAS, Kayhan. *The rise of political Islam in Turkey: urban poverty, grassroots activism and Islamic fundamentalism*. London: I.B. Tauris & Co., 2015. ISBN 0-85773-800-3.
 19. DEMİREL, Tanel. Demokrat Parti İktidarı ve Ordu. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 34 - 61. ISBN 978-975-05-3195-8.
 20. DOĞAN, Taner. *Communication strategies in Turkey: Erdoğan, the AKP and political messaging*. London: Bloomsbury Publishing, 2021, 1 online resource (234 pages). ISBN 1-83860-225-9.
 21. DONNELL, Guillermo O'. Delegative Democracy. *Journal of democracy*. 1994, 5(1), s. 55-69. ISSN 1045-5736.
 22. ELÇİ, Ezgi. The Rise of Populism in Turkey: A Content Analysis. Online. *Journal of southeast European and Black Sea studies*. 2019, roč. 19, č. 3, s. 387-408. ISSN 1468-3857. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1656875>.
 23. ESEN, Berk a Sebnem GUMUSCU. Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*. Routledge, 2016, 37(9), 1581 – 1606. ISSN 1360-2241.
 24. ESEN, Berk. Competitive authoritarianism in Turkey under the AKP rule. In:

- JONGERDEN, Joost. *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. 1. New York: Routledge, 2022, s. 153 - 167. ISBN 978-0-429-26403-0.
25. HAWKINS, Kirk Andrew. *The ideational approach to populism: concept, theory, and analysis*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2019. ISBN 1-315-19692-1.
26. HEPER, Metin. Kemalism/Atatürkism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 139 - 149. ISBN 978-0-203-11839-9.
27. KANAT, Kılıç. Understanding the July 15th Failed Coup. In: YAVUZ, M. Hakan a Bayram BALCI. *Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2018, s. 130 - 150. ISBN 978-16-07816-07-2.
28. KARAKOÇ, Ekrem. Democratization Theories and Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
29. KARAOSMANOĞLU, Ali L. Civil-military relations. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 149 - 160. ISBN 978-0-203-11839-9.
30. KARAVELI, Magnus. *Why Turkey is authoritarian: from Atatürk to Erdoğan*. London: Pluto Press, 2018, 1 online resource (257 pages). ISBN 1-78680-266-X.
31. KARPAT, Kemal H. Political Developments in Turkey, 1950-70. *Middle Eastern Studies*. Taylor & Francis, 1972, 8(3), 349 - 375. ISSN 1743-7881.
32. KAYA, Ayhan. Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity. *South European Society and Politics*. Routledge, 2014, 20(1), 47 - 69. ISSN 1743-9612.
33. LEDER, Arnold. Party Competition in Rural Turkey: Agent of Change or Defender of Traditional Rule? *Middle Eastern Studies*. Taylor & Francis, 1979, 15(1). ISSN 1743-7881.
34. LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan. *Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-0-521-70915-6.
35. LINZ, Juan J. a STEPAN, Alfred C. *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, USA: Johns Hopkins University Press, 1996. ISBN 0-8018-5158-0.
36. LINZ, Juan J. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner

- Publishers, 2000. ISBN 1-55587-890-3.
37. MUDDE, Cas a ROVIRA KALTWASSER, Cristóbal. *Populism in Europe and the Americas: threat or corrective for democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, 2012. ISBN 1-139-41176-4.
38. MÜLLER, Jan-Werner. *What Is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016. ISBN 0-8122-9378-9.
39. ÖKTEM, Kerem a YOSMAOĞLU, İpek. *Turkish Jews and their diasporas: entanglements and separations.* Cham, Switzerland: Springer Nature Switzerland, 2022. ISBN 3-030-87798-1.
40. ÖKTEM, Kerem. Ruling Ideologies in Modern Turkey. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics.* New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
41. ORTEGA, Rafael a Frank, PETER. *Islamic movements of Europe: public religion and Islamophobia in the modern world.* London: I.B. Tauris, 2014. ISBN 0-85772-464-9.
42. ÖZCAN, Feridun Cemil. Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları.* 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 34 - 61. ISBN 978-975-05-3195-8.
43. ÖZDALGA, Elisabeth. Secularism. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey.* New York: Routledge, 2012, s. 205 - 217. ISBN 978-0-203-11839-9.
44. ÖZDEMİR, Hakan a Cevdet COŞKUN. Investigation of Adnan Menderes from the elite theory perspective. *KAUJEASF.* 2021, **24**(12). ISSN 1079-1107.
45. ÖZDEMİR, Yonca. AKP's neoliberal populism and contradictions of new social policies in Turkey. *Contemporary Politics.* Routledge, 2020, **26**(3), 245 - 267. ISSN 1469-3631.
46. ÖZDİL, Yilmaz. *Mustafa Kemal.* 1. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018. ISBN 978-605-298-369-0.
47. PAPPAS, Takis S. *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis.* Oxford: Oxford University Press, 2019. ISBN 9780198837886.
48. PATTON, Marcie J. The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat? *The Middle East Journal.* Middle East Institute, 2006, **60**(3), 513 -

536. ISSN 1940-3461.
49. PELT, Mogens. *Military Intervention and a Crisis of Democracy in Turkey: The Menderes Era and its Demise*. New York: I.B. Tauris, 2014. ISBN 978-1-84885-778-0.
50. PHILLIPS, David L. *An uncertain ally: Turkey under Erdogan's dictatorship*. London, [England]: Routledge, 2017 - 2017, 1 online resource (206 pages): illustrations. ISBN 1-315-11307-4.
51. RABASA, Angel. a LARABEE, F. Stephen. *The rise of political Islam in Turkey*. Santa Monica, CA: RAND, c2008. ISBN 1-281-73662-7.
52. SATANA, Nil S. a ÖZPEK, Burak Bilgehan. Civil–Military Relations and the Demise of Turkish Democracy. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
53. SATANA, Nil S. The new civil-military relations in Turkey. In: TOL, Gönül a Howard EISSENSTAT. *Turkish Views: Crisis and Opportunities for Turkey in 2023* [online]. The Middle East Institute, 2022, s. 39 - 45 [cit. 2023-12-30]. Dostupné z: <https://www.mei.edu/publications/turkish-views-crisis-and-opportunities-turkey-2023>.
54. SELÇUK, Bora a Murat ÖZTÜRK. The political economy of Turkey in the last two centuries. In: JONGERDEN, Joost. *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*. 1. New York: Routledge, 2022, s. 269 - 282. ISBN 978-0-429-26403-0.
55. SERTKAYA, İbrahim. *Adnan Menderes*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2010. ISBN 978-9-756128-091.
56. SEZER-ŞANLI, Ayşem. Türkiye'de Bir "Pogrom" Yaşandı. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 310 - 322. ISBN 978-975-05-3195-8.
57. SIMPSON, Dwight J. Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey. *The Middle East Journal*. Middle East Institute, 1965, **19**(2), 141 - 152. ISSN 1940-3461.
58. STEPAN, Alfred C. *Arguing comparative politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001. ISBN 0-19-829997-4.
59. STEPAN, Alfred. *Rethinking military politics: Brazil and the Southern Cone*.

- Princeton: Princeton University Press, c1988. ISBN 0-691-02274-7.
60. TAGGART, Paul. Populism and 'unpolitics'. In: *Populism and 'unpolitics'*. 1. Routledge, 2019, s. 79-87. ISBN 1138091367.
 61. TAŞKIN, Yüksel. Populism in Turkey: Historical and Contemporary Patterns. In: TEZCÜR, Murat Güneş. *The Oxford handbook of Turkish politics*. New York: Oxford University Press, 2022. ISBN 9780190064891.
 62. TOL, Gönül. *Erdoğan's war: a strongman's struggle at home and in Syria*. London, UK: Hurst Publishers, 2022, 1 online resource (250 pages). ISBN 1-78738-976-6.
 63. TOPRAK, Binnaz. Religion and politics. In: HEPER, Metin a Sabri SAYARI. *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. New York: Routledge, 2012, s. 139 - 149. ISBN 978-0-203-11839-9.
 64. TÜRK, H. Bahadır. A glance at the constitutive elements of the leader centered perspective in Turkish politics. *Turkish Studies*. Routledge, 2017, **18**(4), 601 - 623. ISSN 1743-9663.
 65. UYULUR, Naz. Türkiye'de Çoğulcu Demokrasi Söyleminin Oluşumu: Demokrat Parti'nin İncelenmesi, 1946-1960. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2020, **16**(31), 305 - 328. ISSN 2147-1592.
 66. UZER, Umut. *An Intellectual History of Turkish Nationalism Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*. Salt Lake City, Utah: The University of Utah Press, 2016. ISBN 1-60781-466-8.
 67. YAVUZ, M. Hakan a Ahmet Erdi ÖZTÜRK. Turkish secularism and Islam under the reign of Erdoğan. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2019, **19**(1), 1 - 9. ISSN 1743-9639.
 68. YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021, 1 online resource (377 pages). ISBN 1-4744-8327-5.
 69. YAVUZ, M. Hakan. *Islamic political identity in Turkey*. Oxford, [England]: Oxford University Press, 2003. ISBN 1-4237-5681-9.
 70. YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-71732-8.
 71. YAVUZ, M. Hakan. Understanding Turkish secularism in the 21th century: a contextual roadmap. *Southeast European and Black Sea Studies*. Routledge, 2019, **19**(1), 55 - 78. ISSN 1743-9639.

72. YELDAN, A. Erinç a Burcu ÜNÜVAR. An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era. *Research and Policy on Turkey*. Routledge, 2016, 1(1), 11 - 28. ISSN 2376-0826.
73. YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2021, 1 online resource (328 pages). ISBN 1-108-96316-1.
74. YILMAZ, Ihsan. Erdogan's Political Journey: From Victimised Muslim Democrat to Authoritarian, Islamist Populist. *ECPS Leader Profile Series*. European Center for Populism Studies, 2021, 1(7), 1 - 22.
75. ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*. Third edition. London: I. B. Tauris, 2017. ISBN 1-78673-183-5.

Primární zdroje

1. SEÇMEN KÜTÜĞÜ GENEL MÜDÜRÜ, ŞIK, Şeref, ed. *SEÇİM İSTATİSTİKLERİ (2009 - 2019)*. Ankara: T.C. YÜKSEK SEÇİM KURULU, 2022, 345 s.
2. TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMLU. *Milletvekili genel seçimleri 1923 - 2011*. 1. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumlu, 2012, 260 s. ISBN 978-975-19-5319-3.
3. OY VE ÖTESİ. *7 Haziran 2015 Seçim Değerlendirmesi Gözlem ve Öneriler* [online]. İstanbul: Oy ve Ötesi, 2015, 1 - 60 [cit. 2023-12-14]. Dostupné z: <https://oyveotesi.org/wp-content/uploads/2023/03/03-oyveotesi-rapor-haziran-secim-degerlendirmesi-29-10-2015-revize.pdf>.

Periodika

1. "Milletin Adamları"na sahip çıktılar. *Yeni Şafak* [online]. 2013 [cit. 2023-12-07]. Dostupné z: <https://www.yenisafak.com/gundem/milletin-adamlarina-sahip-ciktilar-529154>.
2. 17 Ağustos Depremi: 1999 ve sonrasında neler yaşandı, kaç kişi hayatını kaybetti? *BBC Türkçe* [online]. 2019, 80 [cit. 2023-10-07]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49322860.amp>.
3. AKPM'nin 7 Haziran raporu açıklandı. *Deutsche Welle Türkçe* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: [https://www.dw.com/tr/akpmnin-7-haziran-raporu-a%C3%A7%C4%B1k%C4%B1k%C4%B1k%C4%B1k/a-18535101](https://www.dw.com/tr/akpmnin-7-haziran-raporu-a%C3%A7%C4%B1k%C4%B1k%C4%B1k%C4%B1k%C4%B1k/a-18535101).

4. CERRAHOĞLU, Nilgün. Demokrasi bizim için araçtır. *Milliyet*. Doğan Gazetecilik A.Ş., 1996, **70**, 32. ISSN 0540-0910, s. 20.
5. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Adnan Menderes'in anıt mezarını ziyaret etti. In: *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı* [online]. 2023 [cit. 2024-01-11]. Dostupné z: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/147311/cumhurbaskani-erdogan-adnan-menderes-in-anit-mezarini-ziyaret-etti>.
6. Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan o akademisyenlere sert tepki!. *Sabah* [online]. 2016 [cit. 2023-12-14]. ISSN 2148-3655. Dostupné z: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/06/22/cumhurbaskani-erdogandan-o-akademisyenlere-sert-tepki>.
7. Erdoğan: Birkaç çapulcunun tahrikine seyirci kalmayız; Taksim'e cami de yapacağız. *T24 - Bağımsız İnternet Gazetesi* [online]. 2013 [cit. 2023-12-16]. Dostupné z: <https://t24.com.tr/haber/erdogan-birkac-cabulcunun-tahrikine-seyirci-kalmayiz-taksime-cami-de-yapacagiz,231154>.
8. Erzurum'da CHP'ye TIR engeli. *Sözcü* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: <https://www.sozcu.com.tr/erzurumda-chpye-tir-engeli-wp845205>.
9. CHP: TRT, reklam filmimizi yayınlamayı reddetti. *BBC Türkçe* [online]. 2015 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150411_trt_chp.
10. SEVINÇ, Hanife. Cumhurbaşkanı Erdoğan: Menderes'i darağacına gönderenlerin alınlarına çaldıkları leke hiçbir zaman temizlenmeyecek. *Anadolu Ajansı* [online]. 2022 [cit. 2023-11-23]. Dostupné z: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-menderesi-daragacina-gonderenlerin-alinlarina-caldiklari-leke-hicbir-zaman-temizlenmeyecek/2599115>.
11. Toplumun yarısından fazlası 'cemevleri ibadethane olsun' diyor, yüzde 71'ine göre cami sayısı yeterli. *T24 - Bağımsız İnternet Gazetesi* [online]. 2014 [cit. 2023-12-20]. Dostupné z: <https://t24.com.tr/haber/toplumun-yuzde-71ine-gore-cami-sayisi-yeterli,280332>.
12. Turkey orders arrest of 85 ministry staff in post-coup probe: At least 50,000 people have been formally arrested since a failed coup attempt in July each year. *Middle East Eye* [online]. 2017 [cit. 2024-01-04]. Dostupné z: <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-orders-arrest-85-ministry-staff-post-coup-probe>.

13. Turkey: End Prosecutions For ‘Insulting President’. *Human Rights Watch* [online]. 2018 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2018/10/17/turkey-end-prosecutions-insulting-president#>.
14. Turkey's charismatic pro-Islamic leader. *BBC* [online]. 2002, 04. 11. 2002 [cit. 2023-10-03]. ISSN 1473-4575. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2270642.stm>.

Legislativní dokument

1. TURECKO. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI. In: 10859. 1961, ročník 1961, číslo 334, s. 48.
2. TURECKO. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI. In: 17863. 1982, ročník 1982, číslo 2709, s. 74.

Závěrečné teze magisterské práce NMTS

Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.

Jméno:

Bc. Roman Jordán

E-mail:

80820858@fsv.cuni.cz/jordanromantr@gmail.com

Specializace (uveďte zkratkou)*:

BAS

Semestr a školní rok zahájení práce:

Letní semestr 2022/2023

Semestr a školní rok ukončení práce:

Letní semestr 2023/2024

Vedoucí diplomového semináře:

doc. PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Vedoucí práce

doc. Adrian Brisku, Ph.D.

Název práce:

Komparativní analýza režimů Adnana Menderese a Recepta Tayyipa Erdoğan a dopadů vojenských převratů na jejich vládu

Charakteristika tématu práce (max 10 řádek):

Hlavním cílem práce je analyzovat a vzájemně porovnat režimy Adnana Menderese, trvajících mezi lety 1950 – 1960, včetně nástupu moci od roku 1946, a Recepta Tayyipa Erdoğan, v období od nástupu k moci v roce 2002 až do pokusu o vojenský převrat roku 2016, především potom srovnat politické strategie obou politiků, konkrétně analyzovat a porovnat socio-ekonomické reformy a jejich dopady na životy běžných Turků – jak moc byla jejich politika populistická ve vztahu k anatolské populaci, do jaké míry jejich režimy inklinovaly k autoritativní formě vlády, a jak ekonomické reformy ovlivnily hospodářskou kondici země – dále přístup obou stran k tureckému laicismu – především pak vztah s kemalistickým sekulárním establishmentem a vypořádání se s odkazem Mustafy Kemala Atatürka - a islámu, v tomto případě porovnat liberální reformy těchto režimů a jejich spojitost s legalizací islámu ve věcech veřejných. Následně detailně přiblížit příčiny a důsledky obou vojenských převratů a identifikovat, jaké faktory hrály roli v rozdílných osudech obou politiků

Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Po stanovení tématu v projektu nedošlo až do doby odevzdání práce k žádným významným změnám, i vzhledem k tomu, že se práce věnuje diachronní komparaci zahrnující již zaniklý politický režim. Jedinou nedávnou signifikantní změnou ve vývoji soudobého tureckého politického režimu, je porážka AKP v komunálních volbách, kdy jen těsně zaostala za opoziční CHP.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

Úvod, Teoretický rámec, Komparace režimů Adnana Menderese a Recepta Tayyipa Erdoğan, Závěr.

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

Výsledkem komparace bylo dokázáno, že se oba režimy v zkoumaných parametrech protínaly, vykazovaly obdobné znaky a provázely je obdobný vývoj. Shodně se oba politici díky populistické strategii opíraly o konstantní podporu konzervativního elektorátu a legitimizovali tak svoji stále autoritativnější formu vlády. Oba režimy byly identifikované jako hybridní, založené na teorii kompetitivního autoritářského režimu. Odlišnost vojenských převratů, jimiž byly zkoumané režimy vystaveny, se týká především v odporu občanské společnosti, jež v případě puče v roce 2016 sehrála klíčovou roli při zastavení armádního pokusu o sesazení legitimní zvolené politické reprezentace.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

1. AYTAÇ, S. Erdem a Ezgi ELÇİ. Populism in Turkey. In: STOCKEMER, Daniel. *Populism Around the World: A Comparative Perspective*. Cham: Springer International Publishing, 2019, s. 89-108. ISBN 978-3-319-96757-8.
2. BECHEV, Dimitar. *Turkey under Erdoğan: How a country turned from Democracy and the West*. Yale University Press, 2022, 280 s. ISBN 978-0-300-24788-6.
3. ÇAĞAPTAY, Soner. *The new sultan: Erdogan and the crisis of modern Turkey*. London: I. B. Tauris, 2020, 1

online resource (184 pages). ISBN 1-83860-059-0.

4. DEMİREL, Tanel. Demokrat Parti İktidarı ve Ordu. In: KAYNAR, Mete Kaan. *Türkiye'nin 1950'li Yılları*. 1. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 34 - 61. ISBN 978-975-05-3195-8.
5. KANAT, Kılıç. Understanding the July 15th Failed Coup. In: YAVUZ, M. Hakan a Bayram BALCI. *Turkey's July 15th Coup: What Happened and Why*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2018, s. 130 - 150. ISBN 978-16-07816-07-2.
6. KARPAT, Kemal H. Political Developments in Turkey, 1950-70. *Middle Eastern Studies*. Taylor & Francis, 1972, 8(3), 349 - 375. ISSN 1743-7881.
7. YAVUZ, M. Hakan. *Erdoğan: the making of an autocrat*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2021, 1 online resource (377 pages). ISBN 1-4744-8327-5.
8. YAVUZ, M. Hakan. *Secularism and Muslim democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. ISBN 978-0-521-71732-8.
9. YILMAZ, Ihsan. *Creating the desired citizen: ideology, state and Islam in Turkey*. Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2021, 1 online resource (328 pages). ISBN 1-108-96316-1.
10. ZÜRCHER, J. Erik. *Turkey: a modern history*. Third edition. London: I. B. Tauris, 2017. ISBN 1-78673-183-5.

Etika výzkumu:**

Jazyk práce:

Český jazyk

Podpis studenta a datum

20.04.2024 Bc. Roman Jordán

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

* BAS – Balkánská a středoevropská studia; ES – Evropská studia; NRS – Německá a rakouská studia; RES – Ruská a eurasijská studia; SAS – Severoamerická studia; ZES – Západoevropská studia.

** Pokud je to relevantní, tj. vyžaduje to charakter výzkumu (nebo jeho zadavatel), data, s nimiž pracujete, nebo osobní bezpečnost vaše či dalších účastníků výzkumu, vysvětlete, jak zajistíte dodržení, resp. splnění těchto etických aspektů výzkumu: 1) informovaný souhlas s účastí na výzkumu, 2) dobrovolná účast na výzkumu, 3) důvěrnost a anonymita zdrojů, 4) bezpečný výzkum (nikomu nevznikne újma).

Seznam zkratek

ANAP Anavatan Partisi, Strana vlasti

AKP Adalet ve Kalkınma Partisi, Strana spravedlnosti a rozvoje

AP Adalet Partisi, Strana spravedlnosti

CHP Cumhuriyet Halk Partisi, Republikánská lidová strana

DP Demokrat Parti, Demokratická strana

DYP Doğru Yol Partisi, Strana správné cesty

FETÖ Fethullahçı Terör Örgütü, Fethullahistická teroristická organizace

FP Fazilet Partisi, Strana ctnosti

HDP Halkların Demokratik Partisi, Lidově demokratická strana

MHP Milliyetçi Hareket Partisi, Nacionálně činná strana

MTTB Millî Türk Talebe Birliği, Národní turecký studentský svaz

PKK Kürdistan İşçi Partisi, Kurdská strana pracujících

RF Refah Partisi, Strana blahobytu

SAADET Saadet Partisi, Strana štěstí

SCF Serbest Cumhuriyet Fırkası, Liberálně republikánská strana

TRT Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Turecká rozhlasová a televizní společnost

TSK Türk Silahlı Kuvvetleri, Turecké ozbrojené síly

Seznam příloh

Příloha č. 1: Tabulka makroekonomických ukazatelů během vlády AKP do roku 2013 (tabulka).

Příloha č. 2: Přehled volebních výsledků od vzniku až do konce DP (graf).

Příloha č. 3: Výdaje na armádu v letech 1950 – 1960 (tabulka).

Příloha č. 4: Volební výsledky AKP a CHP 2002 – 2023 (graf).

Příloha č. 5: Témata Erdoğanových projevů v letech 2002 – 2009 a 2010 – 2019 (graf).

Příloha č. 6: Počet jednotlivců obžalovaných a odsouzených za urážku prezidenta v Turecku od 2007 do roku 2017 (graf).

Příloha č. 7: Počet vězňů v tureckých věznicích od roku 2000 do 2018 (graf).

Příloha č. 8: Socioekonomický vývoj Turecka v letech 1927 – 1965 (tabulka).

Příloha č. 9: Vývoj nákladů státního rozpočtu na provoz Diyanet v TL (graf).

Příloha č. 10: Počet odsouzených či suspendovaných zaměstnanců vybraných sektorů po neúspěšném puči z roku 2016 (graf).

Table 1. Macro aggregates.

	Economic Crisis 2001–2002	Post Crisis Adjustment and Growth 2003–2008	Global Crisis 2009	Patterns of Recovery Under the Great Recession			
				2010	2011	2012	2013
<i>Macro Aggregates</i>							
GDP per capita (US\$)	3,548	10,444	8,561	10,003	10,428	10,459	10,807
GDP real rate of growth (%)	2.41	5.88	-4.82	9.15	8.77	2.12	4.00
As % of GDP							
Consumption Exp.	70.12	69.84	71.46	71.69	71.18	70.19	70.87
Investment Exp.	14.63	21.78	14.93	19.52	23.55	20.13	20.62
Private Savings	25.1	16.90	18.00	12.30	10.7	11.6	9.7
Budget Balance	-10.5	-3.25	-5.5	-3.6	-1.4	-2.1	-1.2
Non-Interest (Primary) Budget Balance	4.23	4.60	0.05	0.75	1.88	1.34	2.02
Public Domestic Debt Stock	38.49	35.50	34.64	32.11	28.42	27.28	25.81
<i>Internalization</i>							
Exports of Goods (bn \$)	31.60	84.79	109.64	120.91	143.39	163.22	163.37
Imports of Goods (bn \$)	49.15	132.54	134.49	177.31	232.53	228.55	243.39
Current Account Balance (bn \$)	-2.26	-26.16	-13.40	-45.42	-75.08	-48.49	-65.07
Current Account Balance (% of GDP)	-1.43	-4.75	-2.27	-6.30	-9.70	-6.17	-7.40
Total External Debt (bn \$)	120.57	202.67	268.93	291.91	303.91	339.04	389.5
Total External Debt (% of GDP)	52.88	39.91	43.76	39.85	39.34	43.07	47.29
<i>Macro Prices</i>							
Consumer Prices (yearly % change)	33.13	11.81	6.50	6.40	10.40	6.16	7.32
Rael Interest Rate ^a	5.35 ^a	11.80 ^a	0.01	0.01	-0.02	-0.44	-0.74
Index of Real Exchange Rate (TL/\$) (2003=100)	..	88.70	87.70	79.37	89.29	86.21	87.72

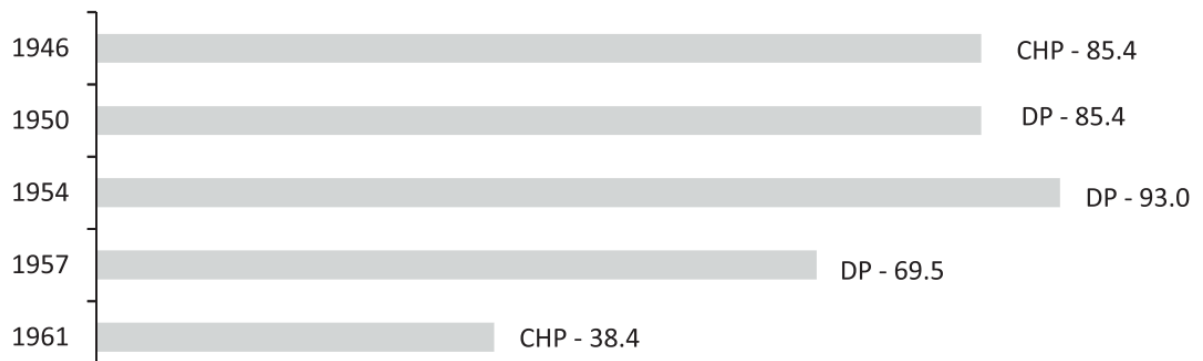
Sources: TurkStat (The Turkish Statistical Institute), Ministry of Development data bases; Central Bank of Republic of Turkey (CBRT) electronic data dissemination system.

^aGDI interest rate for 2001–2002 and 2003–2008; CBRT Policy Rate (One-week Repo Rate) for post-2009. All deflated by the CPI.

Zdroj: YELDAN, A. Erinç a Burcu ÜNÜVAR. *An Assessment of the Turkish Economy in the AKP Era*, s. 14

Příloha č. 2

**1. Milletvekili genel seçimlerinde birinci sırada yer alan siyasi parti
milletvekillerinin toplam milletvekili sayısı içindeki oranı
1946 - 2011**

Zdroj: TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMLU. Milletvekili genel seçimleri 1923 - 2011, s. 1.

TABLE 5 National defence expenditure, 1950–1960

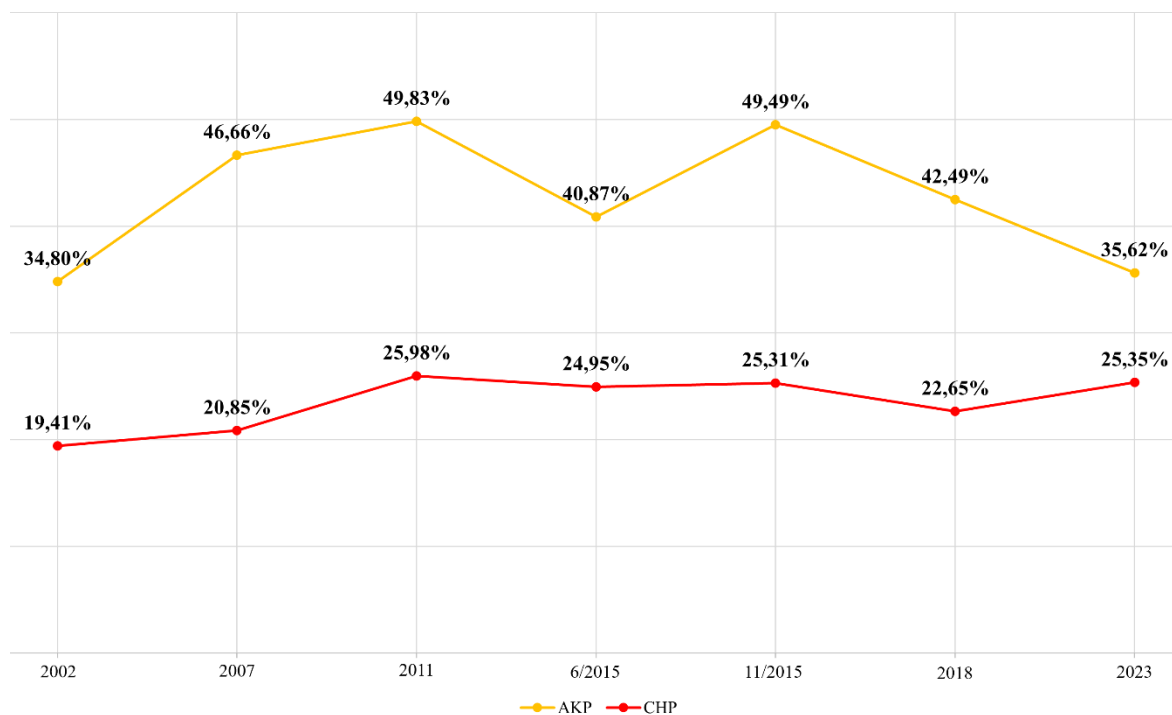
Years	National defence expenditure (million TL)	% of GNP	% of total investment	% of general budget expenditures	% of general and annexed budget expenditures
1950	441.7	4.25	44.2	30.1	24.2
1951	468.0	3.81	37.1	29.4	23.1
1952	611.0	4.27	33.3	27.2	23.6
1953	711.1	4.23	34.1	31.0	28.3
1954	833.6	4.87	33.1	32.5	31.3
1955	1,160.8	5.51	38.6	35.1	34.2
1956	979.5	4.03	30.0	28.1	26.0
1957	1,060.1	3.47	26.4	25.5	24.6
1958	1,395.5	3.87	27.7	28.1	27.2
1959	1,736.1	3.88	24.8	25.8	25.0
1960	1,727.5	3.53	22.2	23.4	22.3

SOURCE: SINGER (1977: 414).

Zdroj: CENGİZ, Fatih Çağatay. *Turkey: the pendulum between military rule and civilian authoritarianism*, s. 41.

Příloha č. 4

Volební výsledky AKP a CHP

Zdroj: Vlastní tvorba, zdroj dat - TÜRKIYE İSTATİSTİK KURUMLU. Milletvekili genel seçimleri 1923 – 2011 a SEÇMEN KÜTÜĞÜ GENEL MÜDÜRÜ, ŞIK, Şeref, ed. SEÇİM İSTATİSTİKLERİ (2009 - 2019).

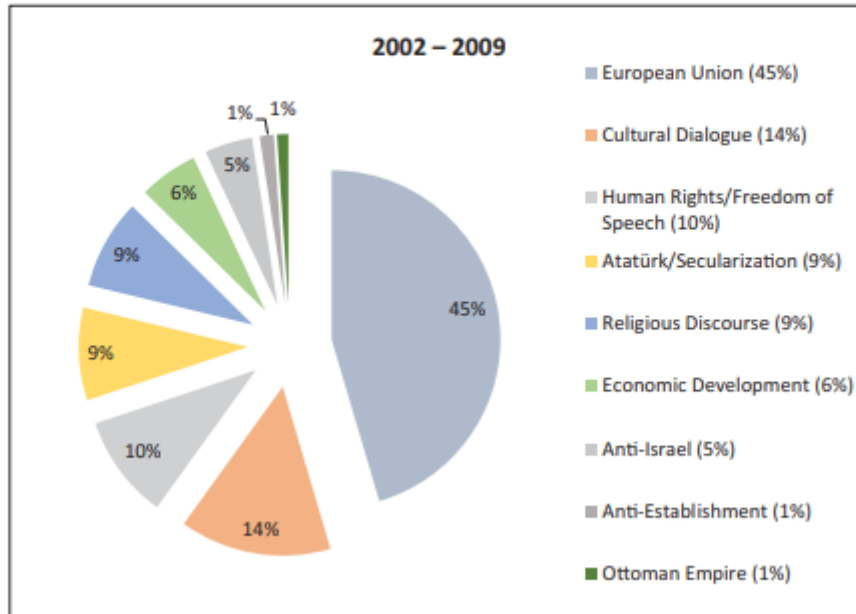

Figure 6 Themes of Erdoğan's speeches from 2002 to 2009.

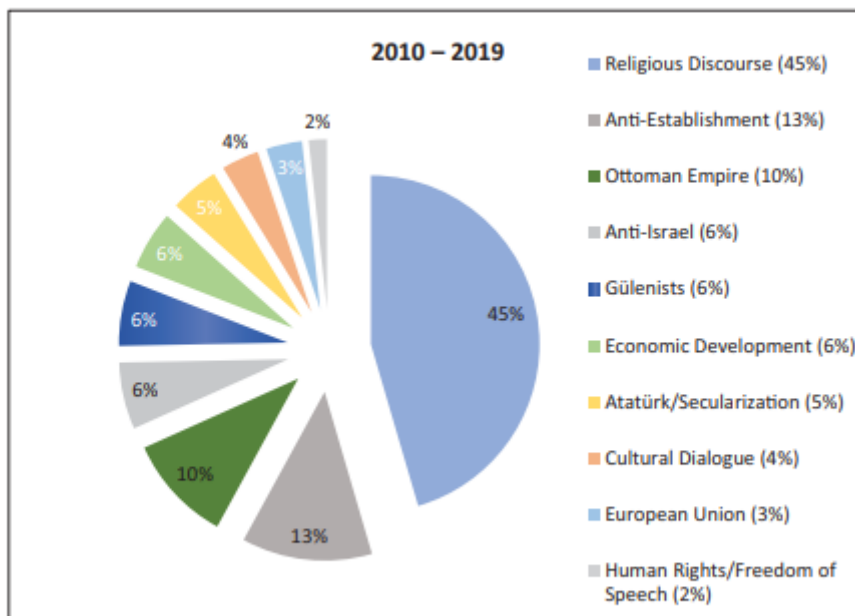
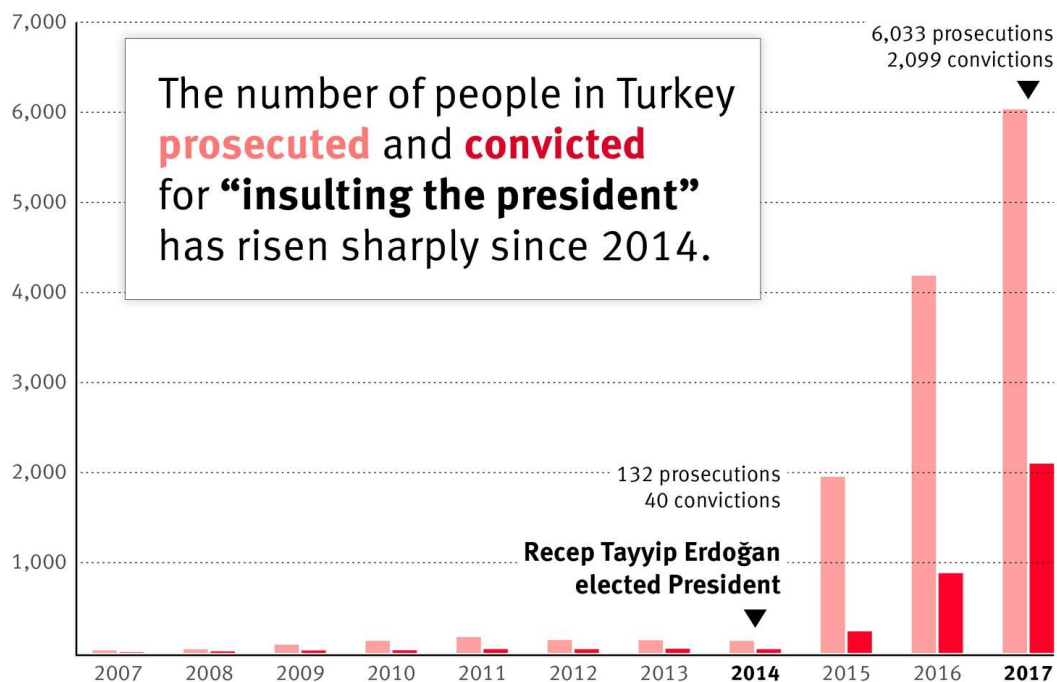

Figure 7 Themes of Erdoğan's speeches from 2010 to 2019.

Zdroj: DOĞAN, Taner. *Communication strategies in Turkey: Erdoğan, the AKP and political messaging*, s. 136.

Příloha č. 6

Zdroj: Turkey: End Prosecutions For ‘Insulting President’. Human Rights Watch [online]. 2018 [cit. 2023-12-15]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/news/2018/10/17/turkey-end-prosecutions-insulting-president#>

Příloha č. 7

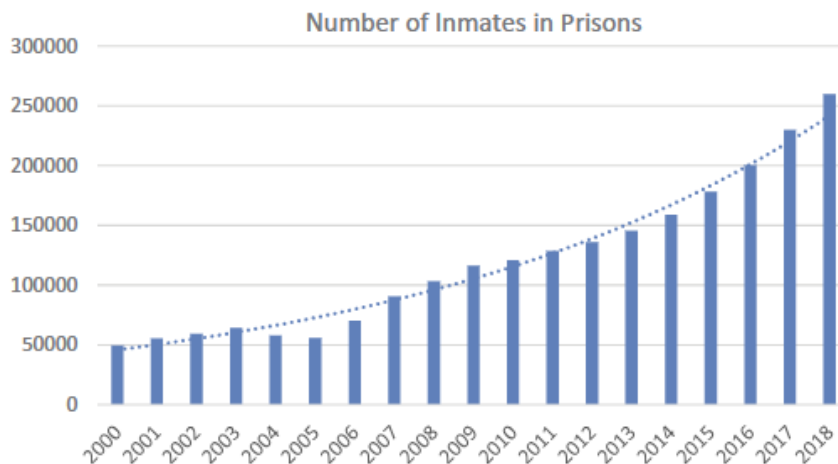

Chart 1. Number of inmates in Turkish prisons.

Source: Data compiled from Ministry of Justice (<http://www.cte.adalet.gov.tr>) and the online database of the World Prison Brief – WPB (<http://www.prisonstudies.org>)

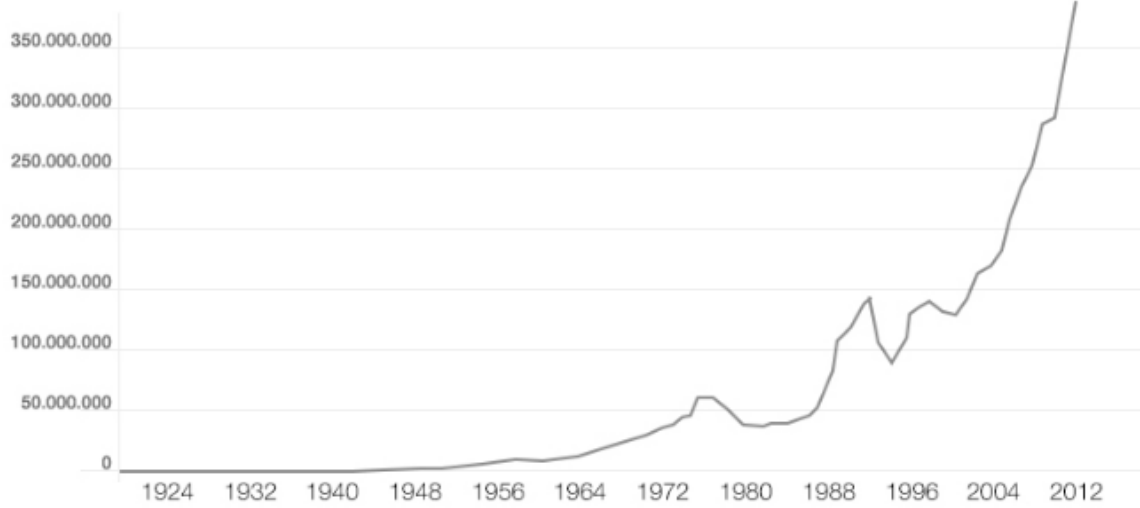
Zdroj: AKGUL, Arif, Halil AKBAS a Ahmet KULE. Probation system in Turkey: an analysis of a public policy formation using multiple streams framework. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*. Routledge, 2019, 43(4), 325 – 340. ISSN 2157-6475.

MAJOR INDICATORS OF DEVELOPMENT*									
(Thousands)									
Indicators	Years	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965
Population (000)		13,648	16,158	17,821	18,790	20,947	24,065	27,754	31,391
Net national income (Factor cost, 1948, million TL)		4,449	6,111	7,690	5,942	9,098	12,334	16,677	20,926
Per capita income (Factor cost, 1948, TL)		328	378	431	316	434	512	601	667
Urban population (000) (Centres over 10,000)		2,236	2,684	3,203	3,442	3,872	5,324	6,999	—
Urban population (per cent of total)		16.4	16.6	18.0	18.3	18.5	20.9	25.2	—
Radios (000)		—	29	78	176	321	999	1,341	2,443
Newspapers, Magazines		—	149	338	336	647	—	1,658	1,722
Highways (km)		22,053	39,583	41,582	43,511	47,080	55,008	61,542	—
Railroads (km)		4,637	6,639	7,381	7,515	7,671	7,802	7,895	9,301
Literacy (as % of total population)		10.7	19.6	22.4	29.2	33.5	40.7	43.7	48.0

* The sources for these statistics are the Yearbooks and the relevant publications of the Turkish Institute of Statistics, Ankara, issued in 1927–65. For reasons of space they have not been included here.

Zdroj: KARPAT, Kemal H. Political Developments in Turkey, 1950-70, s. 371.

Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesinin 1998 Fiyatlarıyla Reel Gelişimi

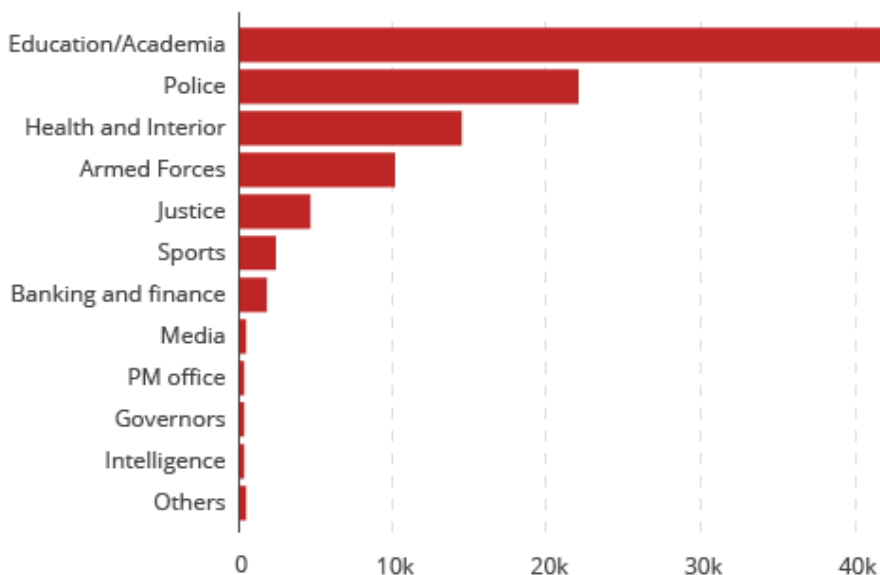

Diyanet bütçe harcamalarına enflasyondan arındırılmış olarak bakıldığında bütçenin 2012'de 350 Milyon TL'ye kadar çıktığı görülüyor.

Zdroj: *Toplumun yarısından fazlası 'cemevleri ibadethane olsun' diyor, yüzde 71'ine göre cami sayısı yeterli.* T24 - Bağımsız İnternet Gazetesi [online]. 2014 [cit. 2023-12-20]. Dostupné z: <https://t24.com.tr/haber/toplumun-yuzde-71ine-gore-cami-sayisi-yeterli,280332>

In numbers: Turkey coup aftermath

Reported number of arrested, suspended, or removed personnel by sector as of 6 October 2016, following the attempted coup in Turkey on 15 July 2016

Source: Reuters

Zdroj: Turkey orders arrest of 85 ministry staff in post-coup probe: At least 50,000 people have been formally arrested since a failed coup attempt in July each year. Middle East Eye [online]. 2017 [cit. 2024-01-04]. Dostupné z: <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-orders-arrest-85-ministry-staff-post-coup-probe>